

19.YY. ALMAN ORYANTALİSTLERİNDEN

ARAP DİLİ BİLİMCİSİ HEINRICH LEBERECHE FLEISCHER:

HAYATI VE ÇALIŞMALARI

Hazırlayan: Beyza TUNCAY

Danışman: Doç. Dr. Ali SEVDİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

İĞDIR/2024

Her Hakkı Saklıdır

T.C.
IĞDIR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

19.YY. ALMAN ORYANTALİSTLERİNDEN
ARAP DİLİ BİLİMCİSİ HEINRICH LEBERECİT FLEİSCHER:
HAYATI VE ÇALIŞMALARI

Beyza TUNCAY

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

IĞDIR/2024

TAAHHÜTNAME

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını beyan ederim.

Beyza TUNCAY

ÖZET

19.YY. ALMAN ORYANTALİSTLERİNDEN ARAP DİLİ BİLİMCİSİ HEINRICH LEBERECHE FLEISCHER: HAYATI VE ÇALIŞMALARI

TUNCAY, Beyza

Yüksek Lisans Tezi

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Ali SEVDİ

Haziran 2024, 116 Sayfa

Bu çalışmada, 19.yy. Alman oryantalistlerinden Arap Dili Bilimcisi (Arabist) Heinrich Leberecht Fleischer'in hayatı ve çalışmaları ele alınmıştır. İlk bölümde oryantalizme kısa bir giriş yapılmıştır. İkinci bölümde Alman oryantalizmini İngiliz ve Fransız oryantalizminden farklı kılan hususlar; Fleischer'in arkasında bıraktığı akademik miras, öncülüğünü yaptığı Leipzig ekolü ve bir eğitimci olarak öğrencileriyle ilişkisi bağlamında ele alınmıştır. Bunlarla birlikte kurucusu olduğu Deutsche Morgenländische Gesellschaft (DMG), bir epistemik cemaat örneği olarak sunulmuştur. Fleischer'in Batı'dan Doğu'ya uzanan mektup ağı göz önüne alınarak prosopografik yöntem, oryantalizm çalışmaları için alternatif bir yaklaşım olarak tavsiye edilmiştir. Üçüncü bölümde Fleischer'in hayatı, telif eserleri, makaleleri, incelemeleri hakkında genel bilgiler verilmiştir. Alman oryantalizminin kilit isimlerinden olan Fleischer'in önemi, gerek elli yılı aşan akademik kariyeri boyunca yetiştirdiği birçok bilim insanı ile gerek büyük küçük demeksizin katkıda bulunduğu sayısız çalışmalarla 19.yy. Alman oryantalizminin tarihi seyrini değiştirmesinde yatmaktadır. Bu bağlamda, Fleischer'in kişiliği ve çalışmalarının niteliği üzerinde durularak onun Arap Dili ve Edebiyatı çalışmalarının tanıtılmasına ve bütün bunlarla birlikte Alman oryantalizminin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Alman, Oryantalizm, Arap Dili, Fleischer, Leipzig Ekolü.

ABSTRACT

HEINRICH LEBERECHELT FLEISCHER, ARABIST AND 19TH CENTURY GERMAN ORIENTALIST: HIS LIFE AND WORKS

TUNCAY, Beyza

Master's Thesis

Department of Basic Islamic Sciences

Advisor: Assoc. Dr. Ali SEVDİ

June 2024, 116 Pages

This study investigates the life and scholarship of Arabist Heinrich Leberecht Fleischer, a towering figure in 19th-century German Orientalism. The first section provides a brief introduction to Orientalism. The second section discusses the distinctive aspects of German Orientalism compared to English and French Orientalism, in the context of Fleischer's academic legacy, his pioneering leadership in the Leipzig School, and his relationship with his students as an educator. Additionally, the Deutsche Morgenländische Gesellschaft (DMG), which he founded, is presented as an example of an epistemic community. Considering Fleischer's network of correspondences from the West to East, prosopographical approach is recommended as an alternative method in Orientalist studies. The third section gives an overview of Fleischer's life, his authored works, articles and reviews. The importance of Fleischer, a key figure in German Orientalism, lies in the fact that he influenced the historical trajectory of 19th Century German Orientalism both with the many scholars he shaped during his extensive academic career of more than five decades, and contributions to various studies regardless of their size. In that respect, this study aims to introduce Fleischer's contributions to the Arabic Language and Literature by focusing on his personality and the nature of his works, thereby enhancing a better understanding of German Orientalism.

Key Words: German, Orientalism, Arabic Language, Fleischer, Leipzig School.

ÖNSÖZ

Metin tahkiki yapmaya niyetlenerek çıktığım yolda bir aksaklık bu dileğimi akim bırakırken, güzel bir tevafuk Alman oryantalizmi ile tanışmama vesile oldu. Birinci tez yılımın sonunda çalıştığım yazma eserin müellife ait olmadığı ortaya çıkınca tez konum iptal olmuştu. Bu sürece dair kazanımlarımız araştırma notu haline getirilerek yayımlanmıştır. Yeni bir tez konusu bulmak için yaptığım okumalarda, bir makalenin dipnotunda Alman Arap Dili Bilimcisi (Arabist) Heinrich Leberecht Fleischer'in ismine rastladım, çok önemli çalışmaları bulunmaktaydı. Konu üzerine araştırmalar yapmaya başladım.

Oryantalizme dair ne lisansta ne yüksek lisansta herhangi bir ön okuma yapmadığım için bu konudaki eksiklerimi kapatmaya çalıştım. Alman oryantalizmini ve Fleischer'ı doğru bir yerde konumlandırabilmek için öncelikli olarak oryantalizmi ve tarihsel sürecini tetkik etmek istedim. Sonrasında ise Alman oryantalizmi ve Fleischer hakkında birincil ve ikincil kaynaklara ulaşmaya çalıştım. Asıl kaynakların çoğu Almanca ve İngilizce, bazı durumlarda ise cümle ve kitap isimleri Latinceydi. Birincil kaynaklar henüz Türkçeye çevrilmediği için çok dikkatli olmam gerekiyordu. Bir dönem Latince öğrenmeye merak saldığım için Latince tercümeler de yaptım. Atıf yaptığım ve kaynak gösterdiğim çeviri metinlerden kaynaklanacak muhtemel hataların sorumluluğu tarafıma aittir. Herhangi bir hatanın tespiti durumunda, gerekli geri dönüşlerin sağlanmasını istirham eder; bundan memnuniyet duyacağımı belirtmek isterim.

Tezin ilk bölümü oryantalizm hakkında yapılmış okumaların özeti mahiyetindedir. İkinci bölümde Alman oryantalizmi ve onu farklı kılan özellikler; Fleischer'ın öncülüğünü yaptığı filolojik gelenek bağlamında incelenmiş, kurucusu olduğu Alman Şark Cemiyeti (DMG) epistemik cemaat örneği olarak ele alınmıştır. Tarih araştırmalarında kullanılan prosopografik yöntem ise oryantalizm araştırmaları için bir imkân olarak sunulmuştur. Son olarak üçüncü bölümde Fleischer'ın hayatı ve çalışmaları incelenmiştir. İlim yolunda sarf edilecek hiçbir fedakârlıktan ömrünün sonuna kadar geride durmayan Fleischer'ın çalışmalarını detaylı bir şekilde incelemek tezin kapsamını aşmaktaydı. Bu nedenle çalışmaları hakkında kısa bilgiler vermek suretiyle yetinilmiştir. Bu tezle, Fleischer'ın akademi dünyamıza tanıtılarak,

oryantalizm ve Arap Dili bağlamında çalışmalar yapmak isteyen araştırmacılar için bir adrese işaret edilmek, bir hedef gösterilmek istenmiştir.

Yüksek lisans eğitimimin başından beri bana rehberlik eden sayın Doç. Dr. Ali SEVDİ'ye, metin tahkikini öğrendiğim Dr. Öğr. Üyesi Ahmad ALKHALİL'e, tezimin jürisinde yer alıp önemli katkılar sunan Dr. Öğr. Üyesi Mesut IŞIK'a, oryantalizmle tanışmamı sağlayan Doç. Dr. Fatma KIZIL'a ve Alman oryantalizmini anlamamda yol gösteren Doç. Dr. Remzi AVCI'ya şükranlarımı sunarım. Desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen aileme ve dostlarıma da teşekkür etmeyi borç bilirim.

Bu tezin kaleme alındığı süreçte tarih, dünyanın en kanlı ve korkunç soykırımlarından birine tanıklık etti. Savaş hukuku ihlal edilerek hastaneler, mülteci kampları bombalandı. Bir açık hava hapishanesine dönüşen Gazze'de tüm dünyanın gözü önünde insanlık suçu işlendi. Bizler bir utanca şahitlik etmeye mecbur bırakıldık. Batı'nın nezdinde eğer öldürülen bir Doğulu ise bu sadece bir sayıydı, konjonktür meselesiydi. Masum ve mazlum insanları açlığa, susuzluğa mahkûm ettiler. Tüm yaşananlar modern bir Kerbela'ydı. Filistin, vicdan sahibi herkesin yüreğinde bir yangın, boğazında bir yumruk... Malumu ilan olsa da o hakikati zikretmek gerek: söz uçar, yazı kalır. Bu naçiz çalışma, Filistinli şehitlere adanmıştır. İzzet ve şeref diyarı Filistin'e selâm olsun...

Kalemin Rabb'ine hamd ile. Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Beyza TUNCAY

İĞDIR/2024

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖZET.....	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR DİZİNİ.....	vi
I. GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ORYANTALİZM

1.1. Oryantalizmin Temelleri.....	4
1.2. Batı'nın Ötekisi: Doğu	9
1.3. Akademik Oryantalizm ve Sömürgecilik	12
1.4. Almanların Doğu'su	17

İKİNCİ BÖLÜM

ALMAN ORYANTALİZMİ

2.1. Alman Oryantalizmini Farklı Kılan Hususlar.....	24
2.2. Heinrich Leberecht Fleischer'in Akademik Mirası: Ustaların Ustası	35
2.3. Bir Epistemik Cemaat Prototipi: Deutsche Morgenländische Gesellschaft (DMG)	48
2.4. Oryantalizm Çalışmalarında Prosopografik Yöntemin İmkânı	54

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HEINRICH LEBERECHE FLEISCHER'IN HAYATI ve ESERLERİ

3.1. Heinrich Leberecht Fleischer'in Hayatı	56
3.2. Heinrich Leberecht Fleischer'in Eserleri	61
3.2.1. Telif Eserleri ve Katkıda Bulunduğu Çalışmaları	61
3.2.2. Makaleleri	68
3.2.3. İnceleme ve Eleştirileri	81
SONUÇ ve ÖNERİLER.....	98
KAYNAKÇA.....	101
EKLER.....	113
ÖZGEÇMİŞ.....	117

KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltmalar	Açıklamalar
a.s.	Aleyhisselâm
Alm.	Almanca
AGİİD	Ağrı İslami İlimler Dergisi
AÜİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	bin
bkz.	Bakınız
çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DMG	Deutsche Morgenländische Gesellschaft
ed.	Editör
HKI	Das Hamburgische Kolonialinstitut
Hız	Hazreti
İng	İngilizce
Lat	Latince
M.Ö.	Milattan önce
MÜİFD	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ö.	Ölüm tarihi
s.a.v.	Sallallâhu aleyhi ve sellem
SOS	Seminar für Orientalische Sprachen
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
[t.y.]	Tarih yok
vd.	ve diğerleri
y.y.	Yüzyıl
[y.y.]	Yayınevi yok / yayın yeri yok
ZDMG	Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft

I. GİRİŞ

19.yy. Alman oryantalizminin doğru anlaşılması için Arap Dili Bilimcisi (Arabist) Heinrich Leberecht Fleischer'in çalışmalarının doğru tetkik edilmesi gerekmektedir.¹ Fleischer gerek yetiştirdiği öğrencileriyle gerek arkasında bıraktığı ilmi miras ile 19.yy. oryantalizminde kilit bir isimdir. Leipzig Üniversitesi onun sayesinde çağının "Arap Dili ve Edebiyatının Mekke'si (Mekka der Arabistik)" olmuştur.

Özellikle Almanca ve İngilizce literatürde Fleischer hakkında birçok çalışma yapılmasına karşın ne yazık ki onun henüz bir biyografisi yazılamamıştır.² Mangold-Will, Holger Preissler'in bu işe niyetlendiğini lakin ömrünün buna yetmediğini söylemektedir.³ Onun hakkında yazılacak biyografi çalışmasının hacmiyle ilgili birçok zorluk bulunmaktadır. Öyle ki, Fleischer'in öğrencileriyle mektuplaşmaları, o mektuplardaki filolojik görüşleri dahi başlı başına bir tez konusu olacak mahiyettedir. Fleischer'in bilimsel mirasının gün yüzüne çıkarılması, titiz bir ekip çalışmasının ötesinde finansal desteği de gerektirmektedir.

Ülkemizde, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisinde* kaleme alınan ansiklopedi maddesi dışında, Fleischer ve onun çalışmalarını tanıtan münferid bir makale yazılmamıştır.⁴ Sadece muhtelif konular bağlamında kendisine değinilmekle yetinilmiştir. Biz Alman oryantalizminin mevki ve önemine "Heinrich Leberecht Fleischer" örnekliğinde işaret ederek, bundan sonra yapılacak çalışmalar için bir kapı aralamayı amaçladık. Bu anlamda tez, Fleischer ve eserleri hakkında hazırlanan ilk müstakil çalışmadır.

¹ Fleischer'in Almandaki ünvanı "Arabist" olarak geçmektedir. "Arabist" kelimesi "Arap dili filoloğu, Arap dili uzmanı, Arap dili bilimcisi" gibi anlamlara gelmektedir. Tezin hazırlanma aşamasında Fleischer için bu yabancı kökenli kelimeyi kullanmış olsak da Türkçede böyle bir kullanım olmadığı için tezin basım aşamasında bunun yerine "Arap dili bilimcisi" tabirini kullanmayı tercih ettik.

² Fleischer ve çalışmaları hakkında kaleme alınan eserlerin, makalelerin ve tezlerin listesi için bkz. Mareike Beez ve Thoralf Hanstein, "Auswahlbibliographie zu Heinrich Leberecht Fleischer", *Leipziger Beiträge zur Orientforschung* 30 (2013), 231-236.

Leipzig Üniversitesi Şarkiyat Enstitüsü, 8 Haziran 2012 tarihinde "Heinrich Leberecht Fleischer: Leben-Wirken-Vermächtnis (Heinrich Leberecht Fleischer: Hayatı-Çalışmaları-Mirası)" başlığı altında Bad Schandau'da uluslararası çapta bir kolokyum düzenlemiştir.

³ Sabine Mangold-Will, "Fleischer und der moderne Orient", *Leipziger Beiträge zur Orientforschung* 30 (2013), 157.

⁴ H. Ahmed Schmiede, "Fleischer, Heinrich Leberecht", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/163-164.

Fleischer hakkında yabancı literatürde yazılan makalelerin önemli bir kısmına çevrimiçi erişim sağlayamadık. Bazı kitap ve dergilere PDF formatında ulaşabilmemize rağmen, bazı kaynakları temin etmemiz mümkün olamamıştır. Tadilatla olması sebebiyle İstanbul’da bulunan Orient-Institut Kütüphanesinden istifade edilememiştir. Almanya’dan bazı kitapların sipariş edilmesi halinde Türkiye’ye gelmesi uzun sürecek, eserleri tercüme etme süremiz de buna eklenince yüksek lisans tez süremiz bunun için yeterli olmayacaktı. Bu durum çalışmamızın sınırlılıkları arasındadır.

Leipziger Beiträge zur Orientforschung dergisi 30.sayısını, Fleischer ve çalışmalarına ayırmıştı. Bu sayıyı e-dergi formatında satın aldık.⁵ Dergideki her bir başlık Fleischer hakkındaki ayrı bir konuyu ele alıyordu. Fleischer’in telif eserleri ve katkıda bulunduğu eserler hakkında kaynak gösterebileceğimiz birçok çalışma mevcuttu. Ne var ki, kaleme aldığı makale ve incelemeler ile ilgili sistemli bir çalışmaya rastlayamamıştık. Bu konuda kaynağımız Mareike Beez ve Thoralf Hanstein’in dergide yayımlanan makaleleri olmuştur.⁶ Onlar makalelerinde, Fleischer’in çalışmalarını kronolojik yahut alfabetik sıraya göre derlemişlerdi. Bu sıralamayı bozmadık. Ancak eserler, makaleler, incelemeler hakkında kısa bilgiler vererek eklemelerde bulunduk. Bunun için de *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisine* başvurduk. Örneğin, Fleischer bir eser hakkında eleştiri yazısı kaleme almıştır. Kaynak makalede eleştirilen eserin kime ait olduğu, hangi yılda, nerede ve hangi yayınevi tarafından yayımlandığı bilgisi yer alıyordu. Biz Fleischer’in eleştiri yazısı ile ilgili olan kısmın künye bilgisini aldık ve kalan kısma yer vermedik. Ardından ise eleştirilen bu eser hakkında elde edebildiğimiz bilgileri vermeye çalıştık.

Dergide, Fleischer hakkında yapılmış çalışmalar oldukça titiz bir şekilde hazırlanmıştı. Bu anlamda dergi, temel başvuru kaynağımız olmuştur. Dergide dikkatimizi çeken önemli bir husus ise; araştırmacıların bazı konuların makale sınırlarını aşacağını belirterek ısrarla Fleischer hakkında yapılacak bir biyografi çalışmasının gerekliliğine vurgu yapmaları olmuştur.

Alman oryantalizmini ve onun ekolleşme sürecini anlayabilmek için başvurduğumuz üç temel kaynak vardı. Bunların başında Sabine Mangold’un *Eine*

⁵ e-dergi için bkz. Peter Lang, “Heinrich Leberecht Fleischer-Leben und Wirkungen” (Erişim 27.04.2024).

⁶ Beez ve Hanstein, “Auswahlbibliographie zu Heinrich Leberecht Fleischer”,197-236.

“*weltbürgerliche Wissenschaft*”: *die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert* adlı eseri gelmektedir. Suzanne L. Marchand’ın *German Orientalism in the Age of Empire Religion, Race and Scholarships* eseri ile Ursula Wokoeck’in *German Orientalism: The Study of the Middle East and Islam from 1800 to 1945* eseri diğer iki kaynağımızdı. Bu eserlerin Alman oryantalizminde yapılacak çalışmalar için muhakkak Türkçeye tercüme edilerek akademi dünyamıza kazandırılması gerektiğini düşünmekteyiz.

BİRİNCİ BÖLÜM

ORYANTALİZM

1.1. Oryantalizmin Temelleri

Oryantalizm kelimesinin kökü, Latince “güneşin doğuşu” anlamına gelen “oriens” sözcüğünden gelmektedir.⁷ Latineden Fransızcaya (orientalisme) geçmiştir. Sözlük anlamı “Doğu bilimleri, Doğu’ya ait şeylerden hoşlanma, şarkiyat”tır.⁸ Kelimenin Türkçedeki karşılığı “şarkiyatçılık” olup Arapça “gün doğumu, doğu” anlamlarına gelen “şark” kelimesinden türetilmiştir.⁹ “Oryantalist” kelimesinin 17.yy. sonlarından itibaren tedavüle girdiği, “Doğu araştırmalarında uzman kişi” anlamında ise ilk defa 1779 yılında kullanılmış olduğu bilinmektedir.¹⁰

Wael B. Hallaq, neden oryantalizm gibi bir olguya sahip olduğumuzu sorgularken, dünya tarihinde hiçbir kültür ve medeniyetin böyle bir disiplin üretmemiş olmasını irdeler.¹¹ Batı, hegemonik bir anlayışla Doğu’yu tanımak, tanımlamak ve kendi arzusuna hizmet edecek şekilde restore etmek istemektedir. Batı’nın bu yaklaşımı bir tür toplum mühendisliği olarak ele alınabilir.¹² İzlerini Coğrafi Keşiflerde dahi bulabileceğimiz bu zihniyet, tüm dünyayı kendi tahakkümüne almak isteyen bir niyet taşımaktadır. Nitekim sömürgeciliğin mihmandarı ülkelerle, oryantalist faaliyetlerin yürütüldüğü ülkeler arasında da paralellik bulunmaktadır. Bununla birlikte oryantalizmi salt bir kolonyal faaliyetler zincirine indirgemek, meseleye kapsamlı bir şekilde yaklaşmamızın önüne geçebilir. Edward Said, oryantalizmin “söylem” olarak incelenmedikçe, Batı’nın Doğu’yu üretebilmesini sağlayan dinamikleri anlamının imkânsız olduğunu iddia eder.¹³ Ona göre oryantalizm, bir söylem olarak değerlendirilmelidir:

⁷ Latinitium, “Öriens” (Erişim 31.07.2023).

⁸ Ali Rıza Yalt, *Fransızca Türkçe Büyük Sözlük* (İstanbul: Serhat Kitap Yayın Dağıtım, 1990), 727.

⁹ Nişanyan Sözlük, “Şark” (Erişim 13.01.2024).

¹⁰ Yücel Bulut, “Oryantalizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/428.

¹¹ Wael B. Hallaq, *Şarkiyatçılığı Yeniden Düşünmek*, çev. Ahmet Demirhan (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020), 121.

¹² Mesut Işık, “Oryantalizm ve Batı’nın Doğu Algısı”, *Ağrı İslami İlimler Dergisi (AGİİD)* 7 (2020), 138.

¹³ Edward W. Said, *Şarkiyatçılık Batı’nın Şark Anlayışları*, çev. Berna Ülner (İstanbul: Metis Yayınları, 2006), 13.

“Dolayısıyla Şarkiyatçılık, kültür, araştırmalar ya da kurumlar tarafından edilgence yansıtılan, salt bir siyasal konu ya da alan değildir; Şark hakkında yazılanlardan oluşmuş geniş, sınırları belirsiz bir metinler yığını değildir; ‘Şark’ dünyasını baskı altında tutmaya yarayan, çirkin bir ‘Batı’ emperyalizmi tezgâhının temsilcisi, ifadesi de değildir. Daha çok, jeopolitik bilincin araştırma metinlerine, estetik, iktisat, sosyoloji, tarih, filoloji metinlerine dağılımıdır; yalnızca temel, coğrafi bir ayırımın (‘dünya eşit olmayan iki yarımından, Şark ile Garp’tan oluşur’ diyen ayırımın) değil, araştırmaya dayalı buluş, filolojik yeniden yapılandırma, psikolojik çözümleme, manzara betimi ile sosyolojik betimleme gibi araçlarla Şarkiyatçılık tarafından yaratılıp kalıcı kılınan bir ‘çıkar’ öbeğinin de işlenip inceltilmesidir; düpedüz farklı (ya da alternatif, yeni) bir dünyaya yönelik, belirli bir anlama, kimi durumda denetleme, değiştirme, hatta şekillendirme istencinin ya da niyetinin dile getirilişi olmaktan öte, bu istencin, niyetin ta kendisidir.¹⁴”

Oryantalizm için bir başlangıç tarihi tayin etmek oldukça güçtür; çünkü bu, oryantalistler arasında da bir tartışma konusudur. İlk oryantalistler İtalya Salerno’da bulunan bir hastane ve tıp okulundan çıkmıştır. Constantinus Africanus (1020-1087) ilk mütercim-hekimdir. İngiliz Haçlı Bathlı Adelard’ın (1080-1152) ise Arapça eserlerden neşirler yaptığı bilinmektedir.¹⁵ Bunlar Doğu’yu keşfe çıkmanın ilk emareleridir. Katalan bir mistik aynı zamanda da bir şair olan Raimundus Lullus (1232-11316), misyonerlik faaliyetleri için Arapça öğrenmenin gerekliliğini şart koşuyordu. Kendisine Arapça öğretecek Mağripli bir köle bile satın almıştı.¹⁶ Guillaume Postel’i (1510-1581) profesyonel anlamda ilk oryantalist kabul ederek oryantalizmin başlangıcı için daha geç vakit tayin eden araştırmacılar da bulunmaktadır.¹⁷

Batı tarafından İslâm hakkında verilen ilk eserler Latince kaleme alınmıştır. Birçok araştırmacıya göre 12.yüzyılda Kettonlu (Chesterli) Robert (ö.1160) tarafından Latinceye yapılan Kur’ân-ı Kerim çevirisi, oryantalizmin başlangıcı kabul edilmektedir. Bu çeviri 17.yüzyıla kadar, diğer Batı dillerinde yapılan Kur’ân çevirilerine de

¹⁴ Said, *Şarkiyatçılık Batı’nın Şark Anlayışları*, 21-22.

¹⁵ Güray Kırpık, “Oryantalizm ve Necip el-Akikî’ye Göre Oryantalizmin Bazı Önemli Temsilcileri”, *Gazi Akademik Bakış* 2/3 (2008), 244-245.

¹⁶ Remzi Avcı, *Kurgu ile Gerçeklik Arasında: Alman Oryantalizmi* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021), 42.

¹⁷ Robert Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, çev. Bahar Tırnakçı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), 12.

kaynaklık etmiştir.¹⁸ Misyonerlik faaliyetlerine yardımcı olması amacıyla hazırlanan *Toledo Külliyyatı (Corpus Toletanum / Colectio Toletana)*’nı da bu bağlamda zikretmek gerekir. Yedi eserden oluşan bu külliyyat, İslâm dininin açık ve hatalarını bulma amacıyla Rahip Peter El Venerable’nin (ö.1156) öncülük etmesiyle hazırlanmıştır.¹⁹ Tevhit inancına mensup Müslümanlara teslis akidesine dayanan Hristiyanlığı anlatmak zor ve zahmetliydi. Fakat İslâm üzerinde şüphe uyandırarak ona saldırmak çok daha kolaydı.²⁰ Çevrilecek metinler, İslâm dini hakkında spekülâtif bir kurgu yaratabilmek için; İslâm ilahiyatı ve felsefesi ile ilgili eserlerden değil, daha çok folklorik öğeler ihtiva eden eserlerden seçilmişti.²¹ Toledo kentinin büyü ve büyücülükle meşhur olması da eser seçiminde etkili olmuş olup bu yorumu destekleyen bir başka husustur.²² Toledo Tercüme Okulunda Arapçadan Latinceye yapılan bu ilk çeviriler, Orta Çağ²³ ve Rönesans İslâm algısının temel dinamiklerini oluşturmaktadır.

7.yüzyıldan 12.yüzyıla kadar olan süreç, Avrupa’nın İslâm dini hakkında cehalet içinde olduğu bir dönemdir.²⁴ 1312 yılında toplanan Vienne Konsili kararları oryantalizmin “kilise misyonerliği” olarak tanımlayabileceğimiz aşamasına işaret etmektedir.²⁵ Bu konsilde, Arapçanın talim ve tedrisi için üniversitelerde ilgili kürsülerin açılması gerektiği karara bağlanmıştır. Arap dili kürsülerinin kurulmasının altında yatan temel sebep; Eski Ahit’in orijinal dili İbranice’nin kökenini tespit etmenin yanı sıra, Müslüman coğrafyalarda gerçekleştirilmek istenen misyonerlik faaliyetleri için dil engeli sorununu ortadan kaldırmaktır. İslâm akidesinin çürütülmesi için, Arap

¹⁸ Hakan Uğur, “Avrupa’da Oryantalizmin Ortaya Çıkışı ve Dozy’nin, İslâm’ın Aslılığı Hakkındaki İddialarına Karşı İsmail Fennî Ertuğrul’un Savunması”, *Necmettin Erbakan İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48/48 (2019), 177.

¹⁹ Ahmet Yücel, *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2021), 20.

²⁰ Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, 45.

²¹ Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, 33.

²² Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, 38.

²³ Batı ile mukayese edildiğinde İslâm’ın bir Orta Çağ’ı olmadığı görülecektir. Batı için karanlık bir zaman dilimine işaret eden “Orta Çağ”, İslâm ve diğer Uzak Doğu medeniyetleri için aynı anlamları çağrıştırmamaktadır. “Orta Çağ” adlandırması Avrupa merkezci tarih yazımının bir uzantısı olup İslâm medeniyeti için geçerliliği olmayan bir kavram, parçacı atomik anlayışın tezahür ettiği bir tanımdır. Nitekim tarihin “Antik Çağ, Orta Çağ, Yeni Çağ” olarak üç kısma ayrılması, tarihi olayların geniş bir perspektiften değerlendirilmesinin önüne set çekmektedir. Kullandığımız kavramlar ait olduğumuz medeniyet tasavvurunun ürünleridir.

Thomas Bauer, *Neden İslâm’ın Orta Çağı Yoktu?*, çev. Hülya Yavuz Akçay (İstanbul: Runik Kitap, 2021), 150.

²⁴ Hüseyin Yaşar, *Alman Oryantalizminde Kur’ân’a Bakış* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2018), 26.

²⁵ Adnan Muhammed Vezzan, *Oryantalizm ve Oryantalistler*, çev. Yavuz Fırat (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2013), V.

dilini bilmeyi bir zaruret olarak gören bu anlayış 12.yüzyılın ortalarından beri savunulmuştur.²⁶ Orta Çağ bilginleri; İslâm dinini, tevhit düşüncesine dayanması sebebiyle sapkın kabul ettikleri Ariusçuluk mezhebinin bir çeşidi olarak görmüşlerdir.²⁷

Avrupa; akidelerince inançsız olmasına rağmen, Müslümanların düşmanı olmaları hasebiyle Moğollara sempati beslemiştir.²⁸ 1254 yılında Papalık elçisi Wilhelm Postel'e Büyük Moğol Han'ın huzurunda Müslüman ve Budistlerle münazara yapma imkânı sunulduğunda; Postel, bir Doğu dilini bilmediği için pişman olmuştur. Eğer münazarayı kazanabilseydi, belki de Moğolistan Hristiyanlaşarak, Müslümanlara karşı Avrupa ile aynı safta savaşıyordu.²⁹

İslâm dininin ve Müslümanların tehdit olarak görülmesi, Fâtih Sultan Mehmet'in (1432-1481) İstanbul fethi ile had safhaya ulaşmıştır. Avrupa, fetihlerin İstanbul ile sınırlı kalmayarak devam edeceğinden korkuyordu. İspanyol Kardinal Segovialı John (ö.1458) ve bazı din adamları, askerî ve siyasî hamlelerin tek başına Müslümanları durduramayacağını öngördüklerinden, İslâm dinine yönelik ilmî neşirler vasıtasıyla Müslümanların fetih ruhunu teksif ettikleri iman temellerini sarsmak, çürütmek istemişlerdir.³⁰ Segovialı John, Kur'an'ı tercümeğe yönelmiş; Kuesli Nikolaus (1401-1464) ise Latince *Cribratio Alkorani* (*Kur'an'ın Açıklaması*) adlı eseri kaleme almıştır.³¹ Siyâsî ve askeri üstünlüğünü kaybeden Avrupa, teoloji sahasında üstünlük sağlamaya çalışıyordu.³² Çünkü İslâm, Hristiyanlıktaki Hz. İsa (a.s.) dogmasını sarsmış, teslis akidesinin karşısına aklın gücü ile çıkmıştı. Orta Çağ'da oryantalizm kapsamında değerlendirebileceğimiz çalışmaların misyonerlik faaliyetleriyle iç içe geçtiğini görmekteyiz.

Oryantalist paradigma,³³ belli ön kabullerden hareket etmektedir. Bu paradigmanın doğru anlaşılabilmesi için, Batı hafızasının dinamiklerini iyi tespit etmek

²⁶ Bulut, "Oryantalizm", 33/429.

²⁷ Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, 26.

²⁸ Ayşen Şatıroğlu, "Marco Polo'nun Doğu İle İlgili Gözlemleri", *İstanbul University Journal of Sociology* 3/5 (2012), 130.

²⁹ İsmail Amâyıra, "Tarihsel Süreçte Oryantalistler ve Arap Dili –Oryantalist Olgunun Tarihi Kökleri–", çev. Ekrem Gülşen, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/32 (2015), 199.

³⁰ Yücel, *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi*, 22.

³¹ Yaşar, *Alman Oryantalizminde Kur'an'a Bakış*, 35.

³² Özcan Taşçı, *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslam: Kelami Konular Bağlamında Bir Karşılaştırma* (Ankara: Sentez Yayıncılık, 2013), 10.

³³ "Oryantalist paradigma", tamlamasını Fatma Kızıl'a borçluyuz. Fatma Kızıl, *Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidi* (Ankara: TDV Yayınları & İSAM Yayınları, 2019), 25.

gerekir. Mütetekfir Mâlik b. Nebî (1905-1973), Avrupa fenomeninin köklerini devşirdiği tarihsel süreci şu şekilde özetler:

“Avrupa Fenomeni: Roma Uygarlığının sonu → Feodalizm → Latince: Kilise ve üniversitelerin dili → Haçlı Seferleri → Rönesans → Reform → Amerika’nın keşfinden itibaren başlayan sömürgecilik → Tüm Avrupa’yı etkileyen 1848 devrimi.³⁴”

Roma’nın yıkılması Avrupa’yı bir arada tutan imparatorluk bilincinin yok olması demektir. Avrupa ise yok olmak yerine, Roma mirasından aldığı güçle Hristiyanlık ülküsünde bir araya gelmeyi tercih etmişti.³⁵ Avrupa tarihini, Hristiyanlık düşüncesinden ayrı düşünmek mümkün değildir. “Hristiyan Batı” deyimi, içinde Katolik ve Protestan mezheplerinin dünya görüşlerini, Yunan felsefesi ile Yahudi taassubunu muhteva eden birçok muhtelif ögeyi kapsamaktadır.³⁶ Nitekim Hristiyanlığın Yahudi mantığının bir sonucu olduğunu söyleyen Nietzsche çok önemli bir noktaya işaret ediyordu.³⁷ Avrupa, Antik Yunan’dan barbar mefhumunu öğrenmişti. Ötekilere karşı tahammülsüzlüğü ve onların kutsal varlıklarını yok etme hakkını kendinde görmeyi ise Yahudi monoteizminden devralmıştı.³⁸

Orta Çağ’dan 18.yüzyıla kadar olan zaman dilimi, oryantalizmin “karanlık çağ”ıdır.³⁹ Oryantalizmin, 17.yüzyılda da intihal ve iftiralarla dolu olduğunu söylemek mümkündür.⁴⁰ 18.yüzyıldan itibaren kurumsal bir hüviyet kazanmaya başlamıştır. “Oryantalizm” kelimesi, “sistematiik ilim dalı” anlamında ilk defa 1838 tarihli *Fransızca Akademik Sözlüğü*’nde kullanılmıştır. Oryantalistlerse, ilk defa 1873 yılında Paris’te “Uluslararası Oryantalistler Kongresi”⁴¹ için bir araya gelmişlerdir.⁴² “Oryantalizm” ve

³⁴ Mâlik b. Nebî, *Kültür Sorunu ve Bir Toplumun Doğuşu*, çev. Salih Özer (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 161.

³⁵ Nebî, *Kültür Sorunu ve Bir Toplumun Doğuşu*, 159.

³⁶ Nebî, *Kültür Sorunu ve Bir Toplumun Doğuşu*, 84.

³⁷ Friedrich Nietzsche, *Deccal Hristiyanlığa Sövgü*, çev. R. Gözde Türker (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2020), 33.

³⁸ Zia Sardar vd, *Barbar Denen Ötekiler: Batı Irkçılığı Üzerine Bir Manifesto*, çev. Emine Buket Sağlam (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), 26.

³⁹ Necmettin Salih Ekiz, *Oryantalizm ve Kur’an: Alman-Yahudi Oryantalizminde Kur’an’a Bakış* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2023), 42.

⁴⁰ Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, 107.

⁴¹ Uluslararası arenada oryantalizmle ilgili ilk kongre 1873 yılında toplanmış olup günümüze kadar toplam otuz kongre yapılmıştır. Buna karşın ülkemizde ancak 1985 yılında İzmir’de “Uluslararası Birinci İslâm Araştırmaları Sempozyumu” adı altında bir sempozyum düzenlenebilmiştir. Oryantalizm ile ilgili ikinci kongre ise 2002 yılında Adapazarı’nda “Oryantalizmi Yeniden Okumak ve Batı’da İslâm Çalışmaları Sempozyumu” başlığı altında düzenlenmiş olup 1-3 Kasım 2023 tarihleri arasında Yalova

“oryantalist” kelimeleri, 1973 tarihinde Paris’te düzenlenen 29. Uluslararası Oryantalistler Kongresinde alınan karar doğrultusunda resmi kullanımdan kalkmış ve kongre ismi “Kuzey Afrika ve Asya Konulu Uluslararası Beşerî Bilimler Kongresi” şeklinde değiştirilmiştir.⁴³ Literal olarak gidilen bu değişikliği, bir zihniyet dönüşümü olarak tanımlayamayız.⁴⁴ II. Dünya Savaşı (1939-1945) akabinde dünyada değişen siyâsî güç dengelerinin ABD’nin lehine değişmesi; sömürgecilik faaliyetlerini de etkileyerek oryantalizmin yönteminin, çalışma sahalarının ve geleceğinin sorgulanması ile sonuçlanmıştır. Oryantalizm artık İngiltere, Fransa, Almanya, Hollanda gibi Batı ülkelerinin tekelinden çıkmıştır.

Edward Said, 1800 ile 1950 yılları arasında Yakın Şark hakkında Batı’da yaklaşık olarak altmış bin civarında eserin kaleme alındığını aktarır.⁴⁵ Sadece 19.yüzyılda Avrupa’ya kaçırılan Arapça yazmaların sayısı 250.000’den fazladır. Bu sayı diğer Doğu dillerindeki yazmaların da eklenmesiyle inanılmaz boyutlara ulaşmaktadır.⁴⁶ Oryantalist literatürün hacmi bizi bunun altında yatan temel saikleri anlamaya yöneltmektedir. Bu çalışmaları toptan bir eleştiriye tutmak insafsızlıktan öte ilmî bir tavır olmadığı gibi bütün bunların saf bilimsel kaygılarla gerçekleştiğini söylemek de mümkün değildir.

1.2. Batı’nın Ötekisi: Doğu

Batı’nın orijinleştirilmesi, Antik Yunan’dan miras kalmış bir fikir transmisyonudur.⁴⁷ Antik Yunan tarihçilerinin eserlerine baktığımızda, kurgularının merkezinde iki bölgenin karşımıza çıktığını görürüz: İtalya ve Yunanistan. Bu merkezlerden uzaklaştıkça insanlar vahşileşir, barbarlaşır, ilkelleşir ve ucube yaratıklara dönüşür.⁴⁸ Bu bakış açısı Avrupa’nın toplumsal hafızasında öyle yer etmiştir

Üniversitesi’nde “Oryantalizm’i Yeniden Düşünmek Uluslararası Sempozyumu” adı altında Edward W. Said’in vefatının 20.yılı anısına bir sempozyum daha düzenlenmiştir.

⁴² Bulut, “Oryantalizm”, 33/432.

⁴³ Meryem Köse ve Meryem Küçük, “Oryantalizm ve ‘Öteki’ Algısı”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi* 1/1 (2015), 111-112.

⁴⁴ Hallaq, *Şarkiyatçılık Yeniden Düşünmek*, 13.

⁴⁵ Said, *Şarkiyatçılık Batı’nın Şark Anlayışları*, 216.

³⁴ Bu eserler Leningrad, Paris, Londra, Leipzig, Münih, Viyana, Leiden, Oxford, Edinburg, Dublin, Cambridge, Escorial, Milano, Roma, Briston gibi şehirlerin kütüphanelerinde bulunmaktadır. Mustafa es-Sibâî, *Oryantalizm ve Oryantalistler*, çev. Mücteba Uğur (İstanbul: Beyan Yayınları, 2021), 32.

⁴⁷ Sardar vd, *Barbar Denen Ötekiler: Batı Irkçılığı Üzerine Bir Manifesto*, 27.

⁴⁸ Sardar vd, *Barbar Denen Ötekiler: Batı Irkçılığı Üzerine Bir Manifesto*, 31.

ki; Coğrafi Keşifler sırasında yeni tanınan yerli Afrikalılar ile Amerikalıların, insan mı yahut canavar mı olduğu bir tartışma konusu olabilmıştır.⁴⁹

Coğrafyacı Halfrod John Mackinder (1861-1947), bu Avrupa merkezci tarih kurgusuna meydan okumaktadır. Ona göre Avrupa; Asya'nın kıyısı ve batısındadır ve Asya'dan sonra ortaya çıkmış bir uygarlıktır.⁵⁰ Ortak bir geçmiş mefhumunun evrensel kabul edilmesi, egemen tarih kurgusunun bir sonucu olsa da medeniyetlerin tarihsel süreçleri ve deneyimleriyle ne kadar bağdaştığı sorusuna bir çözüm sunmamaktadır.⁵¹ Doğu-Batı arasındaki epistemolojik ve ontolojik ayrışmanın aslında bir kurgudan ibaret olduğunu düşünen araştırmacılar bulunmaktadır:

“Orta ümmet olarak kendisini dünya coğrafyasının orta kuşağında gören İslâm dünyası, Doğu’ya da Batı’ya da eşit mesafedeydi. Batı onun için hep cevap verilmesi, tepki gösterilmesi, mücadele edilmesi gereken bir öteki değildi. 1300 yılında İsfahan’da yaşayan bir Müslüman âlimin mekân algısı açısından Çin neyse, Fransa da oydu. Kur’ân’ın ‘ne doğu, ne batı’ (Nûr 24/35) diye tasvir ettiği evrensel hakikat tasavvuru, Doğu ve Batı kalıplarını aşan bir niteliğe sahiptir. Bu mânada İslâm toplumları kendilerini hiçbir zaman ‘doğuda’ ya da ‘doğulu’ addetmediler. ‘Doğu’, ancak Asya’nın küçük bir uzantısı olan Avrupa’nın kendisini ‘Batı’ olarak tanımlanmasından sonra ortaya çıkan bir tanımdır. Sizce, insanlık tarihinin merkezinde yer alan coğrafyaya bugün neden ‘Orta Doğu’ diyoruz? Japonya, hangi coğrafi tasnife göre ‘Uzak Doğu’ kabul ediliyor? Tersinden düşünecek olursak mesela Amerika’ya niçin ‘Uzak Batı’ demiyoruz?⁵²”

⁴⁹ Ziyaüddin Serdar, *Postmodernizm ve Öteki: Batı Kültürünün Yeni Emperyalizmi*, çev. Gökçe Kaçmaz (İstanbul: Söylem Yayınları, 2001), 276.

⁵⁰ İbrahim Kalın, *Barbar Modern Medenî: Medeniyet Üzerine Notlar* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2018), 28.

⁵¹ Antony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, çev. Ersin Kuşdil (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014), 27. Öyle ki “milattan önce, milattan sonra” tanımlamaları dahi Hz.İsa’nın (a.s.) doğumunun milat kabul edilmesiyle bağlantılıdır ve bu kavramlar günümüzde tüm dünyada ortak olarak kullanılan standart takvimin temelini teşkil etmektedir. Hristiyan Kilisesini sert bir dille eleştirdiği eserinin sonunda Gregoryen takvimin bu niteliğine temas eden Alman Filozof Nietzsche (1844-1900) *“Değerleri yeniden değerlendirelim!..”* diyerek bu duruma dikkat çekmiştir. Nietzsche, *Deccal Hristiyanlığa Sövgü*, 92. Hz.İsa’nın (a.s.) doğumunu esas alan takvim 527 yılında Papa I. John’un emri üzerine hazırlanmıştır. Bununla görevlendirilen Romalı Keşiş Dionysius Exiguus hesaplamada bir hata yaptığı için bugünkü miladi takvimin başlangıcı Hz.İsa’nın (a.s.) doğumundan en az dört yıl sonrasına tekabül etmektedir. Salime Leyla Gürkan, “Milât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 30/57.

⁵² İbrahim Kalın, *İslâm ve Batı* (Ankara: TDV Yayınları & İSAM Yayınları, 2019), 15.

Batı'nın, Doğu'yu tanımlama biçimi onun kendilik algısı ile doğrudan irtibatlıdır. Kimlik, kendilik ile öteki arasında varoluş sancısı çeker. Batı'nın “öteki” inşası, temelinde bir “kendilik” inşasıdır. Bu döngüde ne öteki tam olarak dışarıda bir yerlerdedir ne de kendilik sanıldığı gibi çemberin içerisinde. ⁵³

Batı kendi üstünlüğünü; Doğu'nun eksiklik ve farklılıklarına selektif bir kurgu üzerinden odaklanarak, ispat etme çabası içerisinde. Din, bu hedefi gerçekleştirmek için kullanılan çok önemli bir araçtır. Kilise, Haçlı Seferleri vasıtasıyla birçok muhtelif sebeple birbiriyle savaşan Hristiyanları düşman bir öteki karşısında örgütleyerek Avrupa birliğinin temellerini atmıştır. Bu kutsal savaşı haklı göstermek içinse her türlü dinî argümanı delil olarak öne sürmekten çekinmemiştir. ⁵⁴ İslâm, Batı'nın kendi iç çatışmalarını bertaraf etmek için kullandığı bir nesne haline gelmiştir. ⁵⁵ Çok ilginçtir ki Nietzsche; Haçlı Seferlerini, Doğu'nun maddi manevî zenginliği yağmalamak isteyen bir tür korsanlık olarak değerlendirmekteydi. ⁵⁶

İskoç Oryantalist W. Montgomery Watt'a göre Batı, düşman bir öteki üzerinden kendi varlığını tanımlayarak, aslında kendi benliğinde neşet eden aşağılık duygusunu bastırmak istemektedir. Avrupa'nın, Orta Çağ İslâm imgesi hakkındaki şu tespitleri oldukça çarpıcıdır:

“Aydınlık ile karanlığın savaşı iyi görünse de, Freudculuk sonrasının günümüz dünyasında insanlar, birisinin düşmanlarına atfettiği karanlığın tamamen itiraf edilemeyen kendi içindeki karanlığın yansıtılması olduğunun farkındalar. Bu nedenle, çarpıtılmış İslâm imgesi, Avrupa insanının karanlık yönünün bir yansıması olarak kavranmalıdır.” ⁵⁷

Buna benzer soruları Jale Parla da sormaktadır: “Neden düşünce tarihi Plato ve Aristoteles’le, tiyatro Yunan tragedyalarıyla, modern felsefe Descartes’la başlar? Bunlara denk düşen şeyler, belki de daha iyi ifade edilmiş biçimlerde Doğu geleneğinde yok mudur? Onlar nerede? Unutulmuşluğa mahkûm edilmiş olmalarının tek nedeni çevrilmemiş, yani konuşamamış olmaları olamaz mı? Dahası, Batı geleneğinin yücelttiği değerlerin evrenselleştirilmesi neden? Başka geleneklerin farklı değerleriyle daha üstün ve insani bir uygarlık tarihi oluşabilecekken birçok yönüyle de bir barbarlık tarihi olan Batı geleneği neden bize insan bilimleri şemsiyesi altında evrensel bir uygarlık ölçütü olarak sunuluyor?”

Jale Parla, *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 14.

⁵³ Bünyamin Bezci ve Yusuf Çiftçi, “Self Oryantalizm: İçimizdeki Modernite ve/veya İçselleştirdiğimiz Modernleşme”, *Akademik İncelemeler Dergisi* 7/1 (2012), 146.

⁵⁴ W. Montgomery Watt, *İslâm’ın Ortaçağ Avrupası Üzerindeki Etkisi*, çev. Ümit Hüsrev Yolsal (Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2013), 87.

⁵⁵ Bulut, “Oryantalizm”, 33/429.

⁵⁶ Nietzsche, *Deccal Hristiyanlığa Sövgü*, 88.

⁵⁷ Watt, *İslâm’ın Ortaçağ Avrupası Üzerindeki Etkisi*, 122-123.

Doğu, Batılı yazarların hayallerini kamçılayan bir imgedir ve Batı, bu imgeyi sürekli olarak yeniden yaratmaktadır. Batı'nın Doğu kadınlarını, kadının örtüsünü ve harem hayatını temel alan çalışmaları; Doğu'yu sadece ötekileştirmedigini aynı zamanda da bir “arzu nesnesi”ne dönüştürdüğünü göstermektedir. Tasvir edilen Müslüman karakterler, Batı fantezisini besleyen imajlardır.⁵⁸

Bu Doğu imajı kolektif hafızada öylesine yer etmiştir ki, imaj gerçeğinin yerini almıştır. Batı karşısındaki “Doğulu”, önce “Doğulu” sonra insandır.⁵⁹ Üstelik “Doğulu”, genellikle alt soydan bir insana işaret eder ve alçaltıcı bir ifade olarak kullanılır.⁶⁰ Doğu insanı barbar olarak yaftalanmak istemiyorsa, Batılı olmak zorundadır. İlginçtir ki; “barbar” kelimesinin etimolojisi de mevzumuzla doğrudan bağlantılıdır. Roma İmparatorluğunun dünyaya hükmettiği tarihlerde, tebaasındaki birçok halkın en büyük ideali Latince konuşarak bir Roma vatandaşı olabilmektir. Bu şartları taşımayan kişiler “bar bar bar” tarzında tuhaf sesler çıkaran insanımsı (semi-humane: yarı insan) varlıklar olarak değerlendirilirdi.⁶¹ Batılılaşmayı gönüllü olarak tercih eden Doğu insanı aslında Batılı bir kimlik edinerek, varoluşuna bir meşruiyet zemini kazandırmaktadır.

1.3. Akademik Oryantalizm ve Sömürgecilik

Avrupa, 1815'ten I. Dünya Savaşı'na kadar, dünya genelindeki sömürgelerini %35'ten %85'e çıkarmıştır.⁶² Akademik oryantalizm, misyonerlik faaliyetlerinin revaçta olduğu bir zaman diliminde değil; siyâsî ve ticari emellerin ön planda olduğu bir dönemde teşekkül etmiştir. Bu tarihi arka planın göz ardı edilmemesi gerekir:

“Şarkiyatçılar loncasının emperyalist güçle kurduğu suç ortaklığının özel bir tarihi olduğunu, bunu konuyla ilgisiz saymanın hayattan kopuk bir âlimlik tutumu olacağını söylüyorum.”⁶³

19. ve 20.yüzyıllarda oryantalistlerin sayısı artmış olup bu sahada yapılan çalışmalar profesyonel bir karakter kazanmıştır.⁶⁴ Oryantalizm, kişinin yalnızca

⁵⁸ Sophia Rose Arjana, *Batı Tahayyülünde Müslümanlar*, çev. M. Murtaza Özeren (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019), 31.

⁵⁹ Said, *Şarkiyatçılık Batı'nın Şark Anlayışları*, 243.

⁶⁰ Said, *Şarkiyatçılık Batı'nın Şark Anlayışları*, 356.

⁶¹ Hasan Mert Kaya, “İnsanımızın Yeni Bir Ruha, Ortak İdeallere İhtiyacı Var”, söyleşi: M. Zana Öngenç, *Cins Dergi* 96 (2023), 56.

⁶² Zeki Tez, *Avrupa'da Türk İzi: Oryantalizm ve “Turquerie”* (İstanbul: Hayykitap, 2015), 14.

⁶³ Said, *Şarkiyatçılık Batı'nın Şark Anlayışları*, 357.

⁶⁴ Said, *Şarkiyatçılık Batı'nın Şark Anlayışları*, 106.

Doğu'yu değil; kendini de yeniden üretebileceği bir meslek haline gelmiştir.⁶⁵ İnsanlığı ortak kavram ve soyut genellemelerle tasvir etmek, bu mesleğin ayrılmaz bir parçası olmuştur.⁶⁶ Oryantalizmin içkin tahakkümcü üslûbu, Doğu hakkında yazılmış en basit seyahat kitabından en ciddi akademik çalışmaya kadar varlığını hissettirmektedir:

“Modern Avrupalı özne tanzim edilebilir bir sömürgeci olarak teşekkül etmeden önce, dünyayı jenerik bir Şarkiyatçı olarak düşünülebilecek epistemolojik bir özne biçiminde zaten sömürgeleştirilmişti. İşte bu bağlamda şu noktayı vurgulamalıyım: bir Avrupalının, bir Şarkiyatçı olması için Şark hakkında herhangi bir şey söylemesine veya yazmasına hatta düşünmesine gerek yoktu. Bütün bir Avrupa, özellikle on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda –daha öncesinde değil- Amerika kıtalarına olduğu kadar Afrika ve Asya’ya da yayılmış Şarkiyatçı düşünce yapıları sergiliyordu. Tahripkâr yazarlarına rağmen, Şarkiyatçılık Avrupa’yı ve modernliğin bir başka adı oldu.”⁶⁷

Batı’da oryantalizm ile siyaset arasındaki bağlantı derin ve örtüktür.⁶⁸ Mısır’ı işgal eden Napolyon (1769-1821), bu askerî harekât için yanında birçok oryantalisti götürmüş, Kur’ân’ı Fransız ordusu lehinde tefsir ettirerek halkın işgalcilere güven duymasını sağlamıştı.⁶⁹ 1830 Cezayir işgalinde halk için hazırlanan bildiri tercümesi, 19.yy. Arap dili uzmanlarının birçoğunu yetiştiren Collège de France hocalarından Oryantalist Silvestre de Sacy⁷⁰ (1758-1838) imzasını taşıyordu.⁷¹ 19.yy. oryantalistlerinin kariyerleri incelendiğinde bir kısmının sömürge devletleri adına çalışmış olduğu fark edilecektir. Oryantalistlerin bu durumu, uygulamalı oryantalizm (Alm. angewandte-gegenwartsbezogene Orientalistik; İng. applied orientalism) kapsamında değerlendirilmektedir. Oryantalistler, artık devlet memuru yahut siyasetçi kimlikleriyle tanınır hale gelmiştir.⁷²

Pilgrimage to al-Medina and Meccah (Mekke ve Medine’ye Hac) eserini kaleme alan, İngiliz Oryantalist Sir Richard Francis Burton (1821-1890), Hintli bir Müslüman

⁶⁵ Said, *Şarkiyatçılık Batı’nın Şark Anlayışları*, 177.

⁶⁶ Avcı, *Kurgu ile Gerçeklik Arasında: Alman Oryantalizmi*, 181.

⁶⁷ Hallaq, *Şarkiyatçılığı Yeniden Düşünmek*, 184-185.

⁶⁸ Bulut, “Oryantalizm”, 435.

⁶⁹ Said, *Şarkiyatçılık Batı’nın Şark Anlayışları*, 92.

⁷⁰ Sacy, 29 Nisan 1795’te Paris’te bulunan L’Ecole Superier des Langues Orientales Vivantes’in (Yaşayan Doğu Dilleri Okulu) başına getirilmiştir. Fransa ve Almanya’daki üniversiteler başta olmak üzere birçok Avrupa üniversitesi onun yetiştirmiş olduğu öğrencilerle doluydu.

⁷¹ Said, *Şarkiyatçılık Batı’nın Şark Anlayışları*, 134.

⁷² Özcan Taşçı, “C.H. Becker (1876-1933) Örneğinde Uygulamalı Oryantalizm (Angewandte Orientalistik) Anlayışı-Oryantalizm Çalışmalarının Siyasallaşma Süreci”, *AÜİFD* 47/2 (2006), 149.

kılığında hacca gitmiş, Burton'un masrafları The Royal Geographical Society (Kraliyet Coğrafya Topluluğu) tarafından karşılanmıştır.⁷³ Hollanda Hükümetinin Endonezya'daki sömürgecilik faaliyetleri için Oryantalist Christiaan Snouck-Hurgronje (1857-1936) görevlendirilmiştir.⁷⁴ Oryantalist Ignaz Goldziher (1850-1921) ise, Macaristan Eğitim Bakanlığı adına yaklaşık bir yıl süren Yakın Doğu gezisi gerçekleştirmiş, bu süre zarfında yazma eserler satın almıştır.⁷⁵ Hindistan Kalküta'ya, hekimlik yapmak üzere bir şirketle anlaşarak giden Avusturyalı Oryantalist Aloys Sprenger (1813-1893) ise İngiliz sömürge yönetimi adına çalışmıştır.⁷⁶ 1856 yılında Avrupa'ya döndüğünde, iki bine yakın ciltten oluşan 1100 Arapça yazma eseri yanında getirmişti.⁷⁷ Goldziher'in takipçilerinden olan Oryantalist Joseph Schacht (1902-1969) da, İngiliz Enformasyon Bakanlığı adına çalışmıştır.⁷⁸

İslâm dini, tarihi, kültür ve coğrafyasına dair önemli bir kaynak kabul edilen *The Encyclopaedia of Islam (İslâm Ansiklopedisi)*, 1936 yılında Leiden'da yayımlanmıştır. Eser, bu anlamda türünün ilk örneğidir. 1955-2005 yılları arasında ikinci baskısını yapan ansiklopedinin, üçüncü baskı çalışmaları 2007 yılında başlamış olup halen devam etmektedir. Yüzlerce akademisyenin katkıda bulunduğu ansiklopedide 17.000'den fazla madde bulunmaktadır.⁷⁹ Başta Hollanda olmak üzere birçok Avrupa devleti, sömürge genel valileri, deniz aşırı ticaret şirketleri, ABD'nin bazı üniversite ve çeşitli misyoner kuruluşları ansiklopedinin masraflarını karşılayacağını taahhüt etmiştir.⁸⁰ Taahhüt, akademik oryantalizm ile sömürgeci güçler arasındaki işbirliğine önemli bir delildir:

"Encyclopaedia of Islam örneğinin akla getirdiği gibi, 20.yy. başlarında oryantalizm önemli ölçüde işbirliğine dayalı bir Avrupa girişimiydi.⁸¹"

Dünya tarihinde kolonyalizmin Coğrafi Keşiflerle başladığı göz önüne alındığında, sömürgeciliğin Batı ile ne kadar özdeşleşmiş bir olgu olduğu daha iyi

⁷³ Mustafa L. Bilge, "Burton Sir Richard Francis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/462.

⁷⁴ Yücel, *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi*, 27.

⁷⁵ Mehmet S. Hatipoğlu, "Goldziher, Ignaz", (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/102.

⁷⁶ İlhan Erdem, "Sprenger, Aloys", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/421

⁷⁷ Taşçı, *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslam: Kelami Konular Bağlamında Bir Karşılaştırma*, 20.

⁷⁸ Mürteza Bedir, "Schacht, Joseph", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/224.

⁷⁹ Brill, "Encyclopedia of Islam Online" (Erişim 31.07.2023).

⁸⁰ Kemal Kahraman, "The Encyclopaedia of Islam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/181.

⁸¹ Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, 198.

anlaşılabacaktır. Akademik oryantalizmin, Avrupa sömürgeciliğine gerekli bilimsel altyapıyı sağladığını söylemek mümkündür:

“Ve Sartre ekliyordu: Avrupa’nın uygarlık havariliği ‘bir yalanlar ideolojisinden başka bir şey değildi; yağmalama için mükemmel bir meşruiyet kaynağıydı. Ağzından bal akan sözleri, duyarlılık iddiaları hep saldırganlığımızı gizlemek çabalarıydı.”⁸²

Davutoğlu, Müslümanların tarih boyunca üç büyük meydan okumaya muhatap olduğunu söyler. Bunlar: (I) Haçlılar, (II) Moğollar ve (III) Batı sömürgeciliğidir. Haçlılar ve Moğollar çok kısa sürede etkisiz hale getirilmiştir. Batı sömürgeciliğinin etkileri ise daha kalıcı ve yıkıcı olmuştur. Bu minvalde sömürgeciliğe bağlı seyreden akademik oryantalizm, Müslümanlarda bir zihniyet dönüşümüne sebep olmuştur. Zamanla Müslümanlar kendilerine, değerlerine, otantik tarihlerine duydukları inanç ve güveni kaybetmeye başlamışlardır.⁸³

Şarkiyat çalışmalarının revaç bulmasındaki bu siyâsî ve ekonomik hedefleri önceleyen arka planın gerçekliğini önemsemekle birlikte, meselenin sadece bu noktalardan ele alınmasının yeterli olmayacağı, bu yaklaşımın indirgemeci bir tutum olacağı kanaatindeyiz.

Hallaq, belli şartlar sağlandığı takdirde insanlık tarihini indirgemelere hapsetmeden, genellemelere mahkûm etmeden değerlendirmenin mümkün olduğu kanaatindedir. Seküler hümanizmden, antroposentrizmden, sömürgeci yetkiden, egemen epistemolojiden sıyrılmış bir oryantalizmin insanî bir araştırma sahasına dönüşebileceğinin imkânından bahsetmektedir.⁸⁴ Bunu ise, emperyalizmin, sömürgeciliğin ve oryantalizmin nereden kaynaklandığı sorusunun cevabının verilmesine bağlamaktadır.⁸⁵ Yapılması gerekenin bu işbirliğini sağlayan dinamikleri çözümlemek olduğunu düşünüyoruz.

İlim, insanlığı ihya, medeniyeti inşa etmelidir. İnsanlığa katkı sunmak yerine insanlığın belli bir kesimini kontrolü altına almaya çalışan, medeniyetleri ötekileştirerek sömüren bir ilmî faaliyetin amacından saparak ideolojiye dönüştüğü kanaatindeyiz.

⁸² Parla, *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*, 9.

⁸³ Ahmet Davutoğlu, “Medeniyetlerin Ben-İdraki”, *Divan* 3 (1993), 51.

⁸⁴ Hallaq, *Şarkiyatçılığı Yeniden Düşünmek*, 54.

⁸⁵ Hallaq, *Şarkiyatçılığı Yeniden Düşünmek*, 48.

Hikmete dayalı bilginin asıl amacının medeniyetlerin arasına duvarlar örmek değil, mevcut engelleri kaldırıp medeniyetleri ortak bir paydada buluşturmak olduğunu düşünmekteyiz.

Bu bağlamda oryantalizmin karşısına oksidentalizmi konumlandırmak, meseleyi kutuplaştırıcı bir yöntemle ele almak anlamına gelecektir. Nitekim bu yaklaşım, Said'in *Şarkiyatçılık*'ında da bizzat karşı çıktığı bir durumdur. Ona göre oryantalizmin cevabı oksidentalizm değildir.⁸⁶ Doğu'nun kendini merkeze alarak başka medeniyetleri ve kültürleri kendi Doğu'suna yerleştirmemesi gerekmektedir. Zira bu; hegemonik bir dile, bir başka hegemonik dille karşılık vermek demektir.⁸⁷

Bazı örneklerde olduğu gibi oksidentalist yorumun, oryantalizmin yanılışına düşerek bir reddiyeler manzumesi haline gelmesi ve Doğu halklarının başına gelen her musibetten Batı medeniyet ve kültürünü sorumlu tutmakla sınırlanması çözüm odaklı bir tutum olmayıp oldukça sık ve problematik bir yaklaşımdır. Batı'nın da, oryantalist metinlerde rastladığımız gibi üretilir bir nesne haline getirilmesi iki medeniyetin iletişim kurma imkânına zarar verecek, böyle bir yaklaşım mevcut çatışmayı derinleştirerek çetrefilleştirecektir. Bu şekilde sadece Batı'nın bizi nasıl algıladığından yahut bizim Batı'yı nasıl algıladığımızdan hareket edilecek ve her iki türlü de Batı'nın merkez kabul edildiği bir kısır döngü ile karşı karşıya kalınacaktır. Kendimize neden Batı'nın gözünden bakıyoruz yahut kendimizi neden Batı'yı bir başlangıç noktası tayin ederek tanımlıyoruz? Bütün bunların dışında, doğrudan kendi kendimizi tanımamızın mümkün olduğu bir tasavvur inşa etmek imkânsız mıdır? Bu sorulara cevap verebilmemiz, kendimizi Batı'nın bizi algıladığı biçimde görmek yerine; ancak kendi bakış açımızı değiştirmeyi tercih etmemizle mümkün olabilecektir.⁸⁸ Dünyanın yarısının ötekileştirildiği bir paradigmanın, kutuplaştırmanın doğuracağı çatışmalar sebebiyle insanlık için kalıcı bir huzur temin edemeyeceğini düşünmekteyiz.

⁸⁶ Said, *Şarkiyatçılık Batı'nın Şark Anlayışları*, 343.

⁸⁷ Fatma Kızıl, "Avrupamerkezciliğin Bir Yansıması Olarak Oryantalist Söylem: Kültürel Ödünç Alma Kavramı", *İnsan ve Toplum* 3/6 (2013), 331.

⁸⁸ Ahmet Davutoğlu, "Batıdaki İslam Çalışmaları Üzerine", *Marife* 3 (2002), 48.

1.4. Almanların Doğu'su

Tarihte Almanlarla Müslümanların ilk siyâsî temasları, Abbasi Halifesi Hârûn er-Reşîd (763-809) ile Frank Kral Charlemagne⁸⁹ (Karl I. der Große, 748-814) zamanına dayanmaktadır.⁹⁰ İki hükümdar birbirlerine karşılıklı elçi ve hediyeler göndermiştir. Almanlar, II. Haçlı Seferleri (1147-1149) boyunca İslâm'ı ve Müslümanları daha yakından tanıma fırsatına erişmiş, gözlem ve tecrübelerini Avrupa'ya taşımışlardır.⁹¹

Osmanlı İmparatorluğu, 1529 yılında Viyana kapılarına dayanmış, 1638 yılında da Viyana'yı ikinci kez muhasara altına almıştır. Osmanlı ile Prusya Devleti arasındaki ilk politik ilişkiler Kral I. Friedrich Wilhelm (1713-1740) zamanında başlamıştır. 1761'de ilk ticari anlaşma, 1790 tarihinde ise ilk ittifak anlaşması imzalanmıştır.⁹² I. Friedrich Wilhelm, yirmi Türk askerinden oluşan birliğin hizmetine girmesinin ardından, bu askerler için Potsdam Garnizonunda bir mescit inşa ettirmiştir. III. Friedrich Wilhelm (1770-1840) de, Berlin Tempelhofer Feldmark'ta bir Müslüman mezarlığı yaptırmıştır. 18.yüzyılın sonuna doğru bir Türk kızı ile evlenen Alman prensi Almanya'daki ilk camiye inşa ettirmiştir. Camii günümüzde müze olarak kullanılmakta olup Heidelberg Schwetzingen'de bulunmaktadır.⁹³ Osmanlı ile kurulan temaslar, Müslüman kelimesi ile Türk kelimesinin Avrupalı mefhumunda özdeşleşmesini sağlamıştır:

“15. ve 18.yüzyıllar arasında Türk kavramı, Müslümanlıkla muadil görülmüş ve yakından tanınması gereken bir düşman olarak kabul edilmiştir. Özellikle Kanuni Sultan Süleyman'ın 1529 I. Viyana Kuşatması Almanca konuşulan dünyada Osmanlı

⁸⁹ Kral Charlemagne (Şarlman), Frank bir kral olup 768-814 yılları arasında günümüz Fransa'sının büyük bir kesimine; Almanya, İtalya, Belçika, Lüksemburg ve Hollanda'yı kapsayan çok geniş topraklara hükmetmiştir. Roma İmparatorluğunun ardından Avrupa'daki irili-ufaklı yönetimleri bir merkezde topladığı için kendisine “Pater Europae (Avrupa'nın Babası)” denmekte olup Avrupa'nın kurucusu kabul edilmektedir. Frank kelimesi “Fransız” kelimesini çağrıştırırsa da bu kelime başlangıçta Roma hâkimiyeti altına girmeyen Germen/Cermen kabileleri için kullanılıyordu. Orta Çağ Avrupa'sında günümüzdeki anlamıyla milliyetler teşekkül etmediği için Almanlarla ilk siyâsî diyaloglar Frank hükümdar zamanına dayandırılmıştır. Ayrıca “Frank” kelimesi tarih boyunca anlam genişlemesine de uğramıştır. Işın Demirkent, “Franklar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 13/173-176.

⁹⁰ Nadir Karakuş, “Abbâsî Halifesi ve Frenk Hükümdarı Büyük Karl İlişkisi”, *Hittit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/32 (2017), 473.

⁹¹ İsmail Balıç, “Almanya: III. Ülkede İslâmiyat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/520.

⁹² Yaşar, *Alman Oryantalizminde Kur'an'a Bakış*, 41.

⁹³ Balıç, “Almanya: III. Ülkede İslâmiyat”, 2/520.

Devletini neredeyse temel bir tartışma konusu haline getirmiştir. İlerleyen yıllarda Kanuni'nin Alaman Seferi olarak bilinen 1532'de İmparator V. Karl'a karşı düzenlediği harekât ise İstanbul'un Fethi'yle başlayan ve gittikçe perçinleşen, Alman toplumunu bir Türk işgalinin yaklaştığı korkusuna düşürmüştür. Düşmanın yakından tanınması gerekliliği düşüncesi hasma olan alakayı arttırmış, zaman içerisinde bu zorunluluk edebiyatın yanı sıra bilimsel çalışmalar ve çevirilerde görünmeye başlamıştır.⁹⁴”

Osmanlıya duyulan korku ile karışık merak duygusu halkın en üst tabakasından en alt tabakasına kadar sirayet etmişti.⁹⁵ Müslümanları tanımak, İslâm'ı daha objektif bir şekilde anlamak isteyen Almanlar, üniversitelerinde şarkiyat bölümleri açmaya başlamışlardı.⁹⁶ Alman üniversitelerinde açılan Doğu dilleri kürsüleri ve tarihleri kronolojik olarak şöyledir:⁹⁷

⁹⁴ Avcı, *Kurgu ile Gerçeklik Arasında: Alman Oryantalizmi*, 43-44.

⁹⁵ Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, 113-114.

⁹⁶ Özcan Taşçı, *Alman Oryantalizm Geleneği: Kelam ve İslâm Felsefesi Örneği* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2018), 3.

⁹⁷ Necip el-Akiki, *el-Müsteşrikûn* (Kahire: Darû'l Meârif, 1964), 2/680-681.

Alman üniversiteleri ve kuruluş tarihleri ile ilgili Wokoeck'in hazırlamış olduğu liste için bkz. Wokoeck, *German Orientalism: The Study of the Middle East and Islam from 1800 to 1945*, 222.

1800-1945 yılları arasında Alman üniversitelerinde görev alan hocaların listesi için bkz. Wokoeck, *German Orientalism: The Study of the Middle East and Islam from 1800 to 1945*, 235-287.

Heidelberg Üniversitesi	1386
Köln Üniversitesi	1388, sonrasında 1919
Würzburg Üniversitesi	1402, sonrasında 1582
Leipzig Üniversitesi	1409
Rostock Üniversitesi	1419
Greifswald Üniversitesi	1456
München Üniversitesi	1472, sonrasında 1826
Mainz Üniversitesi	1476, sonrasında 1946
Tübingen Üniversitesi	1477
Halle Üniversitesi	1502, sonrasında 1694
Marburg Üniversitesi	1527
Jena Üniversitesi	1558
Giessen Üniversitesi	1607
Kiel Üniversitesi	1665
Göttingen Üniversitesi	1736
Erlangen Üniversitesi	1743
Münster Üniversitesi	1780, sonrasında 1902
Bonn Üniversitesi	1786, sonrasında 1818
Berlin Üniversitesi	1809

Almanların İslâm'ı anlamaya ve Müslümanları tanımaya yönelik çalışmalarının başında, geçmişi Protestan lider Martin Luther'e (1483-1546) kadar dayanan Kur'an araştırmaları gelmektedir. Onun desteği sayesinde Baselli Papaz Theodore Bibliander (1509-1564) tarafından hazırlanan *Kurân Çevirileri Ansiklopedisi* 1543'te yayımlanmıştır.⁹⁸ İlk Almanca Kur'an tercümesi ise, Salomon Schweigger (ö.1622) tarafından hazırlanan *Alcoranus Mahometicus, Das ist: Der Türcken Alcoran / Religion und Aberglauben (Muhammed'in Kur'an'ı, Türklerin Kur'an'ı / Din ve Batıl İnanç)*

⁹⁸ Yaşar, *Alman Oryantalizminde Kur'an'a Bakış*, 45, 50-51.

adlı eserdir. Ne var ki bu çeviri orijinal metne dayanmıyordu. Çeviriye kaynak kabul edilen metin, Kettonlu Robert'ın Latince Kur'ân çevirisinin 1547'de yayımlanan İtalyanca tercümesiydi.⁹⁹

Alman bilim insanı Jakop Christmann (1554-1613) erken dönem Alman oryantalizmi için önemli bir isimdir. Christmann; matbaa basımı için Arap harflerinin tahta klişelerini yapmış, 1582 yılında Arap alfabesini öğretme amacıyla *Alphabetum Arabicum Cum Isagoge Scribendi Lebendique Arabice (İsâgucî ile Arapça Yazma ve Okuma için Arap Alfabesi)* isminde bir kitap hazırlamış ve bir Alman aristokratın yazma eserlerini kataloglayarak bu alana da öncülük etmiştir.¹⁰⁰ 1608 yılında Heidelberg Üniversitesinde Arapça profesörü olarak görev yapmaya başlamıştır.¹⁰¹

1700 dolaylarında Leipzig Üniversitesinin Kütüphanesinde takriben 3200 oryantal el yazması bulunduğunu bilmekteyiz. Yazmalar satın alınma suretiyle yahut bağış yoluyla temin edilmişti. Johann Christian Wagenseil (1633-1705), August Pfeiffer (1640-1698) ve Andreas Acoluthus (1654-1704) bağışta bulunan isimlerdir. Bu bağışları erken dönem Alman oryantalizminin ilk adımları olarak değerlendirmek mümkündür.¹⁰²

Alman aydınlanması, Fransa'da olduğunun aksine devletle mutabık bir grup tarafından gerçekleştirilmiştir.¹⁰³ Alman devletlerinden Brandenburg-Prusya'nın siyasî alanda olduğu gibi kültür sahasında da sıyrılarak ön plana çıkması, seçkin bir aydın zümresinin teşekkülünü sağlamıştır. Kraliçe Maria Theresa (1717-1780) tarafından, Başbakan Wenzel Anton Graf Kaunitz'in (1711-1794) tavsiyesi üzerine Habsburg Hanedanlığı için Viyana'da kurulan "Kaiserlich-königliche Akademie für Orientalische Sprachen (Doğu Dilleri İmparatorluk ve Kraliyet Akademisi)" tercüman okulu Almanca konuşulan ülkelerde şarkiyat çalışmaları için önemli bir aşamadır. Akademi 1 Ocak 1754 yılında eğitime başlamıştır. Burada Latince, Fransızca, İtalyanca, Yunanca, Türkçe, Arapça ve Farsça gibi yabancı diller öğretilmekteydi. Akademi müfredatında yabancı diller dışında tarih, coğrafya, hat sanatı, dini bilgiler, gelenek-görenekler,

⁹⁹ Hedda Reindl-Kiel, "Schweigger, Salomon", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), Ek-2/478.

¹⁰⁰ Rıza Kurtuluş, "Almanya: IV. Almanya'da İslâm Araştırmaları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/522.

¹⁰¹ Avcı, *Kurgu ile Gerçeklik Arasında: Alman Oryantalizmi*, 45.

¹⁰² Tez, *Avrupa'da Türk İz: Oryantalizm ve "Turquerie"*, 78.

¹⁰³ Avcı, *Kurgu ile Gerçeklik Arasında: Alman Oryantalizmi*, 270.

temizlik ve iş düzeni gibi dersler de bulunmaktaydı. Öğrencilere bir Şark memleketinde nasıl yaşayacaklarına dair gerekli formasyon bilgisi detaylıca verilmekteydi. Bu dil akademisiyle; Doğu dillerini iyi bilen, görevlendirilecekleri toplumun sosyo-kültürel yapısına intibak sağlayabilecek diplomatların yetiştirilmesi amaçlanmıştır.¹⁰⁴ Bu tür tercüman okulları Paris¹⁰⁵, Venedik ve İstanbul'da (Pera'da) da bulunmaktaydı.¹⁰⁶

Avusturyalı Oryantalist Hammer-Purgstall (1774-1856) da burada dil oğlanı (tercüman/dragoman) olarak on yıl eğitim almıştır. Tahsilini tamamladıktan sonra İstanbul'a diplomatik görevle gönderilen Hammer-Purgstall'ın velud eserleri, aldığı bu sağlam tahsille Doğu'da yıllar geçirmenin verdiği birikimin bir sentezi olsa gerektir.¹⁰⁷ O, 19.yüzyılda sistematik bir disiplin haline gelecek karşılaştırmalı filolojinin önünü açmış,¹⁰⁸ diller kanonunun (Sprachkanon) bir ideal haline gelmesini sağlamıştır.¹⁰⁹ Ondan etkilenenler arasında idealist Alman Filozofu Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) bulunmaktaydı.¹¹⁰ Nitekim o eserleriyle, Goethe başta olmak üzere Alman edebiyatının birçok ismini de derinden etkilemiş, Alman edebî oryantalizminde kurucu bir rol üstlenerek Arapça, Farsça ve Sanskritçede yaptığı çalışmalarla Doğu-Batı medeniyetleri arasında köprü vazifesi görmüştür. Onun Doğu'ya olan muhabbeti yalnızca eserlerine yansımakla kalmamış, mezar taşında dahi can bulmuştur. Mezar taşında “Joseph” olan ismi Arapça “Yusuf” olarak geçerken, mezar kitabesinde “Hüve'l-bâki, Rahmân olan Allah'ın merhametine sığınan üç dilin Mütercimi Yusuf Hammer” yazmaktadır.¹¹¹

¹⁰⁴ Tez, *Avrupa'da Türk İzi: Oryantalizm ve “Turquerie”*, 76.

¹⁰⁵ 1700 yılında XIV. Louis (1638-1715) tarafından kurulmuştur.

¹⁰⁶ Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, 115.

¹⁰⁷ Sefaret vazifesi süresince birçok eser toplayan Hammer-Purgstall'ın koleksiyonu günümüzde Österreichische Nationalbibliothek'te yer almaktadır.

¹⁰⁸ Remzi Avcı, “Alman Oryantalizmi ve İslami Dönem Fars Edebiyatı: Bir Literal Geçişkenlik Örneği Olarak Josef von Hammer-Purgstall (1774–1856)”, *Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi* 42 (2019), 73.

¹⁰⁹ Bu Doğu dilleri repertuarının Alman müfredatına entegrasi bir anda olmamış, bunun öncülüğünü Fransız akademisyenler üstlenmiştir. Paris ekolünün; Almanya'da teolojiye bağımlı seyreden şarkiyat çalışmalarına karşılık Arapça, Farsça ve Türkçenin birlikte tedris edilmesini salık veren metodu, zamanla tüm Avrupa'ya misal teşkil etmiştir. Sacy'den Arapça, Farsça, Türkçe konusunda ilk eğitim alan Alman oryantalist ise Johann Gottfried Ludwig Kosegarten olmuştur. Sabine Mangold, *Eine “weltbürgerliche Wissenschaft”: die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert* (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2004), 54.

¹¹⁰ İlber Ortaylı, “Hammer-Purgstall”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/491.

¹¹¹ Ortaylı, “Hammer-Purgstall”, 15/494.

Alman felsefesine damgasına vuran Immanuel Kant (1724-1804), İslâm felsefesine ilgi duyan filozoflardandır. O, “Aydınlanma”nın mahiyetini tartıştığı makalesinde “*Sapare aude!*” cümlesinden ilham almaktaydı. Latince olan bu deyiş “*Bilmeye cesaret et!*” şeklinde tercüme edilse de, Kant bu deyişe çok daha farklı bir mana vermişti: “*İşte, aklını kendi başına kullanma cesaretini göster!*” Ona göre bu mana ne Tevrat’ta ne de İncil’de vardı. Aradığını diğer kutsal kitaplarda ve Yunan felsefesinde de bulamayan Kant, bu derin anlamın en açık ve belirgin tarzda sadece Kur’ân’da bulunduğunu söylemiştir.¹¹² Kur’ân’ın akletmeye yönelik çağrıları Kant’ı derinden etkilemişti.¹¹³

Alman edebiyatının ilk önemli sanat eleştirmeni kabul edilen Filozof-Gazeteci Gothold Ephraim Lessing (1729-1781), ciddi anlamda İslâm ve Müslümanlarla ilgilenmiş olup bu alanda eserler vermiştir. 1754 yılında kaleme aldığı *Der Rettung des Hieronymus Cardanus (Hieronymus Cardanus’un Kurtarılması)* adlı eserinde İslâm inanç esaslarını Yahudilik ve Hristiyanlıkla mukayese etmiştir.¹¹⁴ Ona göre İslâm en toleranslı dindir.¹¹⁵ Kant ve Lessing gibi Filozof-Teolog Johann Gottfried Herder (1744-1803) de İslâm ve Kur’ân hakkındaki görüşlerini samimiyetle dile getirmekten çekinmemiş olup bu alanda yankı getiren önemli eserler kaleme almıştır.¹¹⁶ Eserlerinde Batı’nın kemikleşmiş yargılarının dışına çıkarak İslâm’ı, Müslümanları, Kur’ân’ı övme cesareti göstermiştir.¹¹⁷

Bu bağlamda Aydınlanma dönemi Alman dergilerinin bazılarında kelam ve mezhepler tarihi alanlarında yazıların yayımlandığını görmekteyiz. Buna *Der Teutsche Merkur* (1773-1789), *Magazin für die Philosophie und ihre Geschichte* (1778-1789), *Deutsches Museum* (1776-1788), *Allerneueste Mannigfaltigkeiten* (1782-1785), *Geschichte und Politik* (1800-1805), *Minerva* (1792-1815) ve *Historisch-politisches Magazin, nebst litterarischen Nachrichten* (1787-1795) dergilerini örnek verebiliriz.¹¹⁸

¹¹² Taşçı, *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslam: Kelami Konular Bağlamında Bir Karşılaştırma*, 47-48.

¹¹³ Kur’ân-ı Kerim’de “akıl” kelimesinin tüm türevleri fiil formatındadır. Bu kelime kullanıldığı hiçbir yerde isim formatında geçmemektedir. Bu nüanstan yola çıkarak eyleme geçmeyen aklın var olsa da aslında yok hükmünde olduğunu söyleyebiliriz. İbrahim Emiroğlu, “Kur’ân’da Akıl ve İnsan”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1998), 73.

¹¹⁴ Taşçı, *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslam: Kelami Konular Bağlamında Bir Karşılaştırma*, 70.

¹¹⁵ Taşçı, *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslam: Kelami Konular Bağlamında Bir Karşılaştırma*, 84.

¹¹⁶ Taşçı, *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslam: Kelami Konular Bağlamında Bir Karşılaştırma*, 92.

¹¹⁷ Taşçı, *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslam: Kelami Konular Bağlamında Bir Karşılaştırma*, 88.

¹¹⁸ Taşçı, *Alman Oryantalizm Geleneği: Kelam ve İslâm Felsefesi Örneği*, 146-149.

Almanların Doğu'ya olan romantik ilgilerinin 18.yy. edebiyatçıları ile zirveye ulaştığını söylemek mümkündür. Almanlar için Doğu, merak edilen efsunlu bir diyardır. Bu ilginin en mümeyyiz örneği ise Johann Wolfgang von Goethe'nin (1749-1832) *West-östlicher Divan (Batı-Doğu Divanı)*'nda vücut bulmuştur. Goethe eserinde Kur'ân ayetlerine ve hadis-i şeriflere telmihte bulunmuş, üstelik bu çalışmasını Fars Şair Sa'dî-i Şirâzî'ye (ö. 691/1292) ithaf etmiştir. O, *Divan* 'ında, Doğu ve Batı'yı bir bütünün ayrılmaz parçaları olarak telakki etmiştir:

“Tanıyabiliyorsa bir kimse kendini

Ve başkalarını, görecektir burda da

Doğu ve Batı'nın

Birbirinden ayrılamaz olduğunu.¹¹⁹”

¹¹⁹ Orijinal metin: “*Wer sich selbst und andre kennt / Wird auch hier erkennen / Orient und Occident / Sind nicht mehr zu trennen.*” Johann Wolfgang von Goethe, ***West-östlicher Divan***, ed. Henri Lichtenberger, (Paris: Editions Montaigne [t.y.]), 300.

İKİNCİ BÖLÜM

ALMAN ORYANTALİZMİ

2.1. Alman Oryantalizmini Farklı Kılan Hususlar

Alman oryantalistlerin en önemli özellikleri sabırlı oluşları ve titiz işçilikleridir. Her milletin toplumsal refleksi haline gelmiş bazı tipik özellikleri vardır ve Almanları yöntemsel olarak farklı kılan hususları, Alman aklının karakteristiğinde aramak bizlere ipucu verebilir:

“Cermen ırkı hayatın güzelliklerine çok çabuk tutunmaz. Ciddi ve samimi Alman aklı önce fikri incelemeli ve eller, harekete geçmeden önce onunla tamamen iç içe olmalıdır!”¹²⁰

Almanların kültürel birliğini sağlayan kaynaklar şunlardır: (I) Germanlık, (II) Antik kültür, (III) Hristiyanlık.¹²¹ Almanlar milliyetçilik düşüncesini, ulus devletlerin ortaya çıkmasından çok önce içselleştirmişlerdi. Bu anlamda da diğer Avrupa halklarından ayrışıyor, farklı bir yerde duruyorlardı.

Irwin, 18.yüzyılda oryantalizmin genel olarak bütün Avrupa kıtasında gerilediğini söyler. Öyle ki, Arapça ve İslâm çalışmalarına yönelen araştırmacıların gizli Müslüman oldukları dahi düşünülüyordu. Arap dili ve edebiyatı alanında önemli çalışmalar yapan Alman otodidaktı Johann Jakob Reiske (1716-1774) de bu algıdan nasibini alan isimler arasındaydı. Arapçayı kendi çabalarıyla öğrenen Reiske, Arap dili ve edebiyatının münferid bir disiplin haline gelmesi gerektiğini düşünüyordu. Bu uğurda canla başla çalışmıştı.¹²² O, bu anlamda Fleischer’a ilham olan isimdi, onun öncüsüydü.

Reiske’nin çağının henüz hazır olmadığı fikirleri vardı. Doktora tezinde kullandığı bazı ifadelerden ötürü materyalist olmakla suçlanıyordu. 19.yüzyılda yaşamış olsaydı muhtemelen bu kadar sert tepkilerle karşılaşmazdı. Avrupa dışındaki kültür ve medeniyetleri tanımanın önemine işaret ediyordu. Ne var ki Kilise onun bu dünyaya açılma eğilimini yanlış yorumlayarak, onu İslâm’ı ve İslâm kültürünü yüceltmekle

¹²⁰ Mary Platt Parmele, *Kısa Almanya Tarihi: Aryanlardan İmparatorluğa*, çev. Ezgi Karaca (İstanbul: Liberus Kitap, 2022), 71.

¹²¹ Ali Osman Öztürk, *Alman Oryantalizmi: 19.yy. Alman Halk Kültüründe Türk Motifi* (İstanbul: Vadi Yayınları, 2015), 50.

¹²² Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, 132.

suçlamıştı. Pazar günleri kiliseye gitmemesi de buna eklenince bu açık fikirli bilim insanı, dindarların nefretini iyice kazanarak dışlanmıştı. 18.yüzyıl Avrupa'sının yetiştirdiği en önemli Arap dili ve edebiyatı araştırmacısı, oryantalizmin öncüsü ve nüvizmatizmin kurucusu olan Reiske'ye hayatının büyük bir kısmını maddi zorluklarla geçirdiği için “Arap Edebiyatı Şehidi (Märtyrer der arabischen Literatur)” denmektedir.¹²³ Arkasında bıraktığı Arap dili ve edebiyatı mirasının değeri, ancak bir sonraki yüzyılda Fleischer'ın çalışmalarıyla anlaşılabilmiştir:

“Arapçayı, İbranice'nin bir lehçesi gibi konumlandırarak İncil'i anlamak için bir araç kabul eden Alman oryantalizmi, Arapçayı teoloji fakülteleri içerisinde entegre etmiştir. Bu dönem İslâm dini üzerine yapılan çalışmalar da doğal olarak bu konseptte gelişmiştir. Reiske'nin teolojiye itirazı ve Arap filolojisini ön plana çıkarması Alman oryantalizmi içerisinde filolojik-akademik bir geleneğin doğmasına ve bilimselleşmesine imkân sunmuştur.”¹²⁴

Wokoeck, Alman şarkiyat çalışmalarının Doğu'ya duyulan özel bir ilgiden ortaya çıkmadığı kanaatindedir. Ona göre Alman oryantalizminin imtiyazı, Alman eğitim sisteminin kendine münhasır tarihî teşekkülünde yatmaktadır. Lise öğretmenlerinin eğitilmesi için felsefe fakülteleri dönüştürülmüş; kendi meşruiyetini sağlamak isteyen filoloji, zorunlu olarak Doğu dillerine yönelmiştir.¹²⁵ Alman üniversitelerinin teşekkül sürecinde geçirdiği merhaleler, Alman şarkiyatçılarının yetişmesini sağlayan önemli faktörlerden biridir.¹²⁶ Bu bağlamda, üniversite reformunun sömürgeci çıkarlarla ilişkilendirilmesi doğru bir tespit olmayacaktır.¹²⁷

1800'lü yılların başında Alman üniversiteleri çok kötü durumdaydı, öğrenci sayıları oldukça düşüktü.¹²⁸ Üniversitelerde hukuk, tıp ve ilahiyat olmak üzere sadece üç ana fakülte bulunmaktaydı. Şarkiyat çalışmaları teolojinin bir yardımcı dalı olarak görülüyordu. Üstelik fakir öğrencilerin, öğrenim ücretleri düşük olduğu için teoloji

¹²³ Hilal Görgün, “Reiske, Johann Jakob”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/544.

¹²⁴ Avcı, *Kurgu ile Gerçeklik Arasında: Alman Oryantalizmi*, 62.

¹²⁵ Mangold, *Eine “weltbürgerliche Wissenschaft”: die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 211-212.

¹²⁶ Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, 157.

¹²⁷ Ursula Wokoeck, *German Orientalism: The Study of the Middle East and Islam from 1800 to 1945* (New York: Routledge Chapman & Hall, 2009), 91.

¹²⁸ Wokoeck, *German Orientalism: The Study of the Middle East and Islam from 1800 to 1945*, 41.

fakültesine gitmekten başka bir seçenekleri de yoktu.¹²⁹ Bununla birlikte ilahiyat fakültesi öğrencileri işsizlik endişesiyle lise öğretmeni olabilmek için felsefe fakültesinde filoloji okumayı tercih ediyorlardı.¹³⁰

19.yüzyılın başında Doğu edebiyatı alanındaki çalışmalar, hâlâ romantizmin etkisini taşıyordu. İnsanlığın bilgi alanını genişletmeyi hedefleyen filologlar, bu geleneği; Doğu dilleri ve edebiyatının eşsiz güzelliğinden etkilenen, Doğu çalışmalarını insanlığın faydası için elzem gören Schlegel kardeşler, Rückert ve Hammer-Purgstall gibi romantiklerden devralmışlardı.¹³¹

19.yüzyıl başında Alman oryantalizmini domine eden karşıt unsurlar bulunmaktaydı. İlk dönem oryantalistlerinin bir kısmı Doğu dillerini kendi çabalarıyla öğrenmişlerdi. Paris'teki şarkiyat çalışmalarından ilham alan bu araştırmacılar, kendilerini yeni bir disiplinin öncüsü olarak görüyorlardı. Bu onların kendilerini seleflerinden üstün görmelerine sebep olmuştu. Ne var ki Doğu dilleri eğitiminin hâlâ teolojiye bağımlı yürütülmesi sebebiyle de bir mahalle baskısı ile karşılaşmışlardı. Oryantalizm, 19.yüzyılın ilk otuz yılında hâlâ çok yeni bir disiplindi, özerkliğini tam anlamıyla kazanamamıştı. Kendisiyle iştigal etmek isteyen ne prestij ne maddiyat vaat ediyordu.¹³² Zamanla oryantalizm kendi rüşdünü ispatlamış ve 1850'den sonra Alman oryantalizminde ihtisaslaşma başlamıştır.¹³³

19.yüzyıl Alman oryantalizmi, filolojik çalışmalarla başlar. Oryantalistlerin filolojiye yönelmelerini sağlayan temel saik; Hristiyanlığın kökenini bulma arzuları ve dinin doğasını anlamak için taşıdıkları teolojik kaygılardır.¹³⁴ Gerek Hristiyan gerek Yahudi Alman oryantalistler için Doğu dilleri hakkında çalışmalar yapmak, dinî bilgilerini derinleştirmek anlamına geliyordu.¹³⁵

Alman oryantalistler, ulusal tarih ve kültürlerini keşfetmek için de filolojiye yönelmişlerdi. Her şeyin aslının tayini için “dil” mefhumu tüm incelikleriyle

¹²⁹ Wokoeck, *German Orientalism: The Study of the Middle East and Islam from 1800 to 1945*, 44.

¹³⁰ Wokoeck, *German Orientalism: The Study of the Middle East and Islam from 1800 to 1945*, 47.

¹³¹ Mangold, *Eine “weltbürgerliche Wissenschaft”: die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 77.

¹³² Mangold, *Eine “weltbürgerliche Wissenschaft”: die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 76.

¹³³ Avcı, *Kurgu ile Gerçeklik Arasında: Alman Oryantalizmi*, 61.

¹³⁴ Susannah Heschel, “Emperyalizmin Yükselişi ve Alman-Yahudi Oryantalistlerin İslam Araştırmalarına Katılımı”, çev. Necmettin Salih Ekiz-Burak Pekcan, *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi* 6 (2020), 58.

¹³⁵ Heschel, “Emperyalizmin Yükselişi ve Alman-Yahudi Oryantalistlerin İslam Araştırmalarına Katılımı”, 63.

kavranmalıydı.¹³⁶ Filologlar bir Sami dilinden yahut bir Hint-Avrupa dilinden yola çıkarak kendi orijinlerini tayin etmek istiyorlardı.¹³⁷ Oryantalizmin, filoloji disiplini sayesinde kurumsal kimliğini kazanması çağa hâkim olan pozitivist bakış açısının da bir neticesiydi:

“19.asır, şarkiyatçıların sayı olarak yoğun oldukları bir zaman dilimidir. Bu yoğunluğun anlaşılabilir sebepleri olmalıdır. Çalışma alanı olarak da daha çok dil bilimi ağırlık arz etmektedir. Eğer dil, insanların düşünce, eylem, algı ve amaç dünyalarının ifade biçimini oluşturuyorsa –ki öyledir- Avrupalı bilim adamları Doğu’nun düşünce, eylem ve amaçlarını yönlendirmek kastıyla kendi formatlarını uygulamak için veya başka sebeplerden dolayı en duyarlı bir alanı seçmişlerdir.”¹³⁸

İlk nesil oryantalistlerin akademik kariyerleri incelendiğinde hepsinin Sami dillerinde uzman olduğu görülecektir. Dinlerin geçirdiği evreleri, antik eserler üzerinden çözümleyerek insanlığın özünü, halkların düşünme biçimlerini analiz etmek istiyorlardı. Karşılaştırmalı filoloji ile uğraşmaları, titiz dil analizi yapmaları da bu yüzdendi.¹³⁹ Said’in tabiriyle, filoloji bir laboratuvara dönüşmüştü ve bunda, çağın etkin disiplinlerinden antropolojinin etkisi çok büyüktü:

“Hakkında ancak tahminler yürütebileceğimiz, insanın gerçek anlamda suskunluktan sözcüklere taşındığı bir dönem yaşanmıştı. Artık dil vardı, bundan böyle gerçek bilim adamı için görev, dilin nasıl olduğunu incelemektir, nasıl ortaya çıktığı değil.”¹⁴⁰

Filologlar, metinleri korumak ve aktarmak suretiyle Doğu ile bir diyalog kurmak istiyorlar, edebî hazinelere metinler yoluyla ulaşmayı hayal ediyorlardı. Bu salt bir metin aktarımı değildi, onlar Doğu dünyasına dair bilimsel bilgiyi genişleterek tamamlamak istiyorlardı. Alman oryantalistler için çalışmalarının bu ulvî amacı önemli bir motivasyon kaynağıydı. Acele etmiyorlar, kendilerini sabırsızlıktan korumak istiyorlardı. Onları farklı kılan noktalardan biri de buydu. Metin ve çevirilerin sistemli bir şekilde yayımlanması suretiyle, ilerideki bilimsel çalışmalarını sağlam bir temele

¹³⁶ Ekiz, *Oryantalizm ve Kur'an: Alman-Yahudi Oryantalizminde Kur'an'a Bakış*, 159.

¹³⁷ Said, *Şarkiyatçılık Batı'nın Şark Anlayışları*, 152.

¹³⁸ Yaşar, *Alman Oryantalizminde Kur'an'a Bakış*, 57.

¹³⁹ Ekiz, *Oryantalizm ve Kur'an: Alman-Yahudi Oryantalizminde Kur'an'a Bakış*, 55-56.

¹⁴⁰ Said, *Şarkiyatçılık Batı'nın Şark Anlayışları*, 149.

oturtmak istiyorlardı. Filologlar bu faaliyetlerinden dolayı eleştirilseler de eserlerinin nasıl bir amaca hizmet ettiğinin farkındaydılar.¹⁴¹

19.yüzyıl başında şarkiyatçılık sahasında kaleme alınan eserlerin siyâsî bir gaye gütmmediğini söylemek mümkündür. Ne var ki bu, Alman oryantalistlerin tamamının salt akademik kaygılarla hareket ettiği anlamına gelmemektedir. Burada karşımıza bir Fleischer öğrencisi çıkar: Prusyalı Teolog-Oryantalist Johann Gottfried Wetzstein (1815-1905). 1849-1862 yılları arasında Şam Konsolosluğunda görevlendirilen Wetzstein'in ilk Alman oryantalist-diplomatlardan olduğunu söylemek mümkündür.¹⁴² Onun notları ve konsolosluk raporları sadece Alman oryantalizmi için değil, aynı zamanda Osmanlı tarihinin anlaşılması için de oldukça kıymetli veriler içermektedir. Zira bu raporlar, 1867'de yürürlüğe giren Arazi Kanunundan azınlık politikalarına kadar birçok önemli kayıtlar içermektedir. Osmanlı ve gayrimüslim ilişkileri hakkındaki raporlar, önyargılı ve gerçeklere aykırı beyanlar içermesi sebepleriyle ilginç bir örnek olarak karşımızda durmaktadır.¹⁴³

Alman oryantalizmini İngiliz ve Fransız oryantalizminden ayıran en önemli özelliklerden biri, Almanya'daki şarkiyat araştırmalarının sömürgeci emellerin doğrudan bir sonucu olarak ortaya çıkmayışında yatmaktadır. Alman oryantalistler, Alman İmparatorluğunun emperyal siyasetinden çok daha önce şarkiyat sahasında eserler vermeye başlamışlardı.

İmparator II. Wilhelm'in (1859-1941) 1896 yılında ilan ettiği yayılmacı "Weltpolitik (Dünya Siyaseti)" Alman İmparatorluğunun sömürge yarışına resmen katıldığının bir ilanıydı.¹⁴⁴ İlk sömürgeler 1884'te elde edilmiş, bu durum bilimsel çalışmalara da etki etmiştir. Oryantalistlerde bir niyet dönüşümü başlamış, Alman oryantalizminin rengi köklü bir değişikliğe uğramıştır:

"Sömürgecilik öncesi dönemde Almanya'da filolojik bir oryantalizm geleneği vardı. 19.yüzyılın sonlarına doğru kolonyalizmin, iktidarı yeni koşullara zorlaması bu geleneği köklü bir dönüşüme mecbur etti. Mangold, bu değişimi Wokoeck'in yaptığı gibi

¹⁴¹ Mangold, *Eine "weltbürgerliche Wissenschaft": die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 109.

¹⁴² Avcı, *Kurgu ile Gerçeklik Arasında: Alman Oryantalizmi*, 98.

¹⁴³ Kemal Beydilli, "Der Orientalist Johann Gottfried Wetzstein als Preussischer Konsul in Damaskus (1849-1861)", *Osmanlı Araştırmaları* 10/10 (1990), 212-215.

¹⁴⁴ Remzi Avcı, "Sömürünün Ulaşım Aygıtları: Bağdat Demiryolu Özelinde Alman Emperyalizmi", *Mukaddime* 6/2 (2015), 266.

II. Wilhelm iktidarının getirdiği aktif sömürgecilik faaliyetleriyle izah eder. Bu değişimi tetikleyen içsel dönüşümü ise üç maddeyle özetler: metodolojik ve içerik açısından Alman üniversitelerinde gelenekselleşen filolojik oryantalizme karşı başlayan eleştiri, İslam'ın kültürel bir sistem olarak keşfi ve disiplinin pratize edilmesinin gerekliliği doğrultusunda değişen bilim anlayışı.¹⁴⁵”

1887 yılında Seminar für Orientalische Sprachen / SOS (Doğu Dilleri Semineri), Berlin Üniversitesi bünyesinde kurulmuştu.¹⁴⁶ Amaç, ülkenin Doğu ülkelerindeki siyasî ve ekonomik çıkarlarını gözeterek diplomatların yetişmesini sağlamaktı. SOS, aynı zamanda Alman üniversitelerinde yeni açılan Doğu dilleri kürsülerine de örnek olmuştur.¹⁴⁷ Kendisine Londra'daki School of Oriental and African Studies / SOAS (Doğu ve Afrika Çalışmaları Okulu) ile Paris'teki L'Ecole Superier des Langues Orientales Vivantes (Yaşayan Doğu Dilleri Okulu) kurumlarını model almıştır.¹⁴⁸ Alman oryantalizmi, artık uygulamalı oryantalizm safhasına resmi olarak geçiş yapmıştır:

“İngiliz kurumsal tecrübelerini yakından incelediği anlaşılan SOS'nin öncelikli amacı, Alman üniversitelerinde yapıldığı gibi ölü Doğu dilleri eğitimi yerine, pragmatik İngiliz geleneği gibi sömürgelerde konuşulan yerel dillerin gündelik yaşamda pratik kullanımlarını öğretmektir. Zira Alman oryantalizm geleneği günlük konuşma diline değil daha çok kitabi dil eğitime ağırlık vermişti. Böylece Almanya'nın 'güneşte bir yer aradığı' dönemde, Doğu ve Afrika dillerine hâkim memur ihtiyacını karşılanmış olacaktı. SOS'yle teoloji ve filolojinin gölgesinden kurtulmaya çalışan Alman oryantalizmi, Alman sömürgelerinde ve İslam dünyasında iktidarın hizmetinde pratize edebileceği bir alan bulmuştur.¹⁴⁹”

Alman İmparatorluğunun güçlenmesi ile birlikte 1908 yılında Hamburg'da Das Hamburgische Kolonialinstitut (Hamburg Koloni/Sömürge Enstitüsü) adıyla bir

¹⁴⁵ Avcı, *Kurgu ile Gerçeklik Arasında: Alman Oryantalizmi*, 75.

¹⁴⁶ SOS'da görev alan hocaların listesi için bkz. Wokoeck, *German Orientalism: The Study of the Middle East and Islam from 1800 to 1945*, 288-289.

¹⁴⁷ Avcı, *Kurgu ile Gerçeklik Arasında: Alman Oryantalizmi*, 111.

¹⁴⁸ Avcı, *Kurgu ile Gerçeklik Arasında: Alman Oryantalizmi*, 99-100.

¹⁴⁹ Avcı, *Kurgu ile Gerçeklik Arasında: Alman Oryantalizmi*, 100-101.

yüksekokul açılmıştır. HKI'nın kuruluş felsefesi, İslâm bilimleri ile Alman sömürgeciliğinin entegre edilmesine dayanmaktaydı.¹⁵⁰

Hamburg'da 1910 yılında yayımlanmaya başlayan *Der Islam* ve 1913 yılında Berlin'de çıkarılmaya başlanan *Die Welt des Islams (İslam Dünyası)*, siyasî hedefleri olan dergilerdir.¹⁵¹ Bu dergilerin, İslâm hukuku, hadis ve sünnet gibi alanlardan ziyade akideye, kelama, mezhepler tarihine yönelmeleri sömürge politikalarının doğrudan bir sonucuydu. Müslümanların arasındaki tartışma ve ayrılıkları ortaya koyarak, Alman İmparatorluğu için sömürüye elverişli alanlar yaratılmak isteniyordu. Bunun için dergilerde çıkan makale içeriklerinin incelenmesi yeterlidir.¹⁵²

Der Islam dergisinin kurucusu Carl Heinrich Becker'in (1876-1933) kariyeri, Alman oryantalizminin geçirdiği dönüşüm ile ilgili değerli veriler sunmaktadır. Bir oryantalist olarak başladığı yolda onu siyasete yönlendiren temel saikler, bu tarihi arka planla doğrudan ilgiliydi. Heidelberg Üniversitesinden doktorasını aldıktan sonra İspanya'ya gitmiş ve burada Escorial Kütüphanesinde Arapça yazmalar üzerine çalışmıştır. Kahire'de Muhammed Abduh (1849-1905) gibi önemli Mısırlı âlimlerle dostluk kuran Becker, bir süre Heidelberg Üniversitesinde görev yaptıktan sonra Das Hamburgische Kolonialinstitut'e tayin edilmiştir.¹⁵³ Altı yıl burada çalışan Becker, sömürge memurlarına “Doğu Politikasının Temel Problemleri, İslâm Bilimleri, Arapça ve Svahili dili” gibi dersler okutmuştur.¹⁵⁴ 1913 yılında Bonn Üniversitesinde öğretim üyeliği yapmaya başlasa da, I. Dünya Savaşının patlak vermesi üzerine siyâsî çalışmalarına geri dönmüştür. 1916 yılında Prusya Kültür Bakanlığında görev alan Becker, 1925-1930 yılları arasında Kültür Bakanlığı yapmıştır.¹⁵⁵ Becker, ilmî donanımını sömürge propagandasının hizmetine vermişti ve ne yazık ki savaş dönemi eserleri bilimsellikten uzaktır.¹⁵⁶ Snouck-Hurgronje'dan da oldukça etkilenen Becker, uygulamalı oryantalizmin önemli temsilcilerinden biri olmuştur:

¹⁵⁰ Avcı, *Kurgu ile Gerçeklik Arasında: Alman Oryantalizmi*, 112.

¹⁵¹ Taşçı, *Alman Oryantalizm Geleneği: Kelam ve İslâm Felsefesi Örneği*, 113-114.

¹⁵² Özcan Taşçı, “Der Islam ve Die Welt des Islam'da Yayımlanan Kelamla Alakalı Yazıların Değerlendirilmesi”, *Kelam Araştırmaları* 9/1 (2011), 43; Taşçı, *Alman Oryantalizm Geleneği: Kelam ve İslâm Felsefesi Örneği*, 133-145.

¹⁵³ Abdülkerim Özaydın, “Becker, Carl Heinrich”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 5/288-289.

¹⁵⁴ Avcı, *Kurgu ile Gerçeklik Arasında: Alman Oryantalizmi*, 80.

¹⁵⁵ Özaydın, “Becker, Carl Heinrich”, 5/288-289.

¹⁵⁶ Avcı, *Kurgu ile Gerçeklik Arasında: Alman Oryantalizmi*, 82.

“Becker’in ortaya koyduğu, ‘her oryantalist, Müslüman ülkeleri, kütüphane ziyaretleri ve öğrenim seyahatleriyle tanımalıdır’ ilkesi sonucu, hemen hemen her oryantalist, araştırmalarını yapmak üzere Müslüman ülkelere gidiyor ve oralarda faydalandıkları el yazmalarını, ya yerinde, edisyon-kritiğiyle yayımlıyorlar ya da bunları yanlarında getirmek suretiyle Almanya’da neşrediyorlardı.¹⁵⁷”

Goldziher ile yazışmalarından öğrendiğimize göre, *Der Islam* dergisinde Becker’in asıl gayesi tarih ve kültür mefhumuna (Hauptsache ist Geschichte und Kultur) odaklanmaktı, bunun altını sürekli olarak çiziyordu. İslâmî bilimlerin, filolojik tahlillerin ötesine geçerek tarihsel sürece odaklanması ve bunu önceleyen bir metodu benimsemesi gerektiğini; bunun İslâm’ın kültürel dünyasını anlayabilmek için elzem olduğunu düşünüyordu.¹⁵⁸ Onun en büyük başarısı Alman oryantalizminin filolojik statükosunu kırmayı başarmasında yatmaktadır:

“Becker’in bir İslam bilimci olarak Alman oryantalizminde yaptığı en önemli şey metodolojik olarak İslam’ı dünya tarihinin bir parçası yapmayı başarmasıdır.¹⁵⁹”

Fleischer’in tedrisinden geçen Martin Hartmann (1851-1918) ise, Alman oryantalizmine modern İslâm dünyasının kapılarını açan oryantalist olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁶⁰ 1876-1887 yılları arasında Beyrut Alman Konsolosluğunda tercüman olarak çalışmış, bu süre zarfında Müslümanları yakından tanıma fırsatı edinerek sosyolojik gözlemler yapmıştır. Siyâsî sömürgelerin geçici olduğunu düşünüyordu. Bu nedenle politik emperyalizme kıyasla kültür emperyalizmini önceliyordu.¹⁶¹ İhtisası filoloji üzerine olan Hartmann, İslâm sosyolojisinin Almanya’daki kurucusu kabul edilir. Hartmann, içinde yetiştiği filoloji geleneğinin bir hamisi olmak yerine 1921 yılında modern İslâmî araştırmalara ağırlık veren Deutsche Gesellschaft für Islamkunde / DGI (İslâm Bilimleri Araştırmaları Derneği)’yi kurmuştur.¹⁶² Bu derneğin amacı da Almanya’nın sömürge politikalarıyla eş güdümlüydü:

¹⁵⁷ Taşçı, “C.H. Becker (1876-1933) Örneğinde Uygulamalı Oryantalizm (Angewandte Orientalistik) Anlayışı-Oryantalizm Çalışmalarının Siyasallaşma Süreci”, 162.

¹⁵⁸ Sabine Schmidtke, “From Wissenschaft des Judentums to Wissenschaft des Islams: Eugen Mittwoch between Jewish and Islamic Studies”, *Historical Interactions of Religious Cultures* 1 (2024), 136-137.

¹⁵⁹ Avcı, *Kurgu ile Gerçeklik Arasında: Alman Oryantalizmi*, 82-83.

¹⁶⁰ Avcı, *Kurgu ile Gerçeklik Arasında: Alman Oryantalizmi*, 89.

¹⁶¹ Hilal Görgün, “Hartmann, Martin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/248-249.

¹⁶² Avcı, *Kurgu ile Gerçeklik Arasında: Alman Oryantalizmi*, 92.

“Derneğin 1.başkanı Hartmann, yardımcısı Georg Kampffmeyer oldu. Bilimsel faaliyetlerinin yanı sıra daha sonra Osmanlı-Alman savaş ittifakına meşruiyet kazandırmak amacıyla Berlin merkezli çeşitli aktiviteler gerçekleştiren dernek, savaşta Alman çıkarları gereği Osmanlı-İslam karşıtı önyargıların yıkılması için mücadele etmiştir. Derneğin amaçlarından bir maddesini Hartmann ‘İslam’ı sömürgelerimizde çıkarlarımız uğruna kullanmaktır.’ şeklinde özetler.”¹⁶³

Mangold’a göre Alman oryantalizmi siyaset ve güçten bağımsız hümanist bir aydınlanma çabasıydı. ¹⁶⁴ Almanya’nın sömürge yarışına geç dahil olması, Alman oryantalizminin pozitivist filoloji geleneğinden geç sıyrılmasına sebep olmuştur. Ne var ki Alman oryantalizmi sömürgecilikten beri değildir, olsa olsa sadece belirli zaman dilimlerinde bu hegemonik yarıştan müstağni kalabilmiştir. Bu istığna, bir anlamda fırsat eşitsizliğinden, bir takım konjoktürel talihsizliklerden kaynaklanan bir mecburiyet olup bilinçli bir tercih değildir. Zira gerekli ve yeterli şartlar oluştuğunda -Becker ve Hartmann örneklerinde gördüğümüz gibi- Almanlar da uygulamalı oryantalizme mümkün olan en kısa sürede intibak etmeye çalışmışlardır:

“SOS ve HKI’nın kuruluşuyla Becker ve Hartmann oryantalizmin kurumsal anlamda uygulanabileceği bir alan buldular ve diğer meslektaşlarına model oldular. Onların Alman oryantalizm geleneğine itirazı olan Der Islam ve Die Welt des Islam dergileri oryantalizmin sahada olmasının yayınsal bir yorumudur.”¹⁶⁵

1830’lardan Nazilerin iktidara gelmesine kadar olan süreçte Alman-Yahudi oryantalistlerin çalışmaları önemli bir yekûn tutmuştur. Bu bilim insanları sayesinde oryantalizm altın çağını yaşamıştır. ¹⁶⁶ Moritz Steinschneider’in (1816-1907) aktardığına göre Yahudi öğrenciler olmasa üniversitelerde Sami edebiyatı salonları boş kalırdı. Yahudi öğrencilerin çoğu haham adaylarıydı ve Doğu’daki Talmud okullarında eğitim almışlardı. Amaçları ise şarkî ilimlerde bir doktora ünvanı alabilmektir. ¹⁶⁷ Yahudilerin

¹⁶³ Avcı, *Kurgu ile Gerçeklik Arasında: Alman Oryantalizmi*, 124.

¹⁶⁴ İsmailoğlu Kacı, “Siyaset, Diplomasi ve Edebi-Fikri Akımlar Üzerinde Yükselen Bir Alan Olarak XIX. Yüzyıl Alman Oryantalizmi”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 8 (2023/Özel Sayı: Dr. Recep Yaşa’ya Armağan) 2785.

¹⁶⁵ Avcı, *Kurgu ile Gerçeklik Arasında: Alman Oryantalizmi*, 121.

¹⁶⁶ Ekiz, *Oryantalizm ve Kur’an: Alman-Yahudi Oryantalizminde Kur’an’a Bakış*, 101.

¹⁶⁷ Schmidtke, “From Wissenschaft des Judentums to Wissenschaft des Islams: Eugen Mittwoch between Jewish and Islamic Studies”, 107.

akademi camiasına kabulünde Heinrich Leberecht Fleischer ve Theodor Nöldeke (1836-1930) gibi isimler öncülük etmiştir.¹⁶⁸

Yahudiler misyoner arzularla ilgilenmiyorlardı. Haçlı Seferi hasedine de sahip değillerdi. Bu özellikleri Yahudilerin Avrupa'nın en iyi İslâm uzmanlarını yetiştirmelerinde etkili olmuştur.¹⁶⁹ Öyle ki Alman-Yahudi oryantalistlerin çalışmaları sayesinde Hristiyan geleneğinin İslâm dini ve Hz.Muhammed (s.a.v.) hakkındaki hakaretimiz üslûbu, nispeten değişime uğramaya başlamıştır.¹⁷⁰ Bu durumun, üslûp değişiminden öte bir zihniyet dönüşümü olarak değerlendirilmesi daha yerinde olacaktır:

“Aslında başta Geiger olmak üzere Alman-Yahudi oryantalistlerin İslâm ve Hz.Muhammed hakkındaki olumlu ve objektif söylemleri yalnızca bir ‘söylem değişikliği’ değildir. Bu aynı zamanda bir ‘paradigma değişimi’dir. Nitekim 19. yy.da Alman-Yahudi oryantalistlerin İslâm araştırmalarına dahil olmalarıyla birlikte hem İslâm hem de Hz.Muhammed ciddi bir şekilde incelenmeye başlanmıştır. Hughes’in ifadesiyle artık Hz.Muhammed ‘ciddi bir şahsiyet’, İslâm da ‘gerçek bir din’ olarak ele alınır olmuştur. Dahası onlar sayesinde Avrupa’da İslâm ve Kur’ân araştırmalarında bir metodoloji ortaya çıkmış ve bu alan tam anlamıyla akademik bir disiplin haline gelmiştir.”¹⁷¹

Avrupa’da baskı altında olan Yahudiler, İslâmî bilgileri sayesinde bir kimlik ediniyorlardı.¹⁷² Yahudileri İslâm’a ve Müslümanlara yaklaştıran noktanın, her iki grubun da Orta Çağ’dan itibaren Hristiyanların ötekileştirme ve mahalle baskısına maruz kalmaları olduğunu söylemek gerekmektedir. Yahudiler de tıpkı Müslümanlar gibi Avrupa’da istenmiyorlardı.¹⁷³ Oryantalizmle ilgilenen Yahudiler, inançlarını

¹⁶⁸ Schmidtke, “From Wissenschaft des Judentums to Wissenschaft des Islams: Eugen Mittwoch between Jewish and Islamic Studies”, 108.

¹⁶⁹ Susannah Heschel, “Yahudiliği Oryantalizmden Kurtarmak İçin İslâm’ı Araç Olarak Kullanan Alman-Yahudi Araştırmaları”, çev. Necmettin Salih Ekiz, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51 (2020), 324.

¹⁷⁰ Ekiz, *Oryantalizm ve Kur’an: Alman-Yahudi Oryantalizminde Kur’an’a Bakış*, 162-163.

¹⁷¹ Ekiz, *Oryantalizm ve Kur’an: Alman-Yahudi Oryantalizminde Kur’an’a Bakış*, 184.

¹⁷² Lena Salaymeh, “The Good Orientalists”, *Westernness: Critical Reflections on the Spatio-temporal Construction of the West*, ed. Christopher Gogwilt vd. (Berlin, Boston: De Gruyter Oldenburg, 2022), 110.

¹⁷³ Arjana, *Batı Tahayyülünde Müslümanlar*, 80-81.

rasyonalize etmek için İslâm'ı kullanmayı denemişlerdi.¹⁷⁴ Çünkü Yahudiler için, İslâm; Batı karşısında kendi varlıklarını ispat etmelerini sağlan bir araç haline gelmişti:

“...Avrupa'daki olumsuz Yahudilik algısı, Alman-Yahudi oryantalistlerin İslâm araştırmalarına girmelerinde son derece etkili olmuştur. İslâm'ın Yahudilikten türediğini iddia etmekle aslında bir yandan Yahudiliğin Hristiyanlıktan üstün bir din olduğunu göstermeye çalışırken, diğer yandan da ideallerindeki Yahudiliği İslâm üzerinden kurgulamaya çalışmışlardır.”¹⁷⁵

Lena Salaymeh; İslâm'ı Yahudiliğe bağlı bir oluşum olarak kabul etmenin kolonyalist bir yaklaşım olduğunu söyler ve önümüze cevaplanması gereken çok ciddi bir soru bırakır: *“Acaba Yahudiler oryantalizm çalışarak Avrupalılıklarını mı ispat etmeye çalışmışlardır?”¹⁷⁶*

Yahudi kökenli bir oryantalist olan Goldziher çalışmalarında, İslâm medeniyetini Avrupa medeniyetinden üstün görse de,¹⁷⁷ aslında İslâm'ın özgünlüğünü reddederek Yahudiliğin önemini göstermek istiyordu. Yani Yahudiler, ötekileştirmeden kurtulmak için İslâm'ı sömürgeleştiriyorlardı.¹⁷⁸ Temel gayeleri ise, Yahudiliği oryantalizmin bir konusu olmaktan tecrit edebilmektir.¹⁷⁹

20.yüzyılda oryantalizme Alman ve Hollandalı ilim adamları hâkimdi. Özellikle Alman oryantalistler dünya çapında üretkenlikleriyle ünlüydüler. Said, *Şarkiyatçılık*'ında Alman oryantalizmine hak ettiği yeri vermemesi sebebiyle kendini eleştirirken haklıydı.¹⁸⁰ Irwin'in Suriyeli entelektüel Kürt Ali'den naklettiğine göre, 1928 yılında Oxford'da düzenlenen Oryantalistler Kongresine katılan tüm Alman araştırmacılar aşırı çalışmaktan kamburlaşmışlardı.¹⁸¹

Almanya'da oryantalizm 20.yüzyılın ikinci çeyreğinde Hitler iktidarı sebebiyle sekteye uğrasa da, Almanlar için Doğu'yu tanımak bir anlamda kendilerini daha iyi anlamak için giriştikleri eylemler bütünü olmaya devam etmekte, güncelliğini

¹⁷⁴ Heschel, “Yahudiliği Oryantalizmden Kurtarmak İçin İslâm'ı Araç Olarak Kullanan Alman-Yahudi Araştırmaları”, 325-336.

¹⁷⁵ Ekiz, *Oryantalizm ve Kur'an: Alman-Yahudi Oryantalizminde Kur'an'a Bakış*, 184.

¹⁷⁶ Salaymeh, “The Good Orientalists”, 112.

¹⁷⁷ Salaymeh, “The Good Orientalists”, 113.

¹⁷⁸ Salaymeh, “The Good Orientalists”, 126.

¹⁷⁹ Heschel, “Yahudiliği Oryantalizmden Kurtarmak İçin İslâm'ı Araç Olarak Kullanan Alman-Yahudi Araştırmaları”, 341.

¹⁸⁰ Said, *Şarkiyatçılık Batı'nın Şark Anlayışları*, 28.

¹⁸¹ Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, 203.

korumaktaydı. 20.yüzyılın ilk yarısında kaleme alınan şu satırlar bu yorumu desteklemektedir:

“Kim Aryan ırkının Dünya tarihini yazmak isterse, eski Asya’yı, eski Doğu’yu tanımak zorundadır.”¹⁸²”

Yirminci yüzyılın başlarından itibaren oryantalizm araştırmalarına, ilmin objektifliğini gölgeleyecek türden ideolojik kaygıların sirayet ettiğini görmekteyiz. Nazilerin iktidara gelmesiyle Almanların oryantalizmdeki ilmî otoritelerini kaybettiklerini söylemek de mümkündür:

“Nazilerin iktidara gelmesiyle birlikte Almanya bilimsel kan kaybı yaşadı çünkü Yahudi ve başka profesörler Fransa, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve daha başka yerlere kaçtılar. Fleischer ve Hammer-Purgstall ile başlamış olan büyük Alman oryantalist geleneğinin sonu fiilen geldi. Öte yandan, bu alandaki bilgin diasporası Oryantalizmi, İsrail, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletlerinde yeni ve daha derin bir temel üzerinde etkili bir biçimde yeniden kurdu.”¹⁸³”

Amerikalı oryantalistler, sahada ihtiyaç duydukları rehberliğe Alman Yahudileri sayesinde kavuşmuşlardı.¹⁸⁴ Oryantalizmin bir numaralı dili artık İngilizce olacaktı.¹⁸⁵

Sonuç olarak, Alman oryantalizmini Batı Avrupa ve Amerikan geleneklerinden farklılaştıran sebepleri üç ana faktöre bağlayabiliriz: (I) Filolojik gelenek, (II) Eleştirel-tarihsel yöntem ve (III) Nazi iktidarındır. Bu tespit, Baber Johansen’in konuyla ilgili değerlendirmelerine dayanmaktadır.¹⁸⁶

2.2. Heinrich Leberecht Fleischer’in Akademik Mirası: Ustaların Ustası

Fleischer, Batı biliminin epistemolojik ve metodolojik üstünlüğüne inanıyordu.¹⁸⁷ Kendisine hocası Silvestre de Sacy’i örnek alan Fleischer, tıpkı onun gibi

¹⁸² Orijinal metin: “Wer die arische Weltgeschichte schreiben will, muss das alte Asien, den alten Orient kennen.” Wilhelm Weber, “Der Alte Orient”, *Der Orient und Wir –Sechs Vorträge des Deutschen Orient-Vereins, Berlin Oktober 1934 bis Februar 1935*, ed. Hans Heinrich Schäder (Berlin-Leipzig: Walter de Gruyter&Co., 1935), 30.

¹⁸³ Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, 237.

¹⁸⁴ Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, 215.

¹⁸⁵ Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, 251.

¹⁸⁶ Baber Johansen, “Şarkiyat Araştırmalarının Siyaset, Paradigma ve Gelişimi: Alman Şarkiyat Cemiyeti (Deutsche Morgenländische Gesellschaft) 1845-1989”, çev. Bilal Aybakan, *MÜFD* 29 (2014), 240.

¹⁸⁷ Mangold-Will, “Fleischer und der moderne Orient”, 167-168.

bir pozitivist dil bilimciydi. Doğu dilleri kanonunun meşhur ismi Hammer-Purgstall gibi bir romantik değildi.¹⁸⁸

Fück'e göre Sacy, Arap filolojisinin teolojiden ayrışmasını sağlayarak Doğu dilleri çalışmalarının sınırlarını çizmişti.¹⁸⁹ Irwin'e göre ise Sacy, oryantalizmi hoca-talebe ilişkisi bakımından düzenleyerek çağının birinci sınıf oryantalistlerini yetiştiren, oryantalizmin akademik standartlarını belirleyen ilk isimdi.¹⁹⁰ Sacy'nin eğitiminden geçmek, modern akademik geleneğe intibak sağlamak demekti.¹⁹¹ O dönemde Sacy'nin şanı Alman yöneticilerin kulağına kadar gitmişti.¹⁹²

Filoloji merkezli Alman oryantalizminin ilk taşlarını Reiske atmıştı. O, 18.yüzyıl Arap filolojisinin öncülerindendi.¹⁹³ Fleischer, selefi Reiske'nin çalışmalarının önemini farkındaydı. Öyle ki akademik rüşdünü Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl* tefsirini neşrederek ispat eden Fleischer; bu eserini kendi Arapça hocası Rosenmüller'a değil, Reiske'ye ithaf etmeyi tercih etmişti.¹⁹⁴ Irwin, Fleischer'ın *Beyzâvî* ve *Zemahşerî* neşirlerinin derin bir İslâmî anlayış için gerekli altyapıyı sağladığını söyler.¹⁹⁵

19.yüzyılın ilk yarısında oryantalizm alanında yapılan çalışmaların çoğu filolojik eserlerdi. Sacy'nin açtığı yoldan ilerleyen Fleischer da, filolojinin münferid bir disiplin haline gelmesini sağlamıştı. Onun sayesinde şarkiyat araştırmaları teoloji geleneğinden sıyrılmıştır. Mangold'a göre o, *Zemahşerî*'nin önsözünde oryantalizmi teolojiden başarılı bir şekilde tefrik etmiştir.¹⁹⁶

Alman akademisinde, “saf filoloji (reine Philologie)”, Fleischer'ın öncülüğünde kurumsallaşmıştır.¹⁹⁷ O, bu konuda disipline çok önem veriyordu, bununla birlikte öğrencilerini kuru gramer biçimciliğine hapsedme niyetinde değildi. Ne var ki bunun aksini düşünenler olmuş, Fleischer'ı farklı metotlar karşısındaki tutumu sebebiyle eleştirmişlerdir. Öğrencisi Goldziher buna katılmayarak Fleischer'ın öğrencilerine karşı

¹⁸⁸ Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, 156-157.

¹⁸⁹ Wokoeck, *German Orientalism: The Study of the Middle East and Islam from 1800 to 1945*, 87.

¹⁹⁰ Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, 150.

¹⁹¹ Wokoeck, *German Orientalism: The Study of the Middle East and Islam from 1800 to 1945*, 88.

¹⁹² Wokoeck, *German Orientalism: The Study of the Middle East and Islam from 1800 to 1945*, 115.

¹⁹³ Avcı, *Kurgu ile Gerçeklik Arasında: Alman Oryantalizmi*, 48-49.

¹⁹⁴ Boris Liebrecht, “Johann Jakob Reiskes arabistische Schüler”, *Leipziger Beiträge zur Orientforschung* 30 (2013), 169; Ignaz Goldziher, “Fleischer, Heinrich Leberecht”, *Allgemeine Deutsche Biographie* (Leipzig: Verlag von Duncker & Humbolt, 1904), 48/590.

¹⁹⁵ Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, 156.

¹⁹⁶ Mangold, *Eine “weltbürgerliche Wissenschaft”: die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 82.

¹⁹⁷ Mangold, *Eine “weltbürgerliche Wissenschaft”: die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 95.

hoşgörülü olduğunu; öğrencilerinin farklı ekollerden istifade etmelerine engel olmadığını söyler.¹⁹⁸

Fleischer, Sacy gibi spekülâtif teorilere ve mistisizme karşıydı. O rasyonel gerçeklere odaklanarak filolojinin biçimsel yönüne vurgu yapıyordu.¹⁹⁹ Onun metodu, anlam ve yapıyı merkeze alan metin-kritik usulüydü. Öncülüğünü yaptığı yöntem, tabiri caizse kılı kırk yaran bir filolojik yöntemdi:

“Filolojik pozitivizm açısından nesir ve nazım esasen gramer kuralları, deyimse dönüştürmeler ve sözlüklerdeki şevâhidin belgelenmesinden ibarettir. 19.yy. pozitivist dilcilerine göre bunlar nihayetinde Arapların psikolojik özüne dair ufuk açıcı fikirler verebilir. Bir başka ifadeyle filolojik yaklaşım bilim adamlarını, inceledikleri şiirin estetik değerini kavramaktan ve edebiyatın bir yandan şekil ile muhteva arasındaki ilişki diğer yandan da tarihsel bir durumda üretilmiş ve o duruma bağlı bir sanat eseri olarak yorumlanması gerektiği anlayışından mahrum bırakmıştır.”²⁰⁰

Fleischer, kendine güveniyor; doğru bildiğini savunmaktan çekinmiyordu. O, Leipzig’e gelmeden önce Hammer-Purgstall’ı eleştiren bir çalışma yayımlamıştı.²⁰¹ Mevzu bahis olan eser, Zemahşerî’nin edebî nesirle yazdığı 100 kısa makaleden oluşan *Aṭvâku’z-zehab fi’l-mevâ’iz ve’l-ḥuṭab*’tı. Hammer-Purgstall’ın 1835 yılında Viyana’da tercümesini yayımladığı bu esere, Fleischer aynı yıl içinde kendi çevirisini yayımlayarak mukabelede bulunmuştu.²⁰² O, bu eleştirisi ile Hammer-Purgstall hayranlarının öfkelerini kazanmıştı.

Hammer-Purgstall’ı tenkit ettiği en önemli noktalardan biri, onun çevirilerinde gramer ve dil mantığını önemsemeyişi olmuştu. Ona göre, Hammer-Purgstall’ın bu temel noktaları göz ardı etmesi onu uydurmalara sürüklemişti. Bu durumu hem sinir bozucu hem de komik olarak değerlendiren Fleischer, böyle bir durumda en ateşli Hammercıların dahi kendisine hak vermek zorunda kalacağını söylemiştir.²⁰³ Mangold’a

¹⁹⁸ Goldziher, “Fleischer, Heinrich Leberecht”, 48/591.

¹⁹⁹ Johann Fück, *Die arabischen Studien in Europa bis in den Anfang des 20. Jahrhunderts* (Leipzig: Otto Harrassowitz Verlag, 1955), 170.

²⁰⁰ Johansen, “Şarkiyat Araştırmalarının Siyaset, Paradigma ve Gelişimi: Alman Şarkiyat Cemiyeti (Deutsche Morgenländische Gesellschaft) 1845-1989”, 225.

²⁰¹ Hans-Georg Ebert, “Heinrich Leberecht Fleischer: Geist und Vermächtnis”, *Leipziger Beiträge zur Orientforschung* 30 (2013), 22.

²⁰² Mustafa Öztürk ve M. Suat Mertoğlu, “Zemahşerî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/238.alı

²⁰³ Mangold, *Eine “weltbürgerliche Wissenschaft”: die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 82.

göre, Fleischer'in küçümsenmemesi gereken bir cesaret ve özgüveni vardır. Mangold, Fleischer'in Hammer-Purgstall eleştirisindeki amacının, onun akademik otoritesini sarsarak yerine Sacy'i koymak olduğunu öne sürmektedir.²⁰⁴ Bütün bunlar bir yana bırakılırsa her şeyden önce Fleischer, bu eseri ile Doğu romantizmi karşısındaki ilmî tavrını ortaya koymuştur.²⁰⁵ Hammer-Purgstall eleştirisi, onun uluslararası tanınırlığını sağlamış, akademik vizyon sahibi olduğunu göstermiştir.²⁰⁶ O, akademik kariyerinin sonuna kadar ilmî duruşunu bozmamış, şarkiyatçılık için koyduğu akademik standartları korumuştur. Öyle ki ileride Hammer-Purgstall çalışmaları, Leipzig ekolü nezdinde filolojik amatörlükle eş değer görülecekti.²⁰⁷

19.yüzyılın başında Sacy'nin eğitiminden geçen Georg Wilhelm Freytag (1788-1861), Arap Dili çalışmaları ile ön plana çıkmıştı. Bonn Üniversitesi Felsefe Fakültesi Doğu Dilleri Bölümü başkanlığına profesör olarak atandığında, tarihler 1818'i gösteriyordu. Arapçaya olan sevgisi öyle fazlaydı ki günde on bir saat Arapça ile uğraşmazsa rahat edemiyordu. Arapça ile birlikte İbraniceyi de çok iyi bilen Freytag'ın birçok türde eseri olsa da o, Arapça-Latince sözlük çalışması ile tanınmaktadır.²⁰⁸ Mangold, Freytag'ın "Arap Filolojisinin Kurucusu (Begründer der Arabischen Philologie)", Fleischer'in ise Freytag'tan sonra "Alman Arap Dili ve Edebiyatının Gerçek Kurucusu (eigentliche Neubegründer der deutschen Arabistik)" olduğunu söyler.²⁰⁹ Mangold'a göre Fleischer'in Doğu dilleri ile ilgili çalışmaları onun Almanya'da bir ekol kurmasını sağlamıştır.²¹⁰

Fleischer'in Leipzig'e atanması, filolojinin kurumsal hüviyet kazanmasının başlangıcıydı.²¹¹ O, hocası Gottfried Hermann (1772-1848) gibi "dilbilimsel filoloji (linguistic filology)" görüşünü esas alıyordu.²¹² Bununla Sacy'nin "gramerci-

²⁰⁴ Mangold, *Eine "weltbürgerliche Wissenschaft": die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 81.

²⁰⁵ Christoph Rauch, "Heinrich Leberecht Fleischers Bücher in Berlin: Einblicke in seine Arbeitsbibliothek", *Leipziger Beiträge zur Orientforschung* 30 (2013), 41.

²⁰⁶ Ebert, "Heinrich Leberecht Fleischer: Geist und Vermächtnis", 23.

²⁰⁷ Suzanne L. Marchand, *German Orientalism in the Age of Empire Religion, Race and Scholarships* (New York: Cambridge University Press, 2009), 100.

²⁰⁸ İsmail Durmuş, "Freytag, Georg Wilhelm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 13/200.

²⁰⁹ Mangold, *Eine "weltbürgerliche Wissenschaft": die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 101.

²¹⁰ Orijinal metin: "Fleischers philologische Behandlung der orientalischen Sprachen machte in Deutschland 'Schule'."

Mangold, *Eine "weltbürgerliche Wissenschaft": die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 154.

²¹¹ Mangold, *Eine "weltbürgerliche Wissenschaft": die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 155.

²¹² Marchand, *German Orientalism in the Age of Empire Religion, Race and Scholarships*, 121.

pozitivizm” yöntemini sentezleyerek “Leipzig ekolü”nün temellerini atmıştır. Bu ekolün karşısında, öncülüğünü Georg Heinrich August Ewald’ın (1803-1875) yaptığı, tarihsel tenkitçi “Göttingen ekolü” yer almaktaydı.²¹³ Fleischer’in Göttingen ekolü karşısındaki en önemli çekincesi, Arap dilinin zenginliğini takdir etmedeki yetersizliği olmuştur. Wilhelm Freytag da, Fleischer ile birlikte Ewald’ın karşısında duruyordu.²¹⁴ Aslına bakılırsa Ewald’ın filoloji alanındaki çalışmaları en az Fleischer kadar dikkat çekiciydi.²¹⁵ Ne var ki talih Fleischer’ı Ewald’e tercih etmişti. Fleischer’in konumunu güçlendiren en önemli noktalardan biri referanslarının sağlam, ondan iktibasta bulunanların fazla olmasında yatmaktaydı:

“Hiçbir bilimsel iddia veya tez, kendi doğası gereği güvenilir, meşru veya geçerli değildir; bunları ona armağan eden meslektaşları veya başka bir deyişle bilimsel cemaattir.”²¹⁶

Leipzig ekolü, ileride tarihselciliğin etkisine girecek Alman oryantalizminin temellerini atıyordu. Eğer rüzgâr Ewald’dan yana esseydi; Arap filolojisinin ve Alman oryantalizminin tarihi seyri çok daha farklı olurdu. Ewald, saf filolojinin keskin sınırlarını aşmış; Doğu dünyasını muhteva yönünden keşfetmek isteyen oryantalistler için ilham kaynağı olmuştur. Ewald, oryantalistleri dinler tarihine yöneltiyor; onların biçimsel-filolojik çalışmaların ötesine geçerek tarihsel perspektif edinmelerini sağlıyordu.²¹⁷ 1860’lı yıllarda filolojik çalışmalara eleştiriler yükselmeye başlamıştı.²¹⁸ Göttingen ekolü, Avrupa’nın klasik metinlere olan yaklaşımını kökten bir değişikliğe uğratarak Latin ve Yunan yazarların eserlerini kuru bir ezber metni, salt bir hayranlık nesnesi olmaktan kurtarmıştır.²¹⁹

Fleischer zamanla kendi filolojik yaklaşımını oturatarak hocası Sacy’e muhalefet etmiştir. *Beiträgen zur arabischen Sprachkunde (Arap Filolojisine Katkılar)* adlı makalesinde, hocasının 1810 yılında Paris’te yayımlanan *Grammaire Arabe (Arapça*

²¹³ Avcı, *Kurgu ile Gerçeklik Arasında: Alman Oryantalizmi*, 56-57.

²¹⁴ Mangold, *Eine “weltbürgerliche Wissenschaft”: die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 96.

²¹⁵ Ewald’dan önce tarihsel metotla ilgilenen oryantalistler vardı. Abraham Geiger (1810-1874) ve Gustav Weil (1808-1889) bu tarihselci eğilimin öncü isimlerindendir. Mangold, *Eine “weltbürgerliche Wissenschaft”: die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 104.

²¹⁶ Hüsamettin Arslan, *Epistemik Cemaat: Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2023), 148.

²¹⁷ Mangold, *Eine “weltbürgerliche Wissenschaft”: die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 100.

²¹⁸ Mangold, *Eine “weltbürgerliche Wissenschaft”: die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 112.

²¹⁹ Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, 157.

Dilbilgisi) kitabına eleştiriler getirmiştir. Reinhart Pieter Anne Dozy'nin (1820-1883) *Supplément aux Dictionnaires Arabes (Arapça Sözlüklere Ek)* kitabını da kritik eden Fleischer, Arapça grameri ile ilgili telif bir eser kaleme almamış olması sebebiyle Fück tarafından eleştirilmiştir.²²⁰ Nitekim öğrencisi Thorbecke de çağının en iyi Arap dili bilimcisi kabul edilen Fleischer'in arkasında Arapçaya dair sistematik bir gramer kitabı bırakmamış olmasını üzüntüyle karşılamaktadır.²²¹ Öyle ki Fück, tüm rakiplerini geride bırakarak zamanının en büyük Arap dili bilimcisi kabul edilen Fleischer'in sentez kabiliyetinin dahi olmadığını iddia etmektedir.²²²

Fleischer'in tayin ettiği metodu ve öncülük ettiği ekolü görmezden gelmek, onun başarısını eksik değerlendirmeye yol açacaktır. Zira onun arkasında bıraktığı metot ve gelenek tek başına yeterli ve önemli bir başarıdır. Onun bilim tarihinden payına, Alman oryantalizminin filolojik altyapısını sağlam bir şekilde atmak düşmüştü ve o da bu görevini layıkıyla yerine getirmişti. O bilim için bilim yapan bir akademisyen değildi, zamanının gereğini yerine getiren bir öğretmendi.²²³ Her çalışmasının belli bir gayesi vardı. Önemli eserlerin kritik edilmiş güvenilir formlarını neşretmenin şarkiyat araştırmaları için ne kadar önemli olduğunun farkındaydı. Çalışmalarını gramer ve sözlük incelemelerine yoğunlaştırmıştı. Amacı temel kaynaklara erişimi kolaylaştırmaktı.²²⁴

Elli yıldan fazla Leipzig'de bulunan Fleischer'in filolojik metodu öğrencileri ve meslektaşları aracılığıyla aktarılmıştır.²²⁵ Öğrencileri, hocalarının akademik çalışmalarını devam ettirmiştir.²²⁶ Onun eserlerinden ziyade, yetiştirdiği öğrencilerle anılmak istediğini söyleyebiliriz. Nitekim Marchand da, onun yetiştirdiği öğrencilerin eserlerinden daha ünlü olduğu kanaatindedir.²²⁷ 1830'lardan itibaren, Leipzig'teki kürsüsünde birçok öğrenci yetiştirmiştir. Alman öğrencilerinin dışında Danimarkalı, Norveçli ve Çek öğrencileri de olmuştur.²²⁸ Öğrencilerinin dinî ve etnik kimlikleri onun

²²⁰ Fück, *Die arabischen Studien in Europa bis in den Anfang des 20. Jahrhunderts*, 171.

²²¹ Heinrich Thorbecke, "Dem Andenken Heinrich Leberecht Fleischer's", *ZDMG* 42 (1888): 697.

²²² Fück, *Die arabischen Studien in Europa bis in den Anfang des 20. Jahrhunderts*, 171.

²²³ Sabine Mangold-Will, "Fleischer und der moderne Orient", *Leipziger Beiträge zur Orientforschung* 30 (2013), 165.

²²⁴ Mangold, *Eine "weltbürgerliche Wissenschaft": die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 82.

²²⁵ Mangold, *Eine "weltbürgerliche Wissenschaft": die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 94.

²²⁶ Ebert, "Heinrich Leberecht Fleischer: Geist und Vermächtnis", 24.

²²⁷ Marchand, *German Orientalism in the Age of Empire Religion, Race and Scholarships*, 83.

²²⁸ Yetiştirdiği öğrencilerden bazıları: Jakob Barth (1851-1914), Carl Paul Caspari (1814-1892), Friedrich Dieterici (1821-1903), Winand Fell (1837-1908), Martin Hartmann (1851-1918), Ludolf Krehl

için önemli değildi. Onun saygın dergisi *ZDMG*, Yahudilerin kendilerini özgürce ifade edebilecekleri geniş imkânlar sunuyordu. Nitekim onun yetiştirdiği isimler arasında Goldziher başta olmak üzere birçok Yahudi oryantalist vardı. Yönettiği 131 doktora tezinin 51 tanesi Yahudi öğrenciler tarafından kaleme alınmıştı.²²⁹ Fleischer okulu düzenli olarak yetenekli Arap dili uzmanları yetiştiriyordu.²³⁰

Onun büyük etkisi, dost canlısı kişiliği ile doğrudan bağlantılıydı. Sıcak kalpli ilgisi ve hiç bitmeyen enerjisi ile öğrencilerini büyülüyordu. O herkesin kendisi ile ünsiyet kurmak istediği bir hocaydı. Fleischer'ın tedrisinden geçen Thorbecke'nin bu konudaki beyanı bizler için önemlidir. O, Fleischer'ın öğretisinin berrak bir sürükleyiciliğe sahip olduğunu, üslûbunun oldukça ikna edici olduğunu söyler. Sorulan her soruyu ayırt etmeksizin aynı ciddiyet ve samimiyetle cevaplardı. Terekesinde bulunan birçok sayıdaki cevap taslağı bunun örnekleriyle doludur.²³¹ 19.yüzyıl Alman Arap dili bilimcileri, sıkı ve titiz gramer eğitimlerini, bu mükemmel öğretmene borçluydular. Onun bir hoca olarak başarısı nadir bulunan türdendi.²³²

O, birçok eserin taslak aşamasında yardım etmiş; el yazısı olsun, baskı olsun makalelerin ilk okumalarını yaparak düzeltme ve metin iyileştirmelerine katkıda bulunmuştur. Bunu hakikate verdiği değerden ötürü; herhangi bir zorlama olmaksızın, kalbî bir içtenlikle yapıyordu.²³³ Gerekli uyarılarını nazıkçe ve azarlamadan yapan

(1825-1901), Otto Loth (1844-1881), August Müller (1848-1892), Franz Praetorius (1847-1927), Eduard Sachau (1845-1930), Friedrich Wilhelm Schwarzlose (1830-1900), Wilhelm Spitta (1853-1883), Heinrich Thorbecke (1837-1890), Johann Gottfried Wetzstein (1815-1905), Hermann Ethé (1844-1917), Karl Heinrich Graf (1815-1869), Friedrich Behrnauer (1827-1890), Friedrich Delitzsch (1850-1922), Fritz Hommel (1854-1936), Eduard Meyer (1855-1930), İsveç Albert Socin (1844-1899), Danimarkalı August Ferdinand Michael van Mehren (1822-1907), Norveçli Jens Peter Broch (1819-1886), Çek Jaromír Brětislav Košut (1854-1880).

Fück, *Die arabischen Studien in Europa bis in den Anfang des 20. Jahrhunderts*, 171-172.

Fleischer'ın yetiştirdiği öğrencilerin ayrıntılı listesi için bkz. Thoralf Hanstein, "Verzeichnis der Schüler Fleischers", *Leipziger Beiträge zur Orientforschung* 30 (2013): 263-309.

Fleischer'ın yönettiği tezler hakkında bkz. Thoralf Hanstein, "Fleischers Promovonden (ab 1867)", *Leipziger Beiträge zur Orientforschung* 30 (2013): 313-341.

²²⁹ Heschel, "Yahudiliği Oryantalizmden Kurtarmak İçin İslam'ı Araç Olarak Kullanan Alman-Yahudi Araştırmaları", 330.

²³⁰ Marchand, *German Orientalism in the Age of Empire Religion, Race and Scholarships*, 99.

²³¹ Thorbecke, "Dem Andenken Heinrich Leberecht Fleischer's", 697.

²³² Anavatani Saksonya Hükümetinden onur nişanı almış, 1868 yılında Prusya Liyakat Nişanı (preußischen Orden pour le mérite) ile ödüllendirilmiştir. Bunlar dışında Avusturya-Macaristan, Bavyera, Rus ve İtalyan yönetimleri de ona olan teveccühlerini göstermişlerdir. Fahri doktora aldığı üniversiteler ise şunlardır: Königsberg Üniversitesi (1844), Prag Üniversitesi (1849), St. Petersburg Üniversitesi (1874), Tartu (Dorpat) Üniversitesi (1874), Edinburgh Üniversitesi (1884).

Goldziher, "Fleischer, Heinrich Leberecht", 48/593.

²³³ Beez ve Hanstein, "Auswahlbibliographie zu Heinrich Leberecht Fleischer", 197.

ustanın, kimi zaman eleştirilerini iletirken özür dilediğine dahi şahit oluyordunuz. Takdir etmek gerekir ki bu türden işler ona çok fazla zamana mal oluyordu. Oysa vaktini kendi akademik çalışmaları için de harcayabilirdi. Fakat insanlara faydalı olma arzusu, kendisini öncelemesine mani olmuştu. Telif eserlerinin az sayıda olmasında bu durumun payı çok fazladır. En çetrefil metin sorunlarında kendisine başvuruluyordu, sayısız çalışmada izi vardı ve bu alanda “Almanların Öğretmeni (Praeceptor Germania)” kabul ediliyordu. Öğrencisi Goldziher, 18.yüzyılın dördüncü on yılından sekizinci on yılına kadar Arap dili alanında yapılan çalışmaların önsözlerinde Fleischer’a teşekkür edilmeyen çok az sayıda eser bulunduğunu söyler.²³⁴ Nitekim öğrencisi Thorbecke de Goldziher’i doğrulamaktadır:

“Üç temel İslâm dilindeki son elli yılın edebî yayınlarını inceleyen herkes, onun adının danışman olarak veya katkıda bulunan olarak geçmediği çok az eser bulacaktır...”²³⁵”

Hocası Sacy, Fleischer’a sadece bilgilerini değil aynı zamanda deneyimlerini de aktarmıştı. Sacy, Fleischer gibi bir öğrenci yetiştirmiş olmayı en büyük meziyetleri arasında sayıyordu. O, Sacy’nin en güzide öğrencisiydi. Bunu Fleischer’ın Paris’ten ayrılışının ardından yazdığı bir mektupta şöyle dile getirmiştir:

“Sizin gibi sayıları kesinlikle çok fazla olmayan öğrenciler yetiştirmiş olmayı, Doğu edebiyatına yaptığım en büyük hizmetler arasında sayıyorum.”²³⁶”

Sacy, kıvancını dile getirmekten çekinmemişti; Fleischer ise onun takdirini hiçbir zaman boşa çıkarmamıştı. Fleischer, hocası Sacy’e olan bağlılığını şöyle dile getirmiştir:

“(O daha) hayattayken onu sevmiştim, ona hayrandım. Eğer teşbihte hata etmeyeceksem, merhum kişiye (adeta) kutsanmış gibi tapınıyorum, hürmet ediyorum.”²³⁷”

²³⁴ Goldziher, “Fleischer, Heinrich Leberecht”, 48/590.

²³⁵ Orijinal metin: „Wer die literarischen Erscheinungen der letzten 50 Jahre aus dem Bereiche der drei islamischen Hauptsprachen mustert, wird wenig Werke finden, in denen sein Name als Rathgeber oder Mithelfer nicht genannt wäre...”

Thorbecke, “Dem Andenken Heinrich Leberecht Fleischer’s”, 697-698.

²³⁶ Orijinal metin: “Ich zähle es zu den größten Diensten, die ich der orientalischen Litteratur geleistet habe, solche Schüler wie Sie gebildet zu haben, deren es freilich nicht viele giebt.”

Goldziher, “Fleischer, Heinrich Leberecht”, 48/586.

Tarih boyunca asla değişmeyen bir hakikattir ki; bir hocanın en büyük eseri arkasında bıraktığı öğrencileridir. Oryantalist geleneğin istikrarını anlamak için, hoca-talebe ilişkilerinin pedagojik arka planını doğru okumak gerekmektedir. İlim üniversitelerinde, kütüphanelerde öğrenilen bir şey değildi. Üniversitelerde ve kütüphanelerde edinilen bilgiler, malumatlardı. İnsanı binalar yetiştirmezdi. İnsanı ancak bir insan yetiştirebilirdi. Şahsiyet sahibi öğrenciler de ancak şahsiyet sahibi hocalar tarafından yetiştirilirdi.²³⁸ Arkasında hiçbir yazılı eser bırakmayan Sokrates (M.Ö.399) öğrencileri olmasa tanınır mıydı? Ebû Hanîfe'nin (ö.150) birçok görüşünü öğrencileri sayesinde bilmiyor muyduk? Fleischer'ın da akademik telif yapmak yerine insan yetiştirmeye yönelmesinin arkasında böyle bir terbiyenin yattığına inanıyoruz.

O, kendi hocasından aldığı görgüyü devam ettiriyor; öğrencilerinin rehberliğini üstleniyor, öğrencilerine iltifat etmekte bir beis görmüyordu. Öğrencilerini içsel körelmeden korumak için her şeyi yapmaya hazır bir öğretmendi.²³⁹ Bunun en nadide örneklerinden birini Goldziher ile mektuplaşmaları sergilemektedir. Fleischer ve Goldziher, 1870'den 1888'e kadar aralıksız bir şekilde mektuplaşmışlardır.²⁴⁰ Bu mektuplar oldukça samimidir. Öyle ki Goldziher'in, hocasına nişanlısını bile anlattığına şahit oluruz.²⁴¹

Öğrencileri ile mektuplaşmalarında nazik ve saygılı üslûbunu daima muhafaza eden Fleischer, yeri geldiğinde öğrencilerini ikaz etmekten geri durmaz ve onlara gerekli müdahalelerde bulunurdu. Fleischer, bir keresinde Viyana yöntemlerine geri dönmemesi için Goldziher'e ciddi ihtarda bulunmuştur. Burada mevzu bahis olan Hammer-Purgstall'ın metodudur.²⁴² Goldziher hiyeroglif alanında ihtisas yapmak istediğinde hocasının onayını arkasında bulamamıştır. Zira Fleischer, onun asgari

²³⁷ Çevirideki parantez içi kelimeler bize aittir. Orijinal metin Latince'dir: "*Quem vivum dilexi et admiratus sum, eum, jam defunctum, si fas est dicere, tamquam consecratum colo et veneror.*"

Goldziher, "Fleischer, Heinrich Leberecht", 48/586.

²³⁸ Savaş Şafak Barkçin, *Tevhid Medeniyeti* (İstanbul: Mostar Yayınları, 2023), 118-119.

²³⁹ Ismar Schorsch, "Beyond the Classroom: The Enduring Relationship between Heinrich L. Fleischer and Ignaz Goldziher", *Leipziger Beiträge zur Orientforschung* 30 (2013), 101.

²⁴⁰ Schorsch, "Beyond the Classroom: The Enduring Relationship between Heinrich L. Fleischer and Ignaz Goldziher", 75.

²⁴¹ Schorsch, "Beyond the Classroom: The Enduring Relationship between Heinrich L. Fleischer and Ignaz Goldziher", 76.

²⁴² Schorsch, "Beyond the Classroom: The Enduring Relationship between Heinrich L. Fleischer and Ignaz Goldziher", 80.

düzeyde olan Arapçasını ilerletmesini istiyordu. İslâm araştırmaları için bunu olmazsa olmaz görüyordu.²⁴³

Goldziher doktora tezini Moravyalı Bibliyografya Uzmanı Oryantalist Moritz Steinschneider'in danışmanlığında yazmış olsa da, aslında bu süreçte de Fleischer'in gözetimi altındaydı.²⁴⁴ O, Fleischer'ı akademik çalışmalarından daima haberdar etmişti.²⁴⁵ Onun *Die Zāhiriten (Zahiriler)* kitabının düzeltmelerini yapan da Fleischer'dan başkası değildi.²⁴⁶

Goldziher, Leipzig'ten Leiden'a Arapça el yazmalarını incelemek için giderken yanında Fleischer'in iyi niyet mektubunu taşıyordu. Mektupta Goldziher'in yetenekleri, bilgisi övülürken; onun öğrencileri içerisinde en gelecek vaat edeni olduğu yazmaktaydı.²⁴⁷ Goldziher için Fleischer, bilimsel çalışmalarının manevi koruyucusuydu.

Goldziher'in Budapeşte Yahudi Cemaatinin idarî ve eğitim sekreterliğini sürdürdüğü yılları zorlu zamanlardı. Fleischer, burada da öğrencisi için bitmez tükenmez bir teselli kaynağıydı.²⁴⁸ Mevzu bahis mektupları inceleyen Ismar Scorsch, Fleischer'in Goldziher'in hayatındaki yerine dair şu tespitlerde bulunur:

“Daha önemlisi, (Goldziher'in) en savunmasız olduğu ilk yirmi yıllık cefası boyunca Fleischer'in (gösterdiği) mukavemetli desteği, onu ihtiyaçları ve arzuları arasındaki uçuruma düşmekten korumuştur.”²⁴⁹

²⁴³ Schorsch, “Beyond the Classroom: The Enduring Relationship between Heinrich L. Fleischer and Ignaz Goldziher”, 85.

“Oryantalistlerin Şeyhi” olarak kabul edilen Goldziher'in Arapçadaki eksikliği eserlerine de yansımıştır. Çalışmalarına bakıldığında teknik birçok hatanın bulunabileceği bu oryantalistin akademik otoritesi aldığı tüm tenkitlere rağmen henüz aşılamamıştır. Bkz. Talât Koçyiğit, “İ. Goldziher'in Hadisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlil ve Tenkidi”, *AÜİFD* 15 (1967), 43-55; Ahmet Tahir Dayhan, “İstişrâk ile İstişhâd Edilir Mi? –Eleştirel Bir Bakış–”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 5/2 (2007), 7-45.

²⁴⁴ Schorsch, “Beyond the Classroom: The Enduring Relationship between Heinrich L. Fleischer and Ignaz Goldziher”, 77.

²⁴⁵ Schorsch, “Beyond the Classroom: The Enduring Relationship between Heinrich L. Fleischer and Ignaz Goldziher”, 98.

²⁴⁶ Schorsch, “Beyond the Classroom: The Enduring Relationship between Heinrich L. Fleischer and Ignaz Goldziher”, 104.

²⁴⁷ Schorsch, “Beyond the Classroom: The Enduring Relationship between Heinrich L. Fleischer and Ignaz Goldziher”, 84.

²⁴⁸ Schorsch, “Beyond the Classroom: The Enduring Relationship between Heinrich L. Fleischer and Ignaz Goldziher”, 91.

²⁴⁹ Çevirideki parantez içi kelimeler bize aittir. Orijinal metin: “*More important, the unwavering support of Fleischer during those first two decades of his torment, when he was most vulnerable, kept him from plunging into the abyss between his needs and his aspirations.*”

Fleischer'ın Goldziher'e yazdığı mektuplar Macaristan Bilimler Akademisi Kütüphanesinde bulunurken, Goldziher'in Fleischer'a yazdığı mektuplar Kopenhag Kraliyet Kütüphanesinde bulunmaktadır. Mektuplardan Fleischer'ın ne kadar titiz ve özenli bir karaktere sahip olduğunu anlıyoruz. O, her zaman gelen mektupların üzerine yanıt verdiği tarihleri yahut varsa yaptığı başka işlemleri not alırdı.²⁵⁰

Onun oryantalist mektup ağı (Fleischers orientalisches Briefnetz) tüm Avrupa'ya yayılmıştı.²⁵¹ O, Batılı araştırmacıların olduğu kadar Doğulu araştırmacıların da temas kurmak istediği bir isimdi. Lübnanlı Filolog Butrus b. Bûlus Bustânî (1819-1883) başta olmak üzere, Arap reformistleri ile de mektuplaşmıştı.²⁵² Bu oryantalist mektup ağı oryantalist cemaatin iletişim sürekliliğini sağlıyordu. Fleischer'ın mektupları onun akademik eserleri kadar mühimdir:

“Tekrar tekrar belirtildiği gibi Fleischer hevesli ve yetenekli bir mektup yazarıydı. Mektup ağı artık sadece Avrupa'ya yayılmakla kalmıyor, aynı zamanda Doğu'ya da ulaşıyordu. Bununla birlikte, bu oryantalist mektup ağı, onun Leipzig'de profesör olması ve Alman Şarkiyat Cemiyeti DMG'nin kurucu ortağı olması nedenlerinden kaynaklanan merkezi konumu sayesinde gelişmiş gibi durmaktadır.”²⁵³

19.yüzyılın ilk yarısında Doğu dilleri eğitiminin merkezi Paris'ken; bu şöhet yüzyılın ikinci yarısında Leipzig'e transfer olmuştu. Leipzig artık Fransa'dan, Danimarka'dan, Rusya'dan, Macaristan'dan öğrenciler için bir cazibe merkeziydi.

Schorsch, “Beyond the Classroom: The Enduring Relationship between Heinrich L. Fleischer and Ignaz Goldziher”, 114.

²⁵⁰ Schorsch, “Beyond the Classroom: The Enduring Relationship between Heinrich L. Fleischer and Ignaz Goldziher”, 76.

²⁵¹ Fleischer'ın 1814'ten 1859'a kadar babasına yazdığı mektuplar, 1812'den 1819'a kadar yazdığı günlükleri ile birlikte Leipzig Üniversitesi Kütüphanesinde bulunmaktadır. Kopenhag Kraliyet Kütüphanesinde kendisine yazılan mektuplar bulunmakta iken, DMG'nin kütüphanesinde de bazı mektupları yer almaktadır. Ebert, “Heinrich Leberecht Fleischer: Geist und Vermächtnis”, 23-24. Fleischer'ın Oryantalist Konrad Dieterich Hassler ile mektuplaşmaları erişime açıktır. Bkz. Martin-Luther-Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt, “Fleischers Briefe an Hassler aus den Jahren 1823 -1870” (Erişim 25.02.2024).

²⁵² Dietrich Jung, “The Origin of Difference: Edward Said, Michel Foucault and The Modern Image of Islam”, *Islam in The Eyes of The West: Images and Realities in an Age of Terror*, ed. Tareq Y. Ismael-Andrew Rippin (London-New York: Routledge, 2010), 29.

²⁵³ Orijinal metin: “Fleischer war – es wird immer und immer wieder darauf hingewiesen – ein eifriger und begnadeter Briefschreiber. Sein Briefnetz war nun aber nicht nur über ganz Europa verteilt, sondern reichte auch in den Orient. Dieses orientalische Briefnetz allerdings scheint sich erst durch seine zentrale Position als Leipziger Professor und Mitbegründer der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft DMG entwickelt zu haben.” Mangold-Will, “Fleischer und der moderne Orient”, 162.

Fleischer'ın dersleri bazı teoloji profesörleri tarafından dahi takip ediliyordu.²⁵⁴ Bu durum sadece Leipzig ekolünün diğer ekollere sağladığı metodolojik üstünlüğün bir sonucu değildi. Fleischer'ın öğrencisi olmak, Sacy çıkışlı akademik aktarım zincirinin bir sonraki halkasında yer almak demektir.²⁵⁵ Bu bir tür epistemik cemaat olan oryantalistler zümresine dahil olmayı garanti ediyordu. Fleischer'ın eğitimi, öğrencilere sağlam bir akademik kariyer, prestij ve mezuniyetten sonra iş umudu temin ediyordu.²⁵⁶

Mangold, Fleischer'ın bilim tarihindeki önemini, Sacy'nin Fransa'da yaptığını Almanya'da başarmış olmasına bağlar. O Arap dilinin Leipzig Şeyhi'ydi (Der Leipziger Scheich). Leipzig de Avrupalı oryantalistlerin Mekke'si (Mekka der Arabistik) olmuştu. Onun bir zamanlar hocası Sacy'e "iyi baba (guten Vater)" diyerek hürmet beslemesi gibi, o da kendi öğrenci ve meslektaşlarının "Baba Fleischer (Vater Fleischer)"ı olmuştu. Namı diğer: "Ustaların Ustası (Meister der Meister)" Fleischer.²⁵⁷

Fleischer politik fikirlerini doğrudan söylemeyi tercih etmezdi. Öğrencilerine de aynı tavsiyede bulunur, dinî meseleler ve politik mevzulara bulaşmamalarını salık verirdi.²⁵⁸ O, salt bilimin ışığında ilerleyen bir insan hayal ediyordu.²⁵⁹ Bununla birlikte dünya siyasetinden bîhaber değildi. Güncel Doğu meseleleri ile ilgileniyor ve oryantalizmin Doğu'nun gelişimine katkı sağlayacağını ön görüyordu. Bununla birlikte emperyal hırsları yoktu; kolonyalizmden önce Doğu'ya ulaşarak onu tanımaya, ona dikkat çekmeye çalışan Aydınlanma kuşağına aitti.²⁶⁰

Onun bilimsel, entelektüel ve kültürel ufku oldukça genişti. 1853 yılında Şam'daki Rifaî ailesine ait 487 ciltten oluşan yazma eserin (Refaiya Handschriften) Leipzig Üniversitesi Kütüphanesi için satın alınmasında rol oynamıştır. Bu, yazma eserler bakımından zengin olan kütüphanenin diğer Avrupa üniversiteleri içinde daha da ayrıcalıklı bir konuma yükselmesini sağlamıştır. Fleischer'ın öğrencisi olan Wetzstein,

²⁵⁴ Bunlar arasında Franz Delitzsch (1813-1890), Gustav Baur (1816-1889) ve Emil Friedrich Kautzsch (1841-1910) vardı. Goldziher, "Fleischer, Heinrich Leberecht", 48/591.

²⁵⁵ Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, 194.

²⁵⁶ Mangold, *Eine "weltbürgerliche Wissenschaft": die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 94.

²⁵⁷ Mangold, *Eine "weltbürgerliche Wissenschaft": die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 94-95.

²⁵⁸ Mangold-Will, "Fleischer und der moderne Orient", 158.

²⁵⁹ Mangold, *Eine "weltbürgerliche Wissenschaft": die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 211.

²⁶⁰ Mangold-Will, "Fleischer und der moderne Orient", 167-168.

Şam Konsolosluğu görevindeyken bu alım-satımda arabuluculuk yapmıştır.²⁶¹ Bununla birlikte Fleischer'ın Hollandalı Oryantalist Thomas Erpenius'un²⁶² (1584-1624) bazı baskılarını da içeren çok özel bir kütüphanesi bulunmaktadır. O, müzayedelerden kitaplar satın almayı ihmal etmezdi. Kitaplarını öğrencilerine ödünç vermekten de çekinmezdi.²⁶³ Kütüphanesinde yaklaşık 4.300 cilt kitap bulunmaktaydı. Öğrencisi Thorbecke, onun kitaplarında yer alan el yazısı notların paha biçilmez değerde olduğunu düşünmektedir.²⁶⁴ Fleischer'ın dileği üzerine vefatından sonra kitaplarının bir kısmı Leipzig Üniversite Kütüphanesine ve DMG'ye bağışlanmıştır. Kütüphanenin kalan kısmı ise Berlin Kraliyet Kütüphanesi tarafından satın alınmıştır.²⁶⁵

Filologların uzman oldukları dilleri konuşamadıkları, böyle bir gayret içine dahi girmedikleri bir zamanda o âmmî Arapçanın önemli bir ihtisas alanı olduğunun farkındaydı. Bu anlamda da zamanının ötesindeydi.²⁶⁶ Leipzig ekolü, yerel Arap lehçelerini bilimsel gündem haline getirmiş; Fleischer, 1854 yılında yayımlanan *Über Thaalibi's arabische Synonymik mit einem Vorwort über arabische Lexicographie* adlı eserinde bu misyonunu vurgulamıştır.²⁶⁷ Bu eser, Ebû Mansûr es-Seâlibî'nin (ö.429/1038) müteradif kelimelerden bahseden *Fıkhü'l-luğa* isimli kitabıdır. Fleischer, İslâm öncesi bedevi Arapçasının zenginliğini, içinde hiçbir şeyin isimsiz kalmadığı tropikal bir ormana benzetiyordu. Bundan dolayı da müteradif kelimeleri ihtiva eden bu eseri önemsiyordu. Fleischer, öğrencisi Wetzstein'dan aldığı es-Seâlibî'nin *Fıkhü'l-luğa* nüshasını Goldziher'e yayımlaması için vermişti. Ne var ki Goldziher eserin neşrine muvaffak olamamıştır.²⁶⁸

Nümizmatik ile de yakından ilgilenmişti. 1828 yılında Dresden'e giden Fleischer, burada Dresden Kraliyetine ait bir madeni para katalogu hazırlamıştır. 1853 yılında Oryantalist-Teolog Friedrich Tuch (1806-1867) ile birlikte Leipzig Üniversitesi

²⁶¹ Universität Leipzig, "Heinrich Leberecht Fleischer" (Erişim 25.02.2024); Universität Leipzig, "Refaiya Handschriften" (Erişim 15.05.2024).

²⁶² 1599 yılında Leiden Üniversitesi bünyesinde kurulan Arapça kürsüsü, 17.yy. Doğu araştırmalarının merkeziydi. Bu kürsünün ilk sahibi ise Hollandalı Oryantalist Thomas Erpenius'ten başkası değildir. Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, 84. Batı'da yazılan ilk Arapça gramer kitabı da Erpenius'un imzasını taşımaktadır. Yaşar, *Alman Oryantalizminde Kur'an'a Bakış*, 36.

²⁶³ Rauch, "Heinrich Leberecht Fleischers Bücher in Berlin: Einblicke in seine Arbeitsbibliothek", 34.

²⁶⁴ Rauch, "Heinrich Leberecht Fleischers Bücher in Berlin: Einblicke in seine Arbeitsbibliothek", 28.

²⁶⁵ Thorbecke, "Dem Andenken Heinrich Leberecht Fleischer's", 698-699.

²⁶⁶ Ebert, "Heinrich Leberecht Fleischer: Geist und Vermächtnis", 24-25.

²⁶⁷ Goldziher, "Fleischer, Heinrich Leberecht", 48/590-591.

²⁶⁸ Ayrıntılar için bkz. Schorsch, "Beyond the Classroom: The Enduring Relationship between Heinrich L. Fleischer and Ignaz Goldziher", 108-114.

için, Şehir Kütüphanesi koleksiyonundan satın alınacak madeni paraların denetimini gerçekleştirmiştir. 1861-1880 yılları arasında nümizmatik üzerine dikkatleri çekmeye, bu disiplini gündem yapmaya çalışmıştır. Onun kendine ait özel bir koleksiyonu da vardı. Bu koleksiyon, günümüzde kurucusu olduğu DMG'nin Halle'deki merkezinde bulunmaktadır.

Onun ölümünden sonra 1890 yılında kürsüsünü devralan öğrencisi İsveç Albert Socin (1844-1899) de -çok bilinmemekle birlikte- nümizmatik alanında çalışmaları olan bir bilim insanıydı.²⁶⁹ Socin'in vefatından sonra 1900 yılında yine Fleischer'ın bir başka öğrencisi olan August Fischer (1865-1949), Doğu Dilleri Kürsüsünün başına geçmiş, emekli olduğu 1939'a kadar da bu görevini sürdürmüştür. Fischer, hocasının yerini aratmamış; Leipzig, Arap dili ve edebiyatının (Arabistiğin) merkezi olmaya devam etmiştir.²⁷⁰

2.3. Bir Epistemik Cemaat Prototipi: Deutsche Morgenländische Gesellschaft (DMG)

Oryantalistlerin betimlemelerini üreten otantik gelenekleri, ortak imgesel becerileri, bazı kültürel güç ve kurumları bulunmaktadır. Onların söylem birliği, derin ve güçlü kolektif ağlarla birbirlerine bağlı olmalarından kaynaklanmaktadır:

“Bilimsel bilgi de diğer bilgi türleri kadar bir cemaatin ürünüdür. Kavrama sosyolojik bir içerik kazandıran Shils, bilginin sözünü ettiği her noktada ‘akademik cemaat’ ya da ‘bilimsel cemaat’ ya da ‘entelektüel cemaat’ terimlerini kullanır. Ona göre ‘cemaat’ terimi yalnızca bir mecaz değildir. ‘Entelektüel cemaat’i ‘cemaat’ yapan unsur, cemaati oluşturan bireylerin ortak standartlara sahip olmalarıdır. Cemaatin her üyesi, faaliyeti boyunca bu komünal standartları kullanır; içinde yer aldığı kurum tarafından bu standartlara göre değerlendirmeye tabi tutularak kabul ya da reddedilir. Entelektüel cemaatler standart ve kurallarını yazılı hukuk metinleri haline getirmezler. İlgili standart ve kuralların bir hukuk sistemi görevini yerine getirdikleri apaçık bir

²⁶⁹ Stefan Heidemann, “Die orientalischen Münzen der Universitätsbibliothek in Leipzig - Eine Wiederentdeckung für die Forschung”, *Fundamenta Historiae: Geschichte im Spiegel der Numismatik und ihrer Nachbarwissenschaften Festschrift für Niklot Klüßendorf zum 60. Geburtstag am 10. Februar 2004* 51 (2004), 342.

²⁷⁰ Mehmet Kanar, “Fischer, August”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 13/147.

*şeydir; fakat bu, metinler haline getirildikleri için böyle değildir; sürekli uygulandıkları ve işlendikleri için böyledir.*²⁷¹”

Deutsche Morgenländische Gesellschaft (DMG), 2 Ekim 1845 yılında Fleischer’in önderliğinde kurulmuştur. Deutsche Morgenländische Gesellschaft, “Alman Doğu Araştırmaları Derneği” anlamına gelmektedir. İsmin lafzî tercüme edilmesi durumunda “Alman Doğu Derneği” denmesi yeterli olacaktır. Almancada “Morgenland” kelimesi, Doğu manasına karşılık gelmektedir:

*“Güneşin doğduğu taraf anlamına gelen Morgen kelimesinin Land ile birlikte kullanılmasından türetilen Morgenland ile güneşin doğduğu tarafta kalan ülkeler/bölgeler kastedilmiştir. Birçok oryantalist, Orient kelimesine alternatif olarak bu kullanımı tercih etmiştir. Morgenland, Martin Luther’in 1522’de Yeni Ahit’i Almancaya çevirirken ‘gegen dem aufgang in das Morgenland (güneşin doğuşuna doğru)’ bağlamında kullandığı bir kavramdır.*²⁷²”

DMG, Almanya’nın ilk resmi oryantalist derneği olması bakımından önemli bir yerde durmaktadır. Fleischer, bir konuşmasında bilim insanları arasındaki iletişim kopukluğundan şikâyet eder. Dietrich Hassler’a (1803-1873) yazdığı bir mektupta; soğuk, kayıtsız, bencil kalplerin Prometheus kıvılcımı ile tekrar canlanabilmesi için, bilim insanlarının kişisel olarak da birbirlerini tanımaları gerektiğini söylemektedir. Ona göre sosyal ve resmi konumların getirdiği izolasyon içinde yaşayan araştırmacılar, büyük bir yanlış içerisindedir. Bir bilim insanının kendi birikim ve becerisindeki eksiklikleri telafi edebilmesi, ancak faydalı geri dönütler alması ile mümkündür. Zira ilim erbabı tarafından yapılan tenkitler, nitelikli ve özgün eserlerin ortaya çıkmasında elzemdir.²⁷³ Bu bağlamda dernek, epistemik cemaat olma misyonu taşımaktadır:

*“Epistemik cemaat, bilginin onsuz var olamayacağı; bilginin inşa edildiği, işlendiği, geliştirildiği, akredite edilerek gelecek kuşaklara aktarıldığı toplumsal bir varoluş biçimi, toplumsal ve tarihî bir kolektivitedir.*²⁷⁴”

²⁷¹ Arslan, *Epistemik Cemaat: Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi*, 103-104.

²⁷² Avcı, *Kurgu ile Gerçeklik Arasında: Alman Oryantalizmi*, 36.

²⁷³ Mangold, *Eine “weltbürgerliche Wissenschaft”: die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 209-210.

²⁷⁴ Arslan, *Epistemik Cemaat: Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi*, 40.

Dernek kendisine 1821 yılında Paris merkezli kurulan Soci  t   Asiatique'i (Asya Derneği)  rnek almıştır.²⁷⁵ Londra'da 1823 yılında kurulan Asiatic Society of Great Britain and Ireland (Büyük Britanya ve  rlanda Kraliyet Asya Topluluğu) ve Boston'da 1842 yılında kurulan American Oriental Society (Amerika Doğu Derneği) de DMG'nin selefi olan cemiyetlerdendir:

*“Her epistemik cemaat, entelektüel cetlerinden devraldđđ bir paradigmayla birlikte doğar.”*²⁷⁶

Alman dernek sistemi DMG'nin ilham kaynakları arasındaydı. Alman dernekleri, üyelerin dostane diyaloglar kurmasına, birbirlerini kişisel olarak tanımalarına olanak sağlıyordu. Fleischer, derneklerin bu deneyimlerini ciddiye alıyordu.²⁷⁷ Henüz gelişme aşamasında olan Der Verein deutscher Philologen und Schulm nner (Alman Filologlar Derneği), DMG için çok önemli bir modeldi.²⁷⁸ Nitekim Alman oryantalistler ilk kez Alman Filologlar Derneğinin 1-4 Ekim 1844 tarihleri arasında Dresden'de düzenlenen yedinci toplantısının ardından bir araya gelmiştir.

Wokoeck, DMG'nin Alman Filologlar Derneğine bağlı olarak kurulduğunu söylerken derneğin kuruluş felsefesini tartışır ve konuyla ilgili Mangold'un araştırmalarını aktarır. Bu araştırmaya göre derneğin 19.yüzyıldaki üyelerinin %40'ının üniversitelerde ders veren akademisyenlerden oluşmakta olduğunu, bunlarınsa sadece yarısının şarkiyat araştırmalarıyla ilgili pozisyonlarda istihdam edildiğini söyler. Bu verilerden yola çıkararak, DMG'nin profesyonel akademisyenlerden oluşan bir dernek olarak kurulmadđđ sonucuna ulaşır.²⁷⁹ Wokoeck, Mangold'un DMG'nin Alman Filologlar Derneği ile bağlantısını bir prestij meselesi olarak ele aldığını söyler. Öyle ki, oryantalistler bir yandan filologlarla olan diyaloglarını sürdürürken; diğer yandan kendi bağımsızlıklarını sağlamak istemekteydiler. Wokoeck ise Mangold'un aksine bu durumu yöntemsel olarak ele almayı tercih eder. Nitekim derneğin kurucu üyelerinin çoğu Sami dillerinde uzman kişilerdi ve teoloji-filoloji arasındaki karşılıklı ilişkiye dair özel ilgileri

²⁷⁵ Oryantalist derneklerin eril kurumlar olduğunu belirtmekte fayda var. Kadınların seçme ve seçilme hakkına sahip olmadđđ zamanlardı. Dolayısıyla bu yıllarda çalışma yapan kadın oryantalistlerden bahsetmek mümkün değildir. Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, 151.

²⁷⁶ Arslan, *Epistemik Cemaat: Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi*, 129.

²⁷⁷ Mangold, *Eine “weltbürgerliche Wissenschaft”: die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 209.

²⁷⁸ Mangold, *Eine “weltbürgerliche Wissenschaft”: die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 180.

²⁷⁹ Wokoeck, *German Orientalism: The Study of the Middle East and Islam from 1800 to 1945*, 134.

vardı.²⁸⁰ Bütün bunlarla birlikte Fleischer, birçok bilimsel topluluğun aktif bir üyesiydi ve bu anlamda da tecrübeleri bulunmaktaydı.²⁸¹ Organizasyon yeteneği sayesinde iyi bir sentez ortaya koymayı başarmıştı.²⁸²

Derneğin yayın organı olan ZDMG (*Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft / Alman Şark Cemiyeti Dergisi*) 1847 yılında yayımlanmaya başlamıştır. Derginin konu yelpazesi oldukça zengin ve çeşitlidir. Dergi, Alman şarkiyat çalışmalarında öncü konumdadır.²⁸³ Onu, halefleri kabul edebileceğimiz *Der Islam* ve *Die Welt des Islams* dergilerinden ayıran en temel özelliği; Müslüman olan ve Müslüman olmayan Doğu'ya eşit yaklaşarak İslâm dışındaki Doğu dinlerini ayrıntılı bir şekilde ele almasında yatmaktadır.²⁸⁴

Derneğin, 1845-1846 yıllarına ait yıllık raporlarını düzenleyen Fleischer, 1847 yılından itibaren derginin bilimsel yıllık raporlarını hazırlamıştır. Aynı zamanda ilk altı yıl boyunca derginin yazı işleri müdürlüğünü yürütmüş ve kendi alanıyla ilgili yazıları çok titiz bir şekilde denetlemiştir. 1866-1879 yılları arasında, derneğin yönetim kurulu üyeleri arasındaydı. O, derneğin bir numarasıydı ve çoğu zaman sabahın erken saatlerinden gecenin geç saatlerine kadar çalışırdı. Onun önceliği her zaman davanın kendisiydi. 1880'de yönetim kurulundan istifa etmesine rağmen derneğin genel

²⁸⁰ Wokoeck, *German Orientalism: The Study of the Middle East and Islam from 1800 to 1945*, 137-139.

²⁸¹ Fleischer'in üye olduğu bilimsel topluluklar şunlardır:

(I) L'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres (AIBL): 1663 yılında Fransa'da epigrafi çalışmaları için kurulan bir topluluktur. Bu derneğe Alman akademisyen ve antikacı August Böckh (1785-1867) yerine 1861'de seçilmiştir.

(II) Preußische Akademie der Wissenschaften (Berlin Bilimler Akademisi): 1874 yılında akademiye seçildi.

(III) Die Niederländischen Institute: Amsterdam ve Lahey'te bulunan Hollanda enstitülerine üyeydi.

(IV) Die Bayerische Akademie der Wissenschaften: Bavyera Bilimler Akademisi'ne üyeydi.

(V) Die Göttinger Gesellschaft der Wissenschaften: Göttingen Bilimler Akademisi'ne üyeydi.

(VI) Die Ungarische Akademie der Wissenschaften (*Magyar Tudományos Akadémia*): Macar Bilimler Akademisi'ne üyeydi.

(VII) The Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland: Bu derneğin onursal üyesiydi.

(VIII) American Oriental Society: Bu derneğin onursal üyesiydi.

(IX) Danimarka'da bulunan Kopenhagen ve Christiana'daki bilimsel toplulukların da bir üyesiydi.

Yukarıdaki bilgiler, öğrencisi Goldziher'in yazdıklarına dayanmaktadır.

Goldziher, "Fleischer, Heinrich Leberecht", 48/593.

(X) Sächsischen Akademie der Wissenschaften (Saksonya Bilimler Akademisi): Kurulduğu 1846 yılından itibaren akademinin bir üyesiydi. 1855-1883 yılları arasında bu akademiye sekreterlik de yapmıştı.

Ebert, "Heinrich Leberecht Fleischer: Geist und Vermächtnis", 23.

²⁸² Fück, *Die arabischen Studien in Europa bis in den Anfang des 20. Jahrhunderts*, 172.

²⁸³ Hilal Görgün, "Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/193-194.

²⁸⁴ Taşçı, *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslam: Kelami Konular Bağlamında Bir Karşılaştırma*, 27.

toplantılarına katılmaya devam etmiş; ailesi ancak doktor tedbir kararıyla, onun toplantılara katılmasının önüne geçebilmiştir.²⁸⁵

II. Dünya Savaşının akabinde Almanya'nın bölündüğü bir dönemde bile DMG, Batı'dan Doğu'ya oryantalistler arasındaki iletişimi sağlamıştır. Almanya'nın birleşmesinden sonra ise yerli ve yabancı akademisyenleri bir araya getirerek oryantalistler arasındaki birlik ve bütünlüğü korumuştur.²⁸⁶ DMG, oryantalistler arasındaki söylem birliğini temin eden önemli bir oluşumdur:

“Bilimsel eğitim bilim adamı ve genelde bilimin herhangi bir ‘mümini’ olmanın ya da daha açık bir söyleyişle bilimsel cemaate üye olmanın eşiğidir. Hiç kimse doğuştan bilim adamı değildir; bunu edinmenin temel yolu, bilimsel cemaatin eğitiminden geçmektir. İnsan bilim adamı ya da bilimsel cemaatin üyesi olmaya hak kazanırken, evrene bilimin norm ve standartlarıyla, bilimin amaçları ve çıkarlarıyla/ilgileriyle (aslında bunlar bilimsel cemaatindir) bakmak denilen ‘bilimsel tutum veya vaziyet alış’ı öğrenir. Bilimsel tutum doğuştan getirilen bir erdem değildir; bilimsel cemaatin cemaat adayına empoze ettiği ve adayın da içselleştirdiği tavidir. Hiç kimse bilimsel eğitim sürecine formel mantık okuyarak girmez; taklit ve tecrübe yoluyla, bilimsel cemaatin sosyal ilişkilerine vücut veren çok sayıda bilimsel konvansiyonu (geleneği) öğrenerek başlar.”²⁸⁷

DMG, devletten herhangi bir finansal destek almadan kurulmuştur. Dernek, kuruluş aşamasında herhangi bir siyasî amaç taşımamasına rağmen, 20.yüzyıla gelindiğinde Hitler iktidarına boyun eğmek zorunda kalmıştır. 1936 yılındaki DMG toplantısı Hitler'e biat ile açılmış; din, ırk fark etmeksizin oryantalizm sahasında araştırma yapan herkesin kendine bir yer bulabildiği Fleischer'ın DMG'si ne yazık ki “Aryan olmayanların” üye olamadığı bir topluluk haline gelmiştir. DMG, bu tavizleri karşılığında devletten fon sağlayabilmiştir.²⁸⁸

DMG, Fransız askerî hükümetinin onayı ile 4 Haziran 1948'de Mainz'da yeniden kurulmuştur. II. Dünya Savaşına kadar aralıksız yayın yapan ZDMG de eş zamanlı olarak faaliyete geçmiştir. Yeniden kurulan DMG, asıl amacının Doğu

²⁸⁵ Thorbecke, “Dem Andenken Heinrich Leberecht Fleischer's”, 699-700.

²⁸⁶ Ebert, “Heinrich Leberecht Fleischer: Geist und Vermächtnis”, 23.

²⁸⁷ Arslan, *Epistemik Cemaat: Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi*, 132.

²⁸⁸ Wokoeck, *German Orientalism: The Study of the Middle East and Islam from 1800 to 1945*, 193.

hakkındaki bilgileri derinleştirmek ve yaygınlaştırmak (Vertiefung und Verbreitung der Kenntnis des Morgenlandes) olduğunu söyler. Dernek kâr amacı gütmeyen bir kuruluştur.²⁸⁹

Mısırbilim, Eski Doğu Çalışmaları, Semitistik, İbranice, Arapça, İslâmî İlimler, Hristiyan Doğu Çalışmaları, Budizm, İndoloji, Türkoloji, Altayca, Moğolca, Tibetçe, Japonca, Güneydoğu Asya ve Afrika Çalışmaları derneğin araştırma alanları kapsamındadır.²⁹⁰ Derneğin İslâmî Bilimler ve Güney Asya-İndoloji Çalışmaları için münferid web sayfaları bulunmaktadır.²⁹¹ Günümüzde dijital ortama aktarılan ZDMG'nin sayıları ücretsiz erişime açıktır.²⁹²

Dernek kurulur kurulmaz önde gelen bilim akademileriyle yayın değişimi konusunda anlaşmıştır. Üyelerin kendi yayın ve kitap koleksiyonlarını bağışlamaları; buna başka kütüphanelerin de eklenmesi ile DMG'nin Halle kütüphanesindeki başlıkların sayısı 2016 yılı itibariyle takriben 68.000'e ulaşmıştır.²⁹³ DMG'nin kütüphanesinde, 19.yüzyıl sonları ve 20.yüzyıl başlarına ait seyahat fotoğrafları koleksiyonu bulunmaktadır. Bazı fotoğraflar tematik seriler olup Japonya, Çin, Hindistan, Sri Lanka, Orta Asya, Mısır, Fas, Sudan, Sina ve Tunus gibi muhtelif coğrafyalara aittir.²⁹⁴

28 Eylül 2006'dan beri Halle'de faaliyet gösteren derneğin hem Martin Luther Üniversitesi Halle-Wittenberg arşivlerinde hem de Saksonya-Anhalt Üniversitesi, Saksonya-Anhalt Eyalet Kütüphanesinde el yazmalardan sikkelere kadar birçok özel koleksiyonu bulunmaktadır.²⁹⁵ Derneğin aynı zamanda İslâmî bilimlere özgü bir çalışma grubu bulunmaktadır. Konunun uzmanlarından oluşan topluluk, DMG Yönetim Kuruluna danışmanlık yaparak; derneğin çıkarlarını bakanlıklar, üniversite yönetimleri

²⁸⁹ Deutsche Morgenländische Gesellschaft (DMG), “Satzung” (Erişim 21.02.2024).

²⁹⁰ Deutsche Morgenländische Gesellschaft (DMG), “Zielsetzung” (Erişim 21.02.2024).

²⁹¹ İslâmî Bilimler için bkz. Deutsche Morgenländische Gesellschaft (DMG), “Sektion Islamwissenschaft” (Erişim 22.02.2024); Güney Asya ve İndoloji Çalışmaları için bkz. Deutsche Morgenländische Gesellschaft (DMG), “Sektion Indologie und Südasiastudien” (Erişim 22.02.2024).

²⁹² Open Access Publications and Research Data Repository of the University Libraries in Saxony-Anhalt, “ZDMG” (Erişim 21.02.2024).

²⁹³ Deutsche Morgenländische Gesellschaft (DMG), “Die Bibliothek der DMG” (Erişim 21.02.2024).

²⁹⁴ Deutsche Morgenländische Gesellschaft (DMG), “Fotosammlung” (Erişim 21.02.2024).

²⁹⁵ Deutsche Morgenländische Gesellschaft (DMG), “Die Sonderbestände der DMG” (Erişim 21.02.2024).

gibi resmi kurumlar nezdinde temsil etmekte ve Alman Oryantalist Günlerine (Deutsche Orientalistentage-DOT)²⁹⁶ katılmaktadır.

DMG'nin öncülüğünde 1961'de kurulan Orient-Institut Beirut (OIB) ve 1989'de kurulan Orient-Institut Istanbul (OII)²⁹⁷ önemli enstitüler olarak karşımıza çıkmaktadır. Beyrut'taki enstitü Orta Doğu dünyasının tarihi ve bugünü üzerine çalışmalar yürütmekte ve bunları teşvik etmektedir. İstanbul'daki enstitü ise Türkî halkların kültürel ve dilsel çeşitliliğine, Osmanlı tarihine, bölgedeki gelişmelere odaklanan proje ve akademik çalışmaları desteklemektedir. Araştırmalar, yurt içi ve yurt dışındaki üniversiteler, bağımsız bilimsel kuruluşlarla koordineli bir şekilde yürütülmektedir.²⁹⁸

2.4. Oryantalizm Çalışmalarında Prosopografik Yöntemin İmkânı

19.yüzyılın sonlarından itibaren tarih araştırmalarında kullanılmaya başlanan prosopografik yöntem şöyle tanımlanmaktadır:

“Tarih araştırmalarında bir yaklaşım olarak prosopografi ise tarihteki bir grup aktörün yaşamlarının ve ortak özelliklerinin kolektif bir inceleme yoluyla araştırılmasıdır. ‘Kolektif biyografi’ veya ‘çoklu kariyer çizgisi analizi’ olarak da isimlendirilmiştir. Buna göre prosopografide şahısların bireysel yaşamları değil, bir grubun üyesi olduklarına işaret eden ortak özellikleri değer taşır.”²⁹⁹

Prosopografi, toplumsal değişimlerin özünü tafsilatlı bir şekilde açıklama ve tanımlamayı, ideolojik ve kültürel hareketlilikleri doğru değerlendirmeyi hedefler. Prosopografinin; oryantalistlerin eylemlerindeki değişkenleri tespit etmede, onları motive eden sosyal ağları anlamada, devraldıkları ilmî mirası ve mensup oldukları bilimsel ağları tetkik etmede, onların epistemik bir cemaat olmalarını sağlayan arka planı ve bu arka planın bağlantılarını izhar etmede yardımcı olacağını düşünmekteyiz.³⁰⁰

Prosopografik analiz için mektuplar ve arşiv materyalleri önemli veriler olarak kabul edilmektedir. Oryantalist literatürün hacmi göz önüne alındığında sadece

²⁹⁶ Alman Oryantalist Günleri ilk olarak 1 Ekim 1921 tarihinde Leipzig’te gerçekleştirilmiştir. Bir sonraki toplantı, 8-12 Eylül 2025’te Erlangen Üniversitesinde (Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg) olacaktır. Alman Oryantalist Günleri, Almanca konuşulan dünyanın ötesine uzanmaktadır. Bu toplantılara katılmak için DMG üyesi olmak şart değildir. Kongre tüm akademisyenlerin katılımına açıktır. Bkz. Deutsche Morgenländische Gesellschaft (DMG), “Deutsche Orientalistentage” (Erişim 22.02.2024).

²⁹⁷ Orient-Institut Istanbul için bkz. Orient-Institut Istanbul (OII), (Erişim 22.02.2024).

²⁹⁸ Deutsche Morgenländische Gesellschaft (DMG), “Weiterführende Links” (Erişim 22.02.2024).

²⁹⁹ Feyza Betül Köse, “Tarih Araştırmalarında Prosopografi Yaklaşımı”, *Mevzu* 10 (2023), 4.

³⁰⁰ Köse, “Tarih Araştırmalarında Prosopografi Yaklaşımı”, 13-14.

Fleischer'ın Doğu ve Batı'ya uzanan mektup ağı dahi 19.yüzyıl oryantalistlerini tanımak, yöntemlerini anlamak için ciddi bir imkân olarak önümüzde durmaktadır:

“Prosopografi, belirli bir tarihî bağlam içinde birey gruplarını incelemek için sistematik bir süreç sunarak tarih yazımında değerli bir araç hizmeti sunar. Kolektif biyografi niteliği sayesinde bu yaklaşım, bireysel biyografilerin ötesine geçerek sosyal yapılar, sosyal sınıflar, sosyal tabakalaşma, cemaat ve tarikat mensupları gibi sosyal gruplar, sosyal hareketlilik, karar alma süreçleri, kurumların işleyişleri hakkında daha derin bir anlayış kazandırır. Bireyin söz konusu sosyal realitedeki kimliğini, buraya katılım ve katkısının nasıllığını görme imkânı sağlar.”³⁰¹

Prosopografi; bilim adamları arasındaki işbirliğinin ve entelektüel örtüşmenin keşfedilmesini, bununla birlikte aralarındaki rekabete dair ipuçlarının da fark edilmesini sağlayacaktır. Prosopografik çalışma örneklerine bakıldığında, büyük ekiplerle gerçekleştirildiğini görmekteyiz.³⁰² Bu çalışmalar, sistemli bir şekilde yürütüldüğü takdirde oldukça fonksiyoneldir:

“Prosopografinin başarısı, verilerin çokluğuna, kaynakların sıhhatine, süreçlerin doğru yürütülmesine ve tarihçinin yetkinliğine bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Mevcut verilerin eksiksiz olarak depolandığı, hedefe uygun soruların hazırlandığı, analiz ve sentezlerin doğru yapıldığı bir prosopografi çalışmasında, tarihçinin olay ve olguların arkasında yatan nedenleri ortaya çıkarabilmesi, beklenen bir neticedir.”³⁰³

Bir ulustan diğetine değışen bağlam ve karşılıklı kültür transferlerini anlamak, oryantalizmi tetkik edebilmek için hem önemli hem gereklidir. Oryantalizm ne bir ulus üzerinden ne de bir birey üzerinden anlaşılamayacağı için, prosopografi bu sahadaki araştırmalarda işlevsel olacaktır. Bu yaklaşım, oryantalistlerin epistemik cemaat olmalarını domine eden dinamikleri keşfetmemize yardımcı olarak, onlar hakkında bildiklerimize yeni perspektifler kazandıracaktır.

³⁰¹ Köse, “Tarih Araştırmalarında Prosopografi Yaklaşımı”, 30.

³⁰² Köse, “Tarih Araştırmalarında Prosopografi Yaklaşımı”, 29.

³⁰³ Köse, “Tarih Araştırmalarında Prosopografi Yaklaşımı”, 30.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HEINRICH LEBERECHELT FLEISCHER'IN HAYATI ve ESERLERİ

3.1. Heinrich Leberecht Fleischer'in Hayatı

Heinrich Leberecht Fleischer (Lat. Henricus Orthobius Fleischer), 21 Şubat 1801 yılında Saksonya Eyaletinin Elbe Nehri kıyısındaki Bad Schandau şehrinde doğmuştur. Babası Johann Gottlieb Fleischer, Schandaulu bir vergi dairesi memuru, annesi Christiane Unruh Prietitzli bir öğretmenin kızıydı.³⁰⁴ Doğduğu ev günümüzde fırın olarak kullanılmakta olup üzerinde Fleischer'ın Bad Schandau ve Leipzig'in fahri vatandaşı olduğuna dair bir plaket yer almaktadır.³⁰⁵

Fleischer'in kaderi filolojiye yazgılıydı. Onun olağanüstü dil yeteneği daha ilkokuldayken fark edilmiş ve Okul Müdürü Edelman tarafından Bautzen Ratsgymnasium Dilbilgisi Okulu için hazırlanmıştı. Fleischer, hocasının emeğini boşa çıkarmamış ve okula kabul edilmeyi başarmıştı. 1814-1819 yılları arasında burada eğitim alarak Latince, Yunanca, Fransızca, İtalyanca, İbranice öğrenmiştir. Bu okul, Fleischer dışında da ünlü oryantalistler yetiştirmiştir: Gustav Leberecht Flügel (1802-1870) ve Eduard Friedrich Ferdinand Beer (1805-1841)³⁰⁶, Fleischer ile yakın dönemlerde eğitim almış oryantalistler arasındadır.³⁰⁷

Lise hocaları arasında Klasik Filolog Karl Gottfried Siebelis (1769-1843) vardı. Siebelis, onun olağanüstü yeteneğini fark ederek, onu Pausanias'ın (ö.180) beş ciltlik *Graeciae Descriptio*³⁰⁸ (*Yunanistan'ın Tasviri*)'sunun baskı düzeltme çalışmalarına davet etmişti. Asıl metin Yunancaydı, eserin kritiği ise Latince yapıliyordu. Bunun Fleischer'in ilk bilimsel çalışması olduğu düşünülmektedir.

İleride yapacağı çalışmaların altyapısını lise yıllarından itibaren hazırlamaya başlamıştı. Eski Ahit'in tamamını İbranicesinden okumuştur.³⁰⁹ Onu yüzyılın Arap dili

²⁷² Deutsche Biographie, "Fleischer, Heinrich Leberecht" (Erişim 29.01.2024).

³⁰⁵ Doktorasının ellinci yıldönümüne denk gelen 1874 yılında memleketi Schandau ve Leipzig şehirleri tarafından fahri vatandaş olarak seçilmiştir. DMG, aynı vesileyle onun adına her yıl "Fleischer Bursu (Fleischer-Stipendium)" vermeye başlamıştır. Goldziher, "Fleischer, Heinrich Leberecht", 48/593.

³⁰⁶ Beer, Sina yazısı olarak bilinen Nebati yazısını ilk deşifre eden kişiydi.

³⁰⁷ Heinz Mürmel, "Fleischers Bautzener Gymnasialzeit", *Leipziger Beiträge zur Orientforschung* 30 (2013), 49-51.

³⁰⁸ Pausanias 2.yüzyılda yaşamış yazar, tarihçi ve coğrafyacıdır. Yunanistan boyunca seyahatler yapan Pausanias, gözlemlerini *Periegesis tes Hellados* (*Yunanistan'ın Tasviri*) adındaki eserine kaydetmiştir. Bu eser klasik arkeolojinin gelişmesinde çok etkili olmuştur.

³⁰⁹ Goldziher, "Fleischer, Heinrich Leberecht", 48/584.

bilimcisi yapacak macerası ise, bir pazar tezgâhında bulduğu Arapça gramer kitabı ile başlamıştı. O, Arapçayı bu kitaptan kendi kendine öğrenmişti.

Lise yıllarında müzikle de yakından ilgilenmişti. Org çalıyordu. Oldukça hevesli bir müzisyendi ve bu sayede Bautzen yüksek sosyetesini ile yakın temaslar kurabilmişti.³¹⁰ Bautzenli birçok aileye piyano dersleri vermişti.³¹¹

1814 yılında Bautzen'e geldiğinde, şehir Fransızlarla girilen Napolyon Savaşlarının (1813) izlerini taşıyordu. O da siyasetle yakından ilgilenmiş; savaş hakkında bir yazı bile kaleme almıştı.³¹² Fransızların çalışma disiplinlerini yakından gözlemleme imkânı bulan Fleischer'in Fransız sempatisinin, Bautzen'deki lise yıllarına dayandığını söyleyebiliriz.³¹³

Fleischer, ilk gençlik yıllarından hayatının son günlerine kadar titizlikle günlük tutmaya devam etmiştir.³¹⁴ Günümüzde Leipzig Üniversitesi Özel Koleksiyonlar Bölümünde bulunan lise yıllarına ait günlükler, yirmi defterden oluşmakta olup takriben bin sayfa civarındadır.³¹⁵ Günlüklerinden öğrenebildiğimiz kadarıyla lisenin ilk yıllarında pazar günleri kiliseye giderken, lisenin son yıllarında bu rutinini terk etmiştir.³¹⁶

Bautzen'den mezun olduktan sonra, 1819-1824 yılları arasında Leipzig Üniversitesinde teoloji ve klasik Doğu dilleri eğitimi almıştır. Hocaları arasında Klasik Filolog Gottfried Hermann (1772-1848) ve İncil Uzmanı Georg Benedikt Winer (1789-1858) vardı.³¹⁷ Üniversitenin Doğu Filolojisi Profesörü Ernst Friedrich Karl Rosenmüller (1768-1835) ise, Fleischer'ı oryantalizme yönelmesi için yüreklendiren kişiydi.³¹⁸

Fleischer, ileride kuracağı derneğin sosyal ağlarını üniversite yıllarındayken atmaya başlamıştı. Semitik diller alanında öncü bir isim olan Wilhelm Gesenius (1786-

³¹⁰ Mürmel, "Fleischers Bautzener Gymnasialzeit", 52.

³¹¹ Mürmel, "Fleischers Bautzener Gymnasialzeit", 54.

³¹² Fleischer'in mezkûr yazısı ve lise yıllarında kaleme aldığı bazı makalelerinin dökümü için bkz. Mürmel, "Fleischers Bautzener Gymnasialzeit", 53.

³¹³ Mürmel, "Fleischers Bautzener Gymnasialzeit", 57.

³¹⁴ Thorbecke, "Dem Andenken Heinrich Leberecht Fleischer's", 696.

³¹⁵ Mürmel, "Fleischers Bautzener Gymnasialzeit", 49-50.

³¹⁶ Mürmel, "Fleischers Bautzener Gymnasialzeit", 51.

³¹⁷ Goldziher, "Fleischer, Heinrich Leberecht", 48/584.

³¹⁸ Ebert, "Heinrich Leberecht Fleischer: Geist und Vermächtnis", 19.

1842) ile bu dönemde tanışmış, onun sayesinde Saale'deki Arap dili uzmanlarıyla irtibat kurmuştur.

1823 güzünde teoloji adaylığı sınavını üstün başarıyla geçtikten sonra, 4 Mart 1824'te doktorasını almıştır. Ailesi onun teolojide ilerlemesini istiyordu. Ne var ki Fleischer, gelecekte gerçekten ne yapmak istediği sorusunun cevabını henüz bulamamıştı. 18 Mart 1824'te Arap dili uzmanlarının hac merkezi olan Paris'e giderken, belki de en çok bu sorunun cevabını bulmayı ümit ediyordu: Varlığını, ilmî birikimini neye adanmalıydı?

Silvestre de Sacy'den Arapça ve Farsça, Caussin de Perceval'den (1795-1871) âmmî Arapça, Antoine-Léonard de Chézy'den (1773-1832) yine Farsça, Pierre Amédée Jaubert'den (1779-1847) ise Türkçe tahsilini tamamladı.³¹⁹ Leipzig'te Hermann'dan mantıksal soyutlamayı öğrenen Fleischer, Paris'te ise katı-rasyonel metin yorumlama teknikleriyle tanışmıştı.

Paris yıllarında neredeyse her gün Kraliyet Kütüphanesinde ders çalışıyordu. Başta *Beyzâvî*'nin (ö.685/1286) tefsiri olmak üzere, *Binbir Gece Masalları* gibi ileri dönem çalışmaları için gerekli malzemeleri toplamaya başlamış; aynı zamanda Arapça-Kıptice, Yunanca-Arapça sözlüklerini de inceleme fırsatı bulmuştu.

Aralarında Rifâa et-Tahtâvî'nin (1801-1873) bulunduğu Mısırlı öğrencilerle temaslarda bulunarak, Arapça pratik anlamında da kendini geliştirmişti.³²⁰ Buna rağmen Fleischer, hayatı boyunca bir kez dahi Şark topraklarına ayak basmamıştır.³²¹

Sacy, onu 1822'de kurulan Fransız Şarkiyat Cemiyeti Société Asiatique'e davet etmiş, onun aracılığıyla Paris'in akademik çevresi ile tanışmıştır.³²² Bu süre zarfında *Journal Asiatique*'de de incelemeleri yayımlanmaya başlamıştı. Geçimini sağlamak içinse özel öğretmenlik yapıyordu.³²³

Genç Fleischer'ın Paris yıllarına ait bir anısı oldukça ilginçtir. Thorbecke'nin aktardığına göre o, bir süre ciddi ciddi misyoner olmayı düşünmüş; ancak "Basel" isimli

³¹⁹ Goldziher, "Fleischer, Heinrich Leberecht", 48/586.

³²⁰ Ebert, "Heinrich Leberecht Fleischer: Geist und Vermächtnis", 20; Mangold-Will, "Fleischer und der moderne Orient", 159-160.

³²¹ Mangold-Will, "Fleischer und der moderne Orient", 157.

³²² Goldziher, "Fleischer, Heinrich Leberecht", 48/586.

³²³ August Müller, "Memoir of Heinrich Leberecht Fleischer", *From the Smithsonian Report for 1889* (Washington: Government Printing Office, 1892), 509.

arkadaşından aldığı bir mektupla meslek seçimi ile ilgili nihai kararını vermiştir.³²⁴ Basel, mektubunda Fleischer'in insanları irşad etme arzusunu daha yüksek bir görev için kullanmasını salık vermekteydi. Bu sayede Doğu dilleri konusunda yetenekli, donanımlı olan bu çalışkan gencin şevk ve enerjisi, ona asıl ihtiyaç duyulan alana yönlendirilmiştir. Zira onu seçkin bir akademisyen yapacak tüm altyapı hali hazırda mevcuttu. Bu iş için biçilmiş kaftandı.³²⁵ Şarkiyat araştırmalarına tüm hayatını adayacaktı.³²⁶

1828'te babasının isteği üzerine Paris'ten döndüğünde, geleceğiyle ilgili kafasında herhangi bir soru işareti yoktu. Akademik kariyer yapmak istediğinden emindi. Ne var ki hayatını kazanması gerekiyordu ve henüz istediği gibi bir kadro bulamamıştı. 1835 yılına kadar Kreuzschule'de öğretmenlik yaparak, Pirna ve Dresden Kraliyet Kütüphanelerinin el yazma kataloglarını hazırlayarak vaktini değerlendirdi. Paris'te üzerinde çalışmaya başladığı, ileride en önemli eserlerinden biri olacak olan *Beyzâvî*'nin tefsirine devam etti.³²⁷ Fleischer'in bu yılları boşuna değildi. Elli yılı aşan akademik kariyeri göz önüne alındığında; bu yedi yıl, büyük kazanımları olan verimli zamanlardı. Batı için Doğu'yu tanımanın ilk yolu, her zaman el yazmalarından geçmişti. Fleischer da bu konuda kendini geliştirme fırsatını kaçırmamıştı. 1831 yılında 454 yazmadan oluşan *Dresden Kataloğu Derlemesi* yayımlandı.³²⁸

Doğu çalışmalarında artık yabancı ülkelerin de dikkatini çekmeyi başlamıştı. Kendi vatanında istediği pozisyonu bulamayan Fleischer, ilmî çalışmalarını devam ettirebilmek için 1835 yılında Rusya'ya gitmeye niyetlenmişti ki, hocası Rosenmüller'in eşzamanlı ölümüyle Leipzig Üniversitesinde boşalan kadro kendisine teklif edildi. 18 Ekim 1835 yılında Leipzig Üniversitesi İlahiyat Fakültesine profesör olarak atanan Fleischer, görevine ancak 1836 yılının Paskalya'sında başlayabilmiştir.

Derslerinde Arapça, Farsça ve Türkçenin tedrisi yanında Kur'ân tefsirine de odaklanmıştır.³²⁹ Bir hoca olarak ilk dersini 13 Mayıs 1836'da *Süleyman'ın Meselleri* üzerine vermişti. O, elli iki yıl boyunca 103 akademik dönemde toplam 485 ders

³²⁴ Yapılan araştırmalar sonucu Basel'in kimliği tespit edilememiştir.

³²⁵ Thorbecke, "Dem Andenken Heinrich Leberecht Fleischer's", 696.

³²⁶ Goldziher, "Fleischer, Heinrich Leberecht", 48/585.

³²⁷ Mangold, *Eine "weltbürgerliche Wissenschaft": die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, 81.

³²⁸ Goldziher, "Fleischer, Heinrich Leberecht", 48/587.

³²⁹ Ebert, "Heinrich Leberecht Fleischer: Geist und Vermächtnis", 19-21; Goldziher, "Fleischer, Heinrich Leberecht", 48/587.

okutmuştur.³³⁰ Onun arkasında bıraktığı ders notları, en basit derse dahi ne kadar hazırlıklı gittiğinin delilidir. Ders notlarını muhafaza eder, ileride kullanmak için saklardı.³³¹ Çalışmalarında “F.” veya “Fl.” imzalarını kullanırdı.³³²

Fleischer, 27 Eylül 1836 yılında Bautzenli bir tugay denetçisinin kızı olan Ernestine Mathilde (ö.1898) ile evlenmiştir.³³³ İki oğlu, dört kızı olmuştur.³³⁴ Oğlu Kurt Fleischer,³³⁵ Grimma Fürstenschule’de profesörken; bir oğlu Avukat Georg Fleischer, Leipzig Ticaret Odasının müdürüydü. Bir diğer oğlu ise Bautzen’de eczacıydı.³³⁶ Kızı Johanna Maria ile evlenen Rus İmparatorluk Devlet Konsey Üyesi Ferdinand Mühlau ise Dorpat ve Kiel’de ilahiyat profesörü olarak görev almış, vefatından sonra onun bazı çalışmalarını devam ettirmiştir.³³⁷

O, son nefesine kadar akademik çalışmalarını kesintisiz sürdürmüştür. Seksen dört yaşındaydı ve 1885 yılının kış sömestirinde hâlâ en önemli eserlerinden biri olan *Beyzâvî*’yi okutuyordu. Üniversitedeki son dersini 17 Kasım 1887 tarihinde vermiştir.³³⁸ Hayatının son demlerinde onu ziyaret eden herkes yaşama sevincinden hiçbir şey kaybetmediğine, bilimsel çalışmaları merak ve heyecanla takip ettiğine şahitlik etmiştir. Onu diri tutan şey bilime duyduğu samimi ve derin aşktı. Hasta olmasına rağmen tercüme yapmaya devam ediyor; işini sağlama almak için yaptığı çevirilerin nasıl yayımlanacağı ile ilgili gerekli talimatları damadı Prof. Ferdinand Mühlau’ya (1838-1914) veriyordu.³³⁹

³³⁰ Fleischer’in okuttuğu derslerin listesi için bkz. Thoralf Hanstein, “Fleischers Vorlesungsverzeichnis an der Universität Leipzig (SS 1836 - WS 1887)”, *Leipziger Beiträge zur Orientforschung* 30 (2013), 237.

³³¹ Thorbecke, “Dem Andenken Heinrich Leberecht Fleischer’s”, 697.

³³² Beez ve Hanstein, “Auswahlbibliographie zu Heinrich Leberecht Fleischer”, 198.

³³³ Mürmel, “Fleischers Bautzener Gymnasialzeit”, 59.

³³⁴ Deutsche Biographie, “Fleischer, Heinrich Leberecht” (Erişim 29.01.2024).

³³⁵ Kurt Fleischer’in babası hakkında kaleme aldığı makaleler bulunmaktadır:

(I) Kurt Fleischer, “Aus den Tagebüchern eines Bautzeners Gymnasiasten 1814-1819”, *Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, Geschichte und deutsche Literatur und für Pädagogik*, 24/5 (1909): 264-275. Kurt Fleischer’in babasının vefatından sonra yayımladığı bu makale, Fleischer’in Bautzen’de bir lise öğrencisi iken tuttuğu günlüklere dayanmaktadır.

(II) Kurt Fleischer, “Aus den Briefen eines Leipziger Studenten an seine Eltern: 1819-1824”, *Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, Geschichte und deutsche Literatur und für Pädagogik*, 24/7 (1909), 380-393. Kurt Fleischer’in babasının vefatından sonra yayımladığı bu makale, Fleischer’in Leipzig’teki üniversite yıllarında ebeveynlerine yazdığı mektuplara dayanmaktadır.

³³⁶ Mürmel, “Fleischers Bautzener Gymnasialzeit”, 50.

³³⁷ Goldziher, “Fleischer, Heinrich Leberecht”, 48/593.

³³⁸ Hanstein, “Fleischers Vorlesungsverzeichnis an der Universität Leipzig (SS 1836 - WS 1887)”, 238.

³³⁹ Thorbecke, “Dem Andenken Heinrich Leberecht Fleischer’s”, 696.

Onu ölüme götüren hastalığı ilk kez 1884'te Reichenhall'da ortaya çıkmış ve hastalık, 1885 yılında daha ağır bir şekilde nüksetmiştir. Hayatının son yıllarını Altschönefeld ve Gaschwitz'de geçiren Fleischer, 10 Şubat 1888'de hayata gözlerini yummuştur. 18 Şubat'ta Leipzig Johannisfriedhof'taki mezarlığına defnedilmiştir.³⁴⁰

3.2. Heinrich Leberecht Fleischer'in Eserleri

Aşağıda Fleischer'in eserleri kronolojik olarak verilmiştir. Bu bölüm, Mareike Beez ve Thoralf Hanstein'in muhtelif kaynaklardan büyük bir titizlikle derledikleri çalışmalarına dayanmaktadır. Fleischer'in külliyatı ile ilgili yapılan bu derleme, karşılaştığımız kaynaklar içinde en delilleri sağlam ve ayrıntılı çalışmaydı.³⁴¹ Eser künye bilgileri doğrudan bu makaleden alınmış olup diğer açıklamalar tarafımızca hazırlanmıştır.

3.2.1. Telif Eserleri ve Katkıda Bulunduğu Çalışmaları

Fleischer'in kendi kaleme aldığı yahut katkıda bulunduğu eser isimleri, basım yılı ve yeri ile verilmeye gayret edilmiştir. Devamında ise bu eserler hakkında kısa bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Bazı eserlerin yayınevi bilgileri yararlanılan kaynakta da yer almadığından eksiktir.

Yazar isimleri, açıklama kısmında kısaltma yapılmaksızın aktarılmıştır. Eser-yazar künyelerinde, kimi zaman yazarların isimleri Latince formunda yazıldığından bizim açıklama kısmında uzun bir şekilde verdiğimiz kısımla tezatlar içerebilmektedir. Her iki formun kalmasını tercih etmemizin sebebi herhangi bir katalog taramasında araştırmacıya kolaylık sağlamaktır.

Fleischer'in telif eserleri veya katkıda bulunduğu eserler kronolojik olarak şunlardır:

1. Siebelis, C. G., *Pausaniu Tes Hellados Perihegesis = Pausaniae Graeciae Descriptio*, c.1-5, Leipzig: 1822-1828.

Metin Yunanca, tahkiki Latince'dir ve beş cilttir. Lise hocası Karl Gottfried Siebelis'in başlattığı bir çalışmadır. Fleischer, *Yunanistan Tasviri* olarak bilinen bu kitabın düzeltme çalışmalarına katkıda bulunmuştur.

³⁴⁰ Thorbecke, "Dem Andenken Heinrich Leberecht Fleischer's", 695.

³⁴¹ Beez ve Hanstein, "Auswahlbibliographie zu Heinrich Leberecht Fleischer", 197-223.

2. Fleischer, H. L., *Catalogus codicum manuscriptorum orientalium Bibliothecae Regiae Dresdensis*, Leipzig: Vogel, 1831.
Fleischer'in Dresden yazma eserleri ile ilgili hazırladığı bir katalogtur.
3. Fleischer, H. L., *Abulfedae historia anteislamica arabice; e duobus codicibus bibliothecae regiae Parisiensis 101 et 615 edidit*, Leipzig: 1831.
Ebü'l-Fidâ'nın *el-Muhtaşar fî târîhi'l-beşer* adlı tarih kitabının İslâm öncesi dönemi anlatan kısmının Latince tercümesidir. Paris Kraliyet Kütüphanesindeki yazmalardan istifade edilmiştir.
4. Fleischer, H. L., *Samachschari's Goldene Halsbänder*, Leipzig: Carl Heinrich Reclam, 1835.
Zemahşerî'nin (ö.538/1144) Arap dili ve edebiyatı hakkında yazdığı *Aṭvâku'z-zeheb fî'l-mevâ'iz ve'l-ḥuṭab* adlı eserinin çevirisidir. Fleischer'in bu eseri, kitabın Hammer-Purgstall tarafından yapılan tercüme kritiğini de ihtiva etmektedir.
5. Fleischer, H. L., *De glossis Habichtianis in quatuor priores tomos MI Noctium*, Leipzig: Vogel, 1836.
Fleischer'in Leipzig Üniversitesi Doğu Dilleri Kürsüsüne atanması vesilesiyle yayımlanan çalışmasıdır.
6. Fleischer, H. L., *Ali's hundred Sprüche*, Leipzig: Vogel, 1837.
Reşîdüddin Vatvât'ın *Maṭlûbü külli ṭâlib min kelimâti 'Alî b. Ebî Ṭâlib* adındaki Arapça-Farsça eserinin Almanca çevirisidir. Bu eserde, Hz. Ali'nin Câhiz (ö.255/869) tarafından derlenen 100 hikmetli sözü bulunmaktadır.³⁴² Fleischer'in bu eseri Türkiye'de Prof. Dr. Fuat Sezgin ve Dr. Ursula Sezgin Bilimler Tarihi Kütüphanesinde bulunmaktadır.
(Katalog Bilgisi: Salon Yer Numarası; 297. 9841 ALİ 1837.³⁴³)
7. Fleischer, H. L. ve Franz Delitzsch, "Codices Orientalium Linguarum", *Catalogus Librorum Manuscriptorum qui in Bibliotheca Senatoria Civitatis Lipsiensis asservantur*, ed. Aemilius Guilelmus Robertus Naumann, Grimma: Julius Mauritius Gebhardt, 1838.

³⁴² Derya Örs, "Vatvât, Reşîdüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/574.

³⁴³ Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü (KOHA), (Erişim 03.03.2024).

Leipzig Şehri Senato Kütüphanesinde bulunan el yazması kitapların Robert Naumann tarafından yayımlanan kataloğudur. Fleischer ve Delitzsch'ın Doğu Dilleri kodeksleri hakkındaki ortak çalışması da bu eser içinde yer almaktadır.

8. Caspari, C., *Enchiridion Studiosi*, Leipzig: Baumgärtner, 1838.

Adrianus Relandus, Zernûcî'nin (ö.VI./XII. yüzyılın sonları) *Ta'limü'l-müte'allim* eserini Latince tercüme etmiş; Carl Paul Caspari ise bu çalışmayı neşretmiştir. Fleischer bu çalışmaya öncülük yapmış olup içinde Sacy'nin vefatından sonra yazdığı ölüm ilanı bulunmaktadır.

9. Kosegarten, J. G. L., *Ali Ispahanensis Liber Cantilenarum Magnus ex Codicibus Manu Scriptis*, c.1, Greifswald: [y.y.], 1840.

Latince olan eser ismini çevirmede zorlandık. Kosegarten'ın, Ebü'l Ferec el-İsfahânî'nin (ö.356/967) *el-Egânî* adlı kitabı hakkında bir çalışma hazırladığını tahmin etmekteyiz. Fleischer, Kosegarten'ın eserinin 216-224 ve 245-267 arasındaki sayfalarına katkıda bulunmuştur.

10. Freytag, G. W., *Arabum proverbialia*, Bonn: [y.y.], 1843.

Freytag, Ahmed b. Muhammed el-Meydânî'nin (ö.518/1124) *Mecma'u'l-emşâl*'ini Latinceye çevirerek neşretmiştir.³⁴⁴ Eser üç cilt halinde olup mevzu bahis eser ikinci baskısıdır. Fleischer, atasözlerine ekleme ve düzenlemeler yapmıştır.

11. Habicht, C. M., *Tausend und Eine Nacht*, c.1-12, Breslau: Hirt, 1825-1843.

Christian Maximilian Habicht, bir Tunus yazmasından istifade ederek *Binbir Gece Masalları* 'nı neşretmiştir. Habicht, ilk sekiz cildini tamamlamış olup onun vefatından sonra kalan son dört cilt, 1842-1843 yılları arasında Fleischer tarafından hazırlanmıştır.³⁴⁵

12. *Verhandlungen der ersten Versammlung deutscher und ausländischer Orientalisten in Dresden, 1844*, Leipzig: Engelmann, 1845.

Editörlüğünü Fleischer'ın yaptığı 1844 yılında Dresden'de toplanan Alman ve yabancı oryantalistlerin ilk toplantı müzakerelerine dair bir çalışmadır.

13. Fleischer, H. L., *Beidhawii commentarius in Coranum ex codd. Parisiensibus, Dresdensibus et Lipsiensibus*, c.1-2, Leipzig: [y.y.], 1846-1848.

³⁴⁴ Durmuş, "Freytag, Georg Wilhelm", 13/201.

³⁴⁵ Schmiede, "Fleischer, Heinrich Leberecht", 13/164.

Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl* adlı tefsirinin neşridir. Bu neşirde Paris, Dresden ve Leipzig kodekslerinden faydalanılmıştır. Fleischer'in bu neşrine 1878 yılında öğrencisi Winand Fell tarafından indeksler eklenmiştir.

14. Fleischer, H. L., *Schreiben an die allgemeine Versammlung der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft in Basel: 29. September - 2. Oktober 1847*, Greifswald: [y.y.], 1847.

DMG'nin 29 Eylül - 2 Ekim 1847 tarihleri arasında Basel'de gerçekleşen toplantısı için yazılan bir mektuptur.

15. İbrahim, M. M., *Grammatik der lebenden Persischen Sprache*, Leipzig: Brockhaus u. Avenarius, 1847.

Mirza Muhammed İbrahim'in Fars dili hakkında yazdığı gramer kitabıdır. İngilizceden çevrilen eserde Fleischer tarafından yapılan düzeltme ve açıklamalar yer almaktadır.

16. Arnold, F. A., *Septem Mo'allakât, Carmina Antiquissima Arabum*, Leipzig: Vogel, 1850.

Friedrich August Arnold tarafından kaleme alınan çalışma, *Muallakât* ile ilgilidir. Eserde Fleischer'in notları bulunmaktadır.

17. Tornberg, C. J., *Ibn-el-Athiri Chronicon quod perfectissimum inscribitur / ad fidem codicum Berloninensis, Musei Britannici et Parisinorum*, c.1-13, Leiden: Brill, 1851-1876.

İbnü'l Esîr'in (ö.630/1233) *el-Kâmil fi't-târîh* eserinin Carl Johan Tornberg tarafından yapılan neşri olup 13 cilttir. Eserde Fleischer'in düzeltmeleri bulunmaktadır.

18. Juynboll, T. G. J., *Lexicon Geographicum: Cui Titulus Est*, Leiden: Brill, 1852-1864.

İbn Abdülhak el-Bağdâdî'nin (ö.1093/1682) *Merâsîdü'l-ittılâ' 'alâ (fî) esmâ'i'l-emkine ve'l-bikâ'* adlı sözlüğünün Hollandalı Oryantalist Theodorus Willem Johannes Juynboll tarafından yapılan neşridir. 4. ve 6. ciltler arasında Fleischer'in notları bulunmaktadır.

19. Mehren, A. F. M. von, *Die Rhetorik der Araber: nach den wichtigsten Quellen dargestellt und mit angefügten Textauszügen nebst einem literaturgeschichtlichen Anhang versehen*, Kopenhag: Schwartz, 1853.

August Ferdinand M. von Mehren tarafından kaleme alınan *Arapların Retoriği* isimli kitaptır. Kitapta Fleischer'in düzeltmeleri bulunmaktadır.

20. Seetzen, U. J., *Ulrich Jasper Seetzen's Reisen durch Syrien, Palästina, Phönicien, die Transjordanländer, Arabia Petraea und Unter-Aegypten*, Berlin: G. Reimer, 1854-1859.

Alman Oryantalist ve Seyyah Ulrich Jasper Seetzen'ın Suriye, Filistin, Fenike, Ürdün, Petra, Aşağı Mısır hakkında kaleme aldığı bir gezi kitabıdır. Friedrich Kruse kitabın editörlüğünü yapmış olup Fleischer kitaba katkıda bulunan isimler arasındadır.³⁴⁶

21. Dozy, R., Dugat, G., Krehl, L. ve Wright, W., *Analectes sur l'histoire et la littérature des Arabes d'Espagne, par Al-Makkari*, Leiden: [y.y.], 1855.

Makkari'nin (ö.1041/1632) Endülüs hakkında geniş çaplı bilgi verdiği *Nefhu't-tîb min guşni'l-Endelüsi'r-raîb ve zikru vezîrihâ Lisâni'd-dîn İbni'l-Haîb* eserinin ilk kısmının Reinhart Dozy, William Wright, Ludolf Krehl, Gustave Dugat tarafından Fransızca bir mukaddime ile neşridir.³⁴⁷ Fleischer tarafından ek açıklamalar ve düzeltmeler yapılmıştır.

22. Wüstenfeld, F., *Die Chroniken der Stadt Mekka*, Leipzig: Brockhaus, 1857.

H. Ferdinand Wüstenfeld tarafından neşredilen bu kitap, Mekke tarihini anlatan kolaj bir metin olarak karşımıza çıkmaktadır. Eserin ilk üç cildinde Ezrakî'nin (ö.250/864 [?]) *Ahbâru Mekke*'si, Fâkihi'nin (ö.278/891-92 [?]) *Ahbâru Mekke*'sinin bir bölümü, Takıyyüddin el-Fâsî'nin (ö.832/1429) *Şifâ'ü'l-garâm bi-ahbâri'l-Beledi'l-harâm*'ının bazı bölümleri, Muhammed Cârullah İbn Zahîre'nin (ö.960/1553 [?]) *Kitâbü'l-Câmi'i'l-laîf* adlı eserinin bir bölümü ve Nehrevâlî'nin (ö.990/1582) *Kitâbü'l-İ'lâm*' eseri neşredilmiştir.³⁴⁸ Kitapta Fleischer'in eleştirileri "F." imzası ile yer almaktadır.

23. Chwolso[h]n, S. A., *Statistische Nachrichten über die orientalische Facultät der Universität zu St. Petersburg*, Leipzig: Voss, 1864.

³⁴⁶ Kitabın 4. cildi erişime açıktır. Bkz. Universitäts-Bibliothek Heidelberg, "Seetzen, Ulrich Jasper; Kruse, Friedrich" (Erişim 13.03.2024).

³⁴⁷ Mehmet Özdemir, "Makkari, Ahmed b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 27/446.

³⁴⁸ Hilal Görgün, "Wüstenfeld, Heinrich Ferdinand", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/167-168.

St. Petersburg Üniversitesi hakkında istatistiki bilgiler veren bu eserde Fleischer'in önsözü bulunmaktadır.

24. Wright, W., *The Kāmil of el-Mubarrad*, c.1-2, Leipzig: G. Kreysing, 1864-1892. Müberred'in (ö.286/900) en meşhur eseri olan *el-Kāmil fi'l-edeb (fi'l-luğa ve'l-edeb ve'n-naħv ve't-taşrīf)* 'inin William Wright tarafından yapılan ilk neşridir.³⁴⁹ Leiden, St. Petersburg, Cambridge ve Berlin yazmalarından istifade edilmiştir. Neşirde Fleischer'in notları yer almaktadır.
25. Delitzsch, F., *Biblischer Commentar über den Propheten Jesaia*, Leipzig: Dörffling und Franke, 1864. Franz Delitzsch'in İşaya Peygamber hakkında Eski Ahit'ten bilgiler derlediği bu çalışmada, Fleischer ve öğrencisi Wetzstein'in katkıları bulunmaktadır.
26. Delitzsch, F., *Biblischer Commentar über die Poetischen Bücher des Alten Testaments*, Leipzig: Dörffling und Franke, 1864. Franz Delitzsch'in Eski Ahit'teki şiirler ile ilgili bir çalışmasıdır. Çalışmada Fleischer ve öğrencisi Wetzstein'in katkıları bulunmaktadır.
27. Fleischer, H. L., *Auseinandersetzung mit Herrn Professor Dr. Ewald in Göttingen*, Leipzig: Kreysing, 1866. Fleischer'in Prof. Dr. Heinrich Ewald ile yaptığı bir münazara hakkındadır.
28. Wüstenfeld, F., *Jacut's Geographisches Wörterbuch*, c.1-6, Leipzig: Brockhaus, 1866-1870. Yākūt el-Hamevî'nin (ö.626/1229) *Mu'cemü'l-büldân* adlı meşhur eserinin Wüstenfeld tarafından yapılan neşridir. Eserde, Fleischer'in T. W. J. Juynboll'un *Merâşidü'l-ıttılâ' 'alâ esmâ'i'l-emkine ve'l-bikā'* neşrine yaptığı katkılar, önemli bir kaynak olarak gösterilmektedir.³⁵⁰
29. Ethé, H., *Zakarija Ben Mohammed Ben Mahmûd El-Kazwîni's Kosmographie*, Leipzig: Fues, 1868. Kazvîni'nin (ö.682/1283) *'Acâ'ibü'l-maḥlûkât* adlı eseri, Wüstenfeld tarafından 1848 yılında Göttingen'de basılmış; Hermann Ethé tarafından ise ilk kez Almancaya çevrilmiştir. Ethé, bu çevirisinde Wüstenfeld baskısını esas almıştır.

³⁴⁹ Ömer İshakoğlu, "Wright, William", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/165-166.

³⁵⁰ Hilal Görgün, "Juynboll, Theodorus Willem Johannes", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/588.

Bu çeviride Fleischer'in eserle ilgili yaptığı çalışmalara da yer verilmiştir. Kazvîni'nin bu eseri ise, yaşadığı devrin kozmografya tasavvurunu ele alan bir çalışmadır.³⁵¹

30. Flügel, G., *Kitāb al-Fihrist*, c.1-2, Leipzig: Vogel, 1871-1872.

İbnü'n-Nedîm'in (ö.385/995 [?]) meşhur eseri *Kitâbü'l-Fihrist*'in neşridir. Flügel'in ömrü bu neşrin yayımlanmasına vefa etmemiş olup bu çalışma Johannes Roediger ve August Mueller tarafından tamamlanmıştır. Fleischer, neşrin okumalarını ve düzeltmelerini yapmıştır.

31. Delitzsch, F., *Das Salomonische Spruchbuch*, Leipzig: Dörffling-Franke, 1873.

Franz Delitzsch'in Eski Ahit'in "Süleyman'ın Özdeyişleri" bölümü ile ilgili olan eseridir. Çalışmada Fleischer ve öğrencisi Wetzstein'in katkıları bulunmaktadır.

32. Amari, M., *Appendice alla Biblioteca Arabo-Sicula*, Leipzig: Brockhaus, 1875.

İtalyan Oryantalist Michele Amari tarafından hazırlanan bu eserde, Sicilya hakkında yazan Arap tarihçi ve coğrafyacılara ele alınmıştır.³⁵² Çalışmada Fleischer'in açıklamaları ve eleştirileri yer almaktadır.

33. Levy, J., *Neuhebräisches und chaldäischen Wörterbuch über die Talmudim und Midraschim*, Leipzig: Brockhaus, 1875.

Çalışma, Yahudi sözlü geleneği ve Rabbanî hukukun temel eseri sayılan Talmud ile bir tür tefsir olan Midraş hakkındadır. Müellif Haham Jacob Levy, modern bilimsel yöntemleri Yahudi leksikografisinde ilk tatbik eden kişidir. Eserleri ile kendisinden sonra yapılan Talmud çalışmalarını etkilemiştir.³⁵³ Eser, Fleischer'in katkıları ile yayımlanmıştır.

34. Fleischer, H. L., *Kleinere Schriften*, c.1-3. Leipzig: Hirzel, 1885-1888.

Yeni basım; Osnabrück: Biblio-Verlag, 1968.

Fleischer'in çeşitli makalelerinin, eleştirilerinin ve incelemelerinin yer aldığı bu eser üç cilttir.

³⁵¹ Günay Kut, "Acâibü'l-Mahlûkat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/315.

³⁵² Mahmut H. Şakiroğlu, "Amari, Michele", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/560.

³⁵³ Jewish Encyclopedia, "Levy, Jacob" (Erişim 05.03.2024).

3.2.2. Makaleleri

Fleisher'in kaleme aldığı makaleler kronolojik olarak şunlardır:

1. "Remarques critiques sur le premier tome de l'édition des Milles et Une Nuits de M. Habicht", *Journal Asiatique*, 11 (1827): 217-238.

Fleischer'in yayımlanan ilk bilimsel çalışmasıdır. Maximillian Habicht'in *Binbir Gece Masalları* neşrinin ilk baskısı hakkında bir eleştiri yazısıdır.

2. "Erklärung der Inschriften morgenländischer Teppiche, Fahnen und Waffen im historischen Museum zu Dresden", *Andeutungen für Beschauer des historischen Museums*, ed. Johann Gottlob von Quandt (Dresden: Walther, 1834): 167-180.

Dresden Tarih Müzesinde bulunan halılar, bayraklar, silahlar hakkında açıklamalar içeren bir bilgilendirme yazısıdır.

3. "Hermes Trismegistus: An die menschliche Seele", *Zeitschrift für die historische Theologie*, ed. Christian Friedrich Illgen, 10/4 (Leipzig: Carl Cnobloch, 1840): 87-117.

Hermes Trismegistus'a atfedilen *İnsan Ruhuna* isimli Arapça metnin Fleischer tarafından çevirisidir.

4. "Über ein verschriebenes persisch-arabisches Wort in den Massaot Benjamins von Tudela", *Literaturblatt des Orients*, 31 (1841): 475- 476.

Makale, Tudelalı Orta Çağ Yahudi Gezgin Benjamin'in seyahatnamesinde yer alan Farsça-Arapça yazılmış bir kelime üzerine yazılmıştır.

5. "Nachträgliches über den Ursprung und die Bedeutung des Wortes לֶחֶן", *Literaturblatt des Orients*, 16 (1843): 248-249.

Makale, İbranice bir kelimenin kökeni ve anlamı hakkında yazılmıştır.

6. "Die hebräischen Sprachforscher des elften Jahrhunderts. I. Jehuda Ibn Bal'am", *Literaturblatt des Orients*, 29 (1846) : 449-56; *Literaturblatt des Orients*, 30 (1846): 466-474.

11.yy. İbrani dil bilimcileri hakkında kaleme alınmış bir makaledir.

7. "Über den semitischen Namen des Wolfes", *Berichte über die Verhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig: Philologisch-historische Classe*, 1 (1846/47): 430-431.

“Kurt” kelimesinin Semitik dillerdeki karşılığı üzerine bir makaledir. Bu makale aynı zamanda Fleischer’in *Kleinere Schriften* eserinin III. cildinde de yer almaktadır.

8. “Jahresbericht der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft für das Jahr 1845 und 1846”, [y.y.], Leipzig: Brockhaus, 1846-1847.

Fleischer tarafından düzenlenip yayımlanan, DMG’nin 1845-1846 yıllarına ait iki ciltten oluşan yıllık raporlarıdır.

9. “Über einen griechisch-arabischen Codex rescriptus der Leipziger Universitäts Bibliothek”, *ZDMG*, 1 (1847): 148-160.

Leipzig Üniversitesi Kütüphanesinde bulunan Yunanca-Arapça kodeks üzerine yazılmış bir makaledir. Yazı, Fleischer’in *Kleinere Schriften* eserinin III. cildinde de yer almaktadır.

10. “Die ersten orientalischen Druckwerke der k. k. Hof- und Staatsdruckerei in Wien”, *ZDMG*, 1 (1847): 362-368.

Viyana’da bulunan Devlet Kraliyet Matbaasının ilk oryantal baskıları hakkında bir makaledir.

11. “Die Deutsche Morgenländische Gesellschaft”, [*Augsburger*] *Allgemeine Zeitung*, 195 (1847): Ek.

DMG hakkında bir yazıdır.

12. “Übersetzungen: Die drei Messen der Nossairier”, *ZDMG*, 2 (1848): 391-394.

Fleischer, Joseph Catafago’nun Nusayri toplulukları hakkında kaleme aldığı bir makaleyi Almancaya çevirmiştir.

13. “Wissenschaftlicher Jahresbericht [der DMG] für das Jahr 1847”, *ZDMG*, 2 (1848): 447-491.

DMG’nin 1847 yılına ait yıllık raporudur.

14. “Über den türkischen Volksroman Sireti Sejjid Batthâl”, *Berichte über die Verhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig. Philologisch-historische Classe*, 2 (1848): 35-41, 150-169.

Türk halk kahramanı Seyyid Battal Gazi üzerine yazılmış bir makaledir. Yazı, aynı zamanda *Kleinere Schriften*’in III. cildinde yer almaktadır.

15. “Wissenschaftlicher Jahresbericht zur Generalversammlung 1849”, *ZDMG*, 4 (1850): 72-82.

DMG Genel Kurulu'nun 1849 yılına ait yıllık bilimsel raporudur.

16. "Fortsetzung des wissenschaftlichen Jahresberichtes für das Jahr 1847, bis Ende des Jahres 1849", *ZDMG*, 4 (1850): 434-504.

ZDMG'nin 1847 yılından 1849 sonuna kadar olan bilimsel yıllık raporlarıdır.

17. "Über das vorbedeutende Gliederzucken bei den Morgenländern", *Berichte über die Verhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig. Philologisch-historische Classe*, 1 (1849): 244-256.

Makalenin ismi "Doğulularda UzuV Seğirmelerinin Erken Tanısı"dır. Makale aynı zamanda *Kleinere Schriften*'ın III. cildinde yer almaktadır.

18. "Ein Wort in Sachen der morgenländischen Wissenschaft", *Deutsche Universitäts-Zeitung*, 18 (1849): 129-132.

Makalenin ismi "Şarkî İlimler Meselelerinde Bir Kelam"dır.

19. "Über das syrische Fürstenhaus der Benû-Schihâb", *ZDMG*, 5 (1851): 46-59.

Makalenin ismi "Şihab Oğullarının Suriye Hanedanlığı (Hakkında)"dır. Makale aynı zamanda *Kleinere Schriften*'ın III. cildinde yer almaktadır.

20. "Nachschrift zu: Flügel, über die Bedeutung des Ausdrucks في حدود السنة", *ZDMG*, 5 (1851): 77-79.

Flügel'in "Fî Hudûd'i-Sünne ifadesinin anlamları üzerine" isimli makalesine Fleischer'in yazmış olduğu ektir.

21. "Literarisches aus Beirut", *ZDMG*, 5 (1851): 96-103.

Makalenin ismi "Beirut'tan Edebi Eserler"dır.

22. "Eine neuarabische Qaşıde", *ZDMG*, 5 (1851): 249-257.

Makalenin ismi "Bir Neo-Arapça Kaside"dır.

23. "Über das türkische Chatâi-nâme", *Berichte über die Verhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig. Philologisch-historische Classe*, 3 (1851): 317-327.

Makalenin ismi "Türkçe Hıtâynâme Üzerine"dır. 16. yy. başlarında Çin'e giden Ali Ekber tarafından Farsça yazılan Hıtâynâme, kimliği meçhul bir kişi tarafından Türkçeye çevrilmiştir.³⁵⁴ Makale aynı zamanda *Kleinere Schriften*'ın III. cildinde yer almaktadır.

³⁵⁴ Ahmet Taşağıl, "Hıtâynâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/404-405.

24. Bernauer, W. F. A., *Die vierzig Vezire oder weisen Meister*, Leipzig: Teubner, 1851.
İlk kez Walter Friedrich Adolph Bernauer'ın kâmil bir şekilde Türkçeden çevirerek neşrettiği *Kırk Vezir ya da Bilge Üstadlar* isimli kitaptır. Çevirinin önsözünü Fleischer kaleme almıştır.
25. “Zur Geographie und Statistik des nördlichen Libanon”, *ZDMG*, 6 (1852): 98-106, 388-398.
Makalenin ismi “*Kuzey Lübnan'ın Coğrafya ve İstatistikleri*”dir. Arapçadan çevrilmiştir. Makale aynı zamanda *Kleinere Schriften*'in III. cildinde yer almaktadır.
26. “Die Morgenländische Gesellschaft in Constantinopel”, *ZDMG*, 7 (1853): 273-278.
Makalenin ismi “*İstanbul'daki Şark Cemiyeti*”dir.
27. “Subscriptions-Einladung (für eine Sammlung der Gedichte des Scheich Nâşîf al-Jâziğî)”, *ZDMG*, 7 (1853): 279.
Yazı, Lübnanlı Şair Nâşîf el-Yâzicî'nin şiirlerinden yapılacak derleme için yapılmış bir davet çağrısıdır.
28. “Nachtrag [Über die Versgattung Mawâlîjâ]”, *ZDMG*, 7 (1853): 371-373.
Nazım türleri hakkındaki bir çalışmaya yazılmış ektir. Makale aynı zamanda *Kleinere Schriften*'in III. cildinde yer almaktadır.
29. “Verordnung des Sultân 'Abdulmeğîd zu Gunsten seiner protestantischen Unterthanen”, *ZDMG*, 7 (1853): 568-572.
Makalenin ismi “*Sultan Abdülmecid'in Protestan Tebası Lehine Fermanı*”dır.
30. “Michael Mechâka's Cultur-Statistik von Damaskus”, *ZDMG*, 8 (1854): 346-374.
Şam'ın kültür istatistikleri hakkında bir makaledir ve aynı zamanda *Kleinere Schriften*'in III. cildinde yer almaktadır.
31. “Die Refäiya”, *ZDMG*, 8 (1854): 573-584.
Makalenin ismi “*Rifâiler*” olup aynı zamanda *Kleinere Schriften*'in III. cildinde yer almaktadır.

32. “Beschreibung der von Prof. Tischendorf im Jahre 1853 aus dem Morgenlande zurückgebrachten christlich-arabischen Handschriften”, *ZDMG*, 8 (1854): 584-587.

Makale, Lobegott Friedrich Konstantin von Tischendorf’un 1853 yılında getirdiği Hristiyan Araplarına ait olan el yazmaları hakkındadır. Çalışma aynı zamanda *Kleinere Schriften*’ın III. cildinde yer almaktadır.

33. “Eine türkische Inschrift in Galizien”, *ZDMG*, 8 (1854): 587-589.

Makalenin ismi “*Galiçya’da Bir Yazıt*”dır. Makale aynı zamanda *Kleinere Schriften*’ın III. cildinde yer almaktadır.

34. “Über das Verbindungs-Alif nach dem Artikel”, *ZDMG*, 8 (1854): 617-618 ve *ZDMG*, 15 (1861): 388-389.

Fleischer’in Arapçadaki “Elif harfi” hakkında yazdıklarıdır. Yazılar aynı zamanda *Kleinere Schriften*’ın III. cildinde yer almaktadır.

35. “Über Thaalibi’s arabische Synonymik mit einem Vorwort über arabische Lexikographie”, *Berichte über die Verhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig: Philologisch-historische Classe*, 6 (1854): 1-14.

Makale isminden tespit edebildiğimiz kadarıyla, Ebû Mansûr es-Seâlibî’nin *Fıkhü’l-luğa ve sırrü’l-‘Arabiyye (Şemsü’l-edeb fi’sti’mâli’l-‘Arab)* eserinin müteradif kelimelerden bahseden *Esrârü’l-luğati’l-‘Arabiyye ve haşâ’işuhâ* başlıklı ilk bölümü hakkında bir yazıdır. Es-Seâlibî, daha sonra bu bölümü *Fıkhü’l-luğa* ismiyle müstakil bir kitap olarak da yayımlamıştır. Fleischer’in bu kitaptan yola çıkarak da bu makaleyi kaleme almış olması mümkündür.³⁵⁵

Makale aynı zamanda *Kleinere Schriften*’ın III. cildinde yer almaktadır.

36. “Nachträgliches über den Monatsnamen جمادى”, *ZDMG*, 9 (1855): 259-260.

Makale, kamerî takvimdeki ay isimleri ile ilgili açıklamalar ihtiva eden bir çalışmadır.

37. “Die Facultät für orientalische Sprachen an der Universität zu St.-Petersburg”, *ZDMG*, 10 (1856): 518-520.

Makalenin ismi “*St. Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi*”dir.

³⁵⁵ Tevfik Rüştü Topuzoğlu, “Seâlibî, Ebû Mansûr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/237.

38. “Nachtrag zu [Gustav Flügel, “Zahl der Suren, Verse, Wörter, Sağda, Fatḥa, Damma, Kasra, Punkte, Hamza und anderer Zeichen im Koran”, *ZDMG*, 10 (1856): 514]”, *ZDMG*, 10 (1856): 515-516.
- Fleischer’in Flügel’in makalesine yazdığı bir ektir. Flügel’in makalesi surelerin sayıları ve Kur’ân’daki harekeleme sistemi hakkında olup iki yazının da *ZDMG*’nin aynı sayısında art arda yayımlandığını görmekteyiz.
39. “Über das Verhältnis und die Construction der Sach- und Stoffwörter im Arabischen”, *Berichte über die Verhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig: Philologisch-historische Classe*, 8 (1856): 1-14.
- Arapçada nesne belirten kelimelerin ilişki ve inşası üzerine bir makaledir. Makale aynı zamanda *Kleinere Schriften*’in II. cildinde yer almaktadır.
40. “Briefwechsel zwischen den Anführern der Wahhabiten und dem Paşa von Damascus”, *ZDMG*, 11 (1857): 427-443.
- Makalenin ismi “Şam Paşası ile Vehhabi Liderleri Arasındaki Mektuplaşmalar”dır. Çalışma aynı zamanda *Kleinere Schriften*’in III. cildinde yer almaktadır.
41. Fleischer H. L. ve Rödiger, E., “Persische Inschrift eines geschnittenen Steines”, *ZDMG*, 11 (1857): 472-474.
- Fleischer’in Emil Rödiger ile birlikte kaleme aldığı bir makaledir. Makalenin ismi “Bir Kesme Taş Üzerindeki Farsça Yazıt”tır. Çalışma aynı zamanda *Kleinere Schriften*’in III. cildinde yer almaktadır.
42. “Neuarabische Volkslieder”, *ZDMG*, 11 (1857): 668-688.
- Makalenin ismi “Modern Arapça Halk Şarkıları”dır. Çalışma aynı zamanda *Kleinere Schriften*’in III. cildinde yer almaktadır.
43. “Beiträge zur Wiederherstellung der Verse in Abulmahasin’s Jahrbüchern”, *Berichte über die Verhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig: Philologisch-historische Classe*, 9 (1857): 87-111.

Makalenin ismi “*Ebü’l-Mehâsin’in Yıllıklarındaki*”³⁵⁶ *Ayetlerin Restorasyonuna Katkıları*”dır. Çalışma aynı zamanda *Kleinere Schriften*’ın II. cildinde yer almaktadır.

44. “Die Deutsche Morgenländische Gesellschaft”, *Deutsche Allgemeine Zeitung*, 18 (1857).

Makalenin ismi “*DMG*”dir.

45. “Abû Zaid’s Buch der Seltenheiten”, *ZDMG*, 12 (1858): 57-81.

Makalenin ismi “*Ebü Zeyd el-Ensârî’nin Kitâbü’n-Nevâdir*”dir. Bu eserde nadir şiirler, nadir recezler, garip tabirler toplanmıştır.³⁵⁷ Çalışma aynı zamanda *Kleinere Schriften*’ın III. cildinde yer almaktadır.

46. “Hadîkat al-aḥbâr, eine neue arabische Zeitung”, *ZDMG*, 12 (1858): 330-333.

Makalenin ismi “*Yeni Bir Arap Gazetesi: Hadikatü’l-Ahbar*”dır.

47. “Nachtrag [Über das türkische Masra]”, *ZDMG*, 12 (1858): 333-335.

Makalenin ismi “*Tükçe Masura*”³⁵⁸ *Üzerine Bir Ek*”tir. Çalışma aynı zamanda *Kleinere Schriften*’ın III. cildinde yer almaktadır.

48. “Arabische Inschriften”, *ZDMG*, 13 (1859): 267-272; “Nachtrag”, *ZDMG*, 14 (1860): 727 ; “Berichtigung”, *ZDMG*, 14 (1860): 343.

Makalenin ismi “*Arapça Yazıtlar*”dır. Fleischer aynı makaleye *ZDMG*’nin bir sonraki cildinde bir ek ve düzeltme yazmıştır. Çalışma aynı zamanda *Kleinere Schriften*’ın III. cildinde yer almaktadır.

49. “Über die Culturbestrebungen in Beirut und die dortige arabische Zeitung Hadikat el achbâr”, *Berichte über die Verhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig: Philologisch-historische Classe*, 11, (1859): 1-24, 153-175.

Makalenin ismi “*Beyrut’taki Kültür Girişimleri ve Oradaki Arap Gazetesi Hadikatü’l-Ahbar Hakkında*”dır. Çalışma yeniden *Kleinere Schriften*’ın III. cildinde yayımlanmıştır.

³⁵⁶ Makalede “Jahrbücher” olarak geçen kelimenin “tezkiye” edebi türü olduğunu düşünmekteyiz. Tezkire yazarı olan kişinin tarihçi Ebü’l-Mehâsin el-Hüseynî (ö.1364) olması mümkündür. Ne yazık ki bu konu hakkında söyleyebildiklerimiz tahminden öteye geçememektedir.

³⁵⁷ Hüseyin Elmalı, “Ebû Zeyd el-Ensârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/270-271.

³⁵⁸ “Masura”, Osmanlı İmparatorluğunda kullanılan bir tür ölçü birimidir.

50. “Über arabische Korane in hebräischer Schrift”, *ZDMG*, 15 (1861): 381.
Yazının ismi “İbrani alfabesinde yazılan Arapça Kur’ân Üzerine”dir.
51. “Zur Setzung des Hamza”, *ZDMG*, 15 (1861): 381-383.
Hemze ile ilgili bir yazı olup aynı zamanda *Kleinere Schriften*’ın III. cildinde yer almaktadır.
52. “Über al-‘arabu l-ğāhiliyatu”, *ZDMG*, 15 (1861): 383-385.
Cahiliye Arapları üzerine bir yazıdır.
53. “Christlich Arabisches”, *ZDMG*, 15 (1861): 385-387.
Hristiyan Arapları üzerine bir yazıdır.
54. “Ein arabischer Golddenar”, *ZDMG*, 15 (1861): 387-388.
Makale, altın bir Arap dinarı hakkında yazılmıştır. Aynı zamanda *Kleinere Schriften*’ın III. cildinde yer almaktadır.
55. “Verbindungs-Alif”, *ZDMG*, 15 (1861): 388-389.
“Elif” harfi hakkında yazılmış bir makaledir.
56. “Über den persischen Dichter Šamsaddīn Muḥammad bin Aḥmad ‘Aṣṣār”, *ZDMG*, 15 (1861): 389-396.
Makale, Fars Şair Şemseddin Muhammed bin Ahmed hakkında olup aynı zamanda *Kleinere Schriften*’ın III. cildinde yer almaktadır.
57. “Aus einem Brief von Dr. E. Osiander”, *ZDMG*, 15 (1861): 396-397.
Yazı, Dr. Ernst Osiander’den gelen bir mektup hakkındadır.
58. “Über einige Arten der Nominalapposition im Arabischen”, *Berichte über die Verhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig: Philologisch-historische Classe*, 14 (1862): 10-66.
Makalenin ismi “Arapçadaki Bazı Nominal³⁵⁹ Ek Türleri Üzerine”dir.
59. “Über die farbigen Lichterscheinungen der Sufi’s”, *ZDMG*, 16 (1862): 235-241.
Makalenin ismi “Sufilerin Renkli Işık Fenomenleri Üzerine”dir. Çalışma aynı zamanda *Kleinere Schriften*’ın III. cildinde yer almaktadır.

³⁵⁹ Makalede geçen “Nominalapposition” tamlamasının Türkçedeki karşılığını tespit edemedik. Bu nedenle kelimeyi olduğu gibi bırakmayı tercih ettik.

60. “Eine türkische Badeinschrift in Ofen”, *ZDMG*, 17 (1863): 362-364.

Makalenin ismi “*Ofen’da Bir Türk Hamamı Yazıtı*”dır. Çalışma aynı zamanda *Kleinere Schriften*’in III. cildinde yer almaktadır.

61. “Über einen angeblichen Brief Muhammad’s”, *ZDMG*, 17 (1863): 386.

Makalenin ismi “*Muhammed’den Geldiği İddia Edilen Bir Mektup Hakkında*”dır. Çalışma aynı zamanda *Kleinere Schriften*’in III. cildinde yer almaktadır.

62. “Beiträge zur arabischen Sprachkunde”, *Berichte über die Verhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig: Philologisch-historische Classe*, 15 (1863): 93-176;

Berichte über die Verhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig: Philologisch-historische Classe, 16 (1864): 265-326;

Berichte über die Verhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig: Philologisch-historische Classe, 18 (1866): 286-342;

Berichte über die Verhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig: Philologisch-historische Classe, 22 (1870): 227-295;

Berichte über die Verhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig: Philologisch-historische Classe, 26 (1874): 71-158;

Berichte über die Verhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig: Philologisch-historische Classe, 28 (1876): 44-109;

Berichte über die Verhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig: Philologisch-historische Classe, 30 (1878): 65-146;

Berichte über die Verhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig: Philologisch-historische Classe, 32 (1880): 89-160;

Berichte über die Verhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig: Philologisch-historische Classe, 33 (1881): 117-198;

Berichte über die Verhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig: Philologisch-historische Classe, 35 (1883): 71-144;

Berichte über die Verhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig: Philologisch-historische Classe, 36 (1884): 272-314.

Çalışmanın ismi “*Arap Dil Bilimine Katkılar*”dır. Fleischer’in, Sacy’nin *Grammaire Arabe* kitabına yazdığı, muhtelif zamanlarda yayımlanan ardışık

makaleleridir. Bu makalelerin tamamı *Kleinere Schriften*'ın I. cildini oluşturmaktadır.

63. “Zur Geschichte der arabischen Schrift”, *ZDMG*, 18 (1864): 288-291.

Makalenin ismi “*Arap Yazısının Tarihi Üzerine*”dir. Yazı aynı zamanda *Kleinere Schriften*’ın III. cildinde yer almaktadır.

64. “Die orientalische Fakultät an der Universität zu St. Petersburg”, *ZDMG*, 18 (1864): 308.

Makalenin ismi “*St. Petersburg Üniversitesi Doğu Çalışmaları Fakültesi*”dir.

65. “Jüdisch-Arabisches aus Magreb”, *ZDMG*, 18 (1864): 329-340.

Makalenin ismi “*Mağrib’ten Yahudi Arapçası*”dır. Yazı aynı zamanda *Kleinere Schriften*’ın III. cildinde yer almaktadır.

66. “Abdelkader’s Wallfahrtsgedicht”, *ZDMG*, 18 (1864): 615-620.

Fleischer’in, “*Abdü’l-Kadir’in Hac Şiiri*” isimli metin tercümesidir.

67. “Persische Klingeninschrift”, *ZDMG*, 18 (1864): 628-629.

Makalenin ismi “*Farsça Bıçak Yazıtı*”dır. Yazı aynı zamanda *Kleinere Schriften*’ın III. cildinde yer almaktadır.

68. “Vermischtes”, *ZDMG*, 19 (1865): 308-314.

Fleischer’in *ZDMG*’de yayımlanan muhtelif konulardaki kısa yazılarıdır.

69. “Über das arabische Reim-â”, *ZDMG*, 20 (1866): 611-612.

Fleischer’in Arap kafiyesi üzerine kaleme aldığı bir yazısıdır. Aynı zamanda *Kleinere Schriften*’ın III. cildinde yer almaktadır.

70. “Der Morgenländer in Europa”, *Verhandlungen der XXIV. Philologen-Versammlung: Zweite allgemeine Sitzung, Donnerstag den 28 September 1865, Leipzig* (1866): 33-47.

Makalenin adı “*Avrupa’da Şarklı*”dır.

71. “Ergänzungen und Berichtigungen [zu von der Gabelentz: Über die Sprache der Hazâras und Aimaks, *ZDMG*, 20 (1866): 326]”, *ZDMG*, 20 (1866): 612-613.

Georg von der Gabelentz’in “*Hazara ve Aymakların Dili Hakkında*” isimli yazısına Fleischer’in yaptığı ilave ve düzenlemelerdir.

72. “Bemerkungen zu Ġaubarî’s „entdeckten Geheimnissen“, *ZDMG*, 21 (1867): 274-276.

Cevberî'nin (ö.663/1264 [?]) *el-Muhtâr fî keşfi 'l-esrâr ve hetki 'l-estâr* adlı eseri hakkında yazılmış notlardır. *Kleinere Schriften* 'ın III. cildinde yer almaktadır.

73. “Sibawaih's arabische Grammatik [GAL I, 101]”, *ZDMG*, 21 (1867): 282.

Çalışmanın ismi “*Sîbeveyhi 'nin Arapça Grameri*”dir.

74. “Über Textverbesserungen in Al-Maḳḳarî's Geschichtswerke”, *Berichte über die Verhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig: Philologisch-historische Classe*, 19 (1867): 151-220;
Berichte über die Verhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig: Philologisch-historische Classe, 20 (1868): 236-309;
Berichte über die Verhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig: Philologisch-historische Classe, 21 (1869): 39-118, 147-210.

Makalelerin ismi “*Makkarî'nin Tarih Eserlerine Metinsel İyileştirmeler Hakkında*”dır. Makaleler aynı zamanda *Kleinere Schriften* 'ın II. cildinde yer almaktadır.

75. “Notiz über Dieterici's Ausgabe des Mutanabbi [GAL I, 86]”, *ZDMG*, 22 (1868): 737-738.

Makalenin ismi “*Dieterici'nin Mütenebbi Baskısı Üzerine Notlar*”dır.

76. “Hermes Trismegistus an die menschliche Seele”, *Zur Begrüßung der Theilnehmer an der Generalversammlung der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft in Leipzig am 2. October 1870 und zur Feier ihres fünfundzwanzigjährigen Bestehen*, Leipzig: Brockhaus, 1870.

Fleischer tarafından Arapça ve Almanca olarak yayımlanan, Hermes Trismegistus'un “*İnsan Ruhu Üzerine*” adlı çalışmasıdır.

77. “Cusa, S., [Abū Ḥātim as-Siğistānī: K. an-Naḥl.] Sopra il codice arabo sulle palme”, *ZDMG*, 28 (1874): 505-506.

Ebû Hâtîm es-Sicistânî'nin (ö.255/869) *en-Naḥl* eserinin Salvatore Cusa tarafından yapılan neşrine Fleischer'in yazdığı ektir.

78. “Ek [ZDMG, 28 (1874)]”, *ZDMG*, 29 (1875): 167.

Fleischer'in 1874 yılında *ZDMG* 'de yayımlanan bir çalışmaya yazdığı ektir.

79. “Bemerkungen zur arabischen Grammatik”, *ZDMG*, 30 (1876): 487-513.
Makalenin ismi “*Arap Grameri Üzerine Açıklamalar*”dır. Yazı aynı zamanda *Kleinere Schriften*’in II. cildinde yer almaktadır.
80. “Edward William Lane: ([Nekrolog] obituary from The Times, 15. August, 1876)”, *ZDMG*, 30 (1876): 612-616.
Yazının isimi “*Edward William Lane’in The Times Gazetesindeki Ölüm İlanı*”dır.
81. “Zu Rückert’s Grammatik, Poetik und Rhetorik der Perser”, *ZDMG*, 31 (1877): 563-581; *ZDMG*, 32 (1878): 225-270.
Makalelerin ismi “*Rückert’in Perslerin Grameri, Şiiri, Retoriği (Çalışması)*”dır. Yazı aynı zamanda *Kleinere Schriften*’in III. cildinde yer almaktadır.
82. “Berichtigung”, *ZDMG*, 33 (1879): 512.
Bir düzeltme yazısıdır.
83. “Über das türkische Ġâmasp-nâme”, *Berichte über die Verhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig. Philologisch-historische Classe*, 31 (1880): 66-71.
Makalenin ismi “*Türkçe Câmâsbnâme Üzerine*”dir. Yazı aynı zamanda *Kleinere Schriften*’in III. cildinde yer almaktadır.
84. “Morgenländischer Silberfund in der Oberlausitz”, *ZDMG*, 34 (1880): 176-177.
Makale, Oberlausitz Bölgesinde bulunan bir Doğu gümüş buluntusu hakkındadır. Yazı aynı zamanda *Kleinere Schriften*’in III. cildinde yer almaktadır.
85. “Berichtigung”, *ZDMG*, 34 (1880): 568
Bir düzeltme yazısıdır.
86. “Studien über Dozy’s Supplément aux dictionnaires arabes”, *Berichte über die Verhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig: Philologisch-historische Classe*, 33 (1881): 1-42;
Berichte über die Verhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig: Philologisch-historische Classe, 34 (1882): 1-56;
Berichte über die Verhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig: Philologisch-historische Classe, 36 (1884): 1-80;

Berichte über die Verhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig: Philologisch-historische Classe, 37 (1885): 346-410;
Berichte über die Verhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig: Philologisch-historische Classe, 38 (1886): 28-92, 156-216;

Berichte über die Verhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig: Philologisch-historische Classe, 39 (1887): 171-212.
Dozy'nin *Supplément aux dictionnaires arabes* eseri hakkında Fleischer'in kaleme aldığı makalelerdir.

87. "Bericht über eine jüdisch-arabische Streitschrift gegen das Christenthum", *Berichte über die Verhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig: Philologisch-historische Classe*, 34 (1882): 57-75.
Makalenin ismi "Hristiyanlığa Karşı Yahudi-Arap Polemiği Hakkında Rapor"dur.

88. "Über Ibn-Loyón's Lehrgedicht von dem spanisch-arabischen Land- und Gartenbau [GAL I, 495]", *Berichte über die Verhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig: Philologisch-historische Classe*, 37 (1885): 155-166.

Makale, İbn Liyûn'un (ö.750/1349) tarla ve bahçe ziraatına dair yazdığı didaktik manzume türündeki *Kitâbü İbdâ'î'l-melâha ve inhâ'î'r-recâha fî uşûli şinâ'ati'l-filâha* adlı eseri hakkındadır.³⁶⁰ Yazı aynı zamanda *Kleinere Schriften*'in III. cildinde yer almaktadır.

89. "Eine Stimme aus dem Morgenlande über Dozy's *Supplément aux dictionnaires arabes*", *Berichte über die Verhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig: Philologisch-historische Classe*, 39 (1887): 406-433.

Makalenin ismi "Dozy'nin *Supplément aux dictionnaires arabes* eserine *Doğu'dan Bir Ses*"tir.

³⁶⁰ Süleyman Tülüccü, "İbn Liyûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/160.

3.2.3. İnceleme ve Eleştirileri

Fleischer'in kaleme aldığı inceleme ve eleştiriler şunlardır:

1. "Alfijjah, carmen didacticum grammaticum auctore Ibn Mâlik, et in Alfijjam commentarius quem conscripsit Ibn 'Aqil: Ex libris impressis orientalibus et manu scriptis ed.", *ZDMG*, 5 (1851): 404.

el-Elfiyye hakkında bir yazıdır.

2. "Amari, M., *Appendice alla Biblioteca Arabo-Sicula*", *ZDMG*, 29 (1875): 672-673.

Bir eleştiri yazısıdır.

3. "Amthor, E., Klänge aus Osten: Enthaltend neun Makamen des Hamadani, zwei kleinere Episoden aus dem Schahname des Firdausi, Gedichte, Sentenzen, Sprichwörter", *Repertorium der gesamten deutschen Literatur*, 34 (1842): 449-450.

Yazı, *Doğu'dan Sesler* isimli eser hakkındadır. Bu eser, Hemedânî³⁶¹ ve Firdevsî'den (ö. 411/1020 [?]) seçkiler ihtiva etmektedir.

4. "Amthor, E. ve Fritsch, A., Horti persici et arabici: In latii valles transtulerunt", *Leipziger Repertorium der deutschen und ausländischen Literatur*, 1 / 4 (1845): 203-205.

Yazı, Edward Amthor ve Armin Fritsch'in botanik alanında kaleme aldıkları eser hakkındadır.

5. "Auerbach, Z., Jepheth Ben Eli Karaitae in proverbiorum Salomonis cap. XXX commentarius nunc primum arabice editus, in latinum conversus, adnotationibus illustratus", *ZDMG*, 22 (1868): 360-361.

Yazı, Zacharias Auerbach tarafından kaleme alınan Latince bir eser hakkındadır. Kitap ismini çevirebildiğimiz kadarıyla eser, Eski Ahit'in "Süleyman'ın Özdeyişleri" bölümü ile ilgilidir.

6. "Bacher, W., Muslicheddîn Sa'dî's Aphorismen und Sinngedichte: Zum ersten Male herausgegeben und übersetzt. Mit Beiträgen zur Biographie Sa'dî's", *ZDMG*, 34 (1880): 389-402.

³⁶¹ Tarihte bu isme sahip birden fazla şair bulunmaktadır. Mevzu bahis olan şairin *Maḳāmāt* sahibi Bediüzzaman el- Hemedânî (ö. 398/1008) olduğunu tahmin etmekteyiz.

Makale, Sa'dî-i Şîrâzî'nin aforizmaları ve didaktik şiirlerinin Wilhelm Bacher tarafından yapılan ilk çevirisi hakkındadır.

7. "Barth, H., Wanderungen durch die Küstenländer des Mittelmeeres, ausgeführt in den Jahren 1845, 1846 und 1847", *ZDMG*, 4 (1850): 275-276.

Yazı, Gezgin Heinrich Barth'ın Akdeniz ülkelerine yaptığı seyahat notları hakkındadır.

8. "Behnsch, O., Rerum seculo quinto decimo in Mesopotamia gestarum librum e cod. Biblioth. Bodleij. Syriaco edidit.", *Repertorium der gesammten deutschen Literatur*, 24 (1840): 232-235.

Ottomar Behnsch Mezopotamya tarihini anlatan Süryanice bir kitap yayımlamıştır. Yazı, bu çalışma hakkındadır.

9. "Beke, C. T., The sources of the Nil; beeing an Attempt to assign the limits of the basin of that river", *ZDMG*, 4 (1850): 131-132.

Yazı, İngiliz Coğrafyacı-Gezgin Charles Tilstone Beke'in *Nil'in Kaynakları* isimli kitabı hakkındadır.

10. "Beke, C. T., On the geographical distribution of the languages of Abessinia and the neighbouring countries", *ZDMG*, 4 (1850): 277-278.

Yazı, İngiliz Coğrafyacı-Gezgin Charles Tilstone Beke'in Habeşistan ve komşu ülkelerin dilleri hakkında yaptığı çalışması hakkındadır.³⁶²

11. "Bernstein, G. H., Georg. Guil. Kirschii Chrestomathia Syriaca cum Lexico", *Allgemeine Literatur-Zeitung (Ergänzungsblätter)*, 14 (1843): 105-106; *Allgemeine Literatur-Zeitung*, 15 (1843): 113-120; *Allgemeine Literatur-Zeitung*, 16 (1843) : 121-128; *Allgemeine Literatur-Zeitung*, 17 (1843): 129-136. Georgius Henricus Bernstein, Georg Wilhel Kirsch'in *Chrestomathia Syriaca cum lexico* adlı eserini yayımlamıştır. Kirsch'in bu eseri ise, İbnü'l-İbrî'nin (ö.685/1286) Süryanice kaleme aldığı *Makhtebhanūth zabhne* isimli tarih kitabının Latince çevirisidir.³⁶³ Fleischer'in yazıları bu çalışma ile ilgilidir.

³⁶² Çalışma için bkz. Martin-Luther-Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt, "On the geographical distribution of the languages of Abessinia and the neighbouring countries / by Charles T. Beke" (Erişim 01.04.2024).

³⁶³ Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l-İbrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/93.

12. “Bertheau, E., Libri Proverbiorum Abi, Obaid El Qasimi filii Salami El Chuzzami lectiones duae, octava et septima decimal”, *Allgemeine Literatur-Zeitung*, 108 (1838): 257-262; *Allgemeine Literatur-Zeitung*, 109 (1838): 265-272; *Allgemeine Literatur-Zeitung*, 110 (1838): 273-279.
Ernest Bertheau, Ebû Ubeyd el- Kâsım b. Sellâm’ın *Kitâbü’l-Emsâl*’inin bir kısmını Latinceye çevirerek neşretmiştir.³⁶⁴ Fleischer’ın yazıları da bu çalışma hakkındadır.
13. “Bertheau, E., Gregorii Bar Hebraei, qui et Abulpharag, Grammatica linguae syriacae“, *Leipziger Repertorium der deutschen und ausländischen Literatur*, 2/4 (1844): 498-500.
Ernest Bertheau, İbnü’l-İbrî’nin Süryanice gramer kitabını yayımlamıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu eser *Kēthābhā dhē-šem-he (Işıklar kitabı)*³⁶⁵ olup yazı, bu çalışma hakkındadır.
14. “Bistânî’s [Bustânî], B., Encyclopédie arabe: كتاب دائرة المعارفة”, *ZDMG*, 34 (1880): 579-582.
Makale, Butrus el-Bustânî’nin *Dâ’iretü’l-ma’ârif* adlı eseri hakkında kaleme alınmış bir yazıdır.
15. “Caspari, C. P., Grammatica arabica in usum scholarum academicarum: Acc. brevis Chrestomathia ex codd. mscr. Concinnata”, *ZDMG*, 3 (1849): 477-479.
Yazı, Carl Paul Caspari’nin akademik düzeye uygun hazırladığı Arapça gramer kitabı hakkındadır.
16. “Catalogue manuscripts arabic: A Catalogue of the Arabic, Persian and Hindústány Manuscripts in the Libraries of the King of Oudh, Vol. 1. Containing Persian and Hindústány Poetry”, *ZDMG*, 9 (1855): 867-868.
Yazı; içinde Arapça, Farsça ve Hinduca yazmalarının olduğu bir katalog hakkındadır.
17. “Chwolso[h]n, D., Die Ssabier und der Ssabismus”, *ZDMG*, 11 (1857): 159-161.
Makale, Daniel Abramovich Chwolson tarafından yazılan *Sâbiîlik ve Sâbiûzm* isimli eser hakkındadır.

³⁶⁴ Zülfikar Tüccar, “Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/245.

³⁶⁵ Özaydın, “İbnü’l-İbrî”, 21/94.

18. “Cureton, W., Book of Religious and Philosophical sects by Muhammad al-Shahrastani”, *Leipziger Repertorium der deutschen und ausländischen Literatur*, 6/4 (1848): 45-48.

Makale, İngiliz Oryantalist William Cureton’un editörlüğünde yayımlanan Şehristânî’nin *el-Milel ve ’n-nihâl* neşri hakkındadır.

19. “Cureton, W., Corpus Ignatianum: a complete Collection of the Ignatian Epistles, genuine, interpolated, and spurious; together with numerous extracts from them, as quoted by ecclesiastical writers down to the tenth century; in syriac, greek, and latin: an english translation of the syriac text, copious notes, and introduction” , *ZDMG*, 3 (1849): 360-361.

Yazı, William Cureton tarafından yapılan bir derleme hakkındadır.

20. “Dieterici, F., Mutanabbi und Seifuddaula aus der Edelperle des Tsaâlibi nach der Gothaer und Pariser Handschrift dargestellt”, *Leipziger Repertorium der deutschen und ausländischen Literatur*, 5/2 (1847): 281- 283.

İslâm felsefesi ve Arap dili alanında çalışmalar yapan Friedrich Dieterici, ünlü Arap Şair Ebü’t-Tayyib el-Mütenebbî (ö.354/965) ile Hamdânî Emîri Seyfûddeve arasındaki ilişkileri incelemiştir. Eserde, Mütenebbî hakkında önemli bilgiler yer almaktadır.³⁶⁶ Fleischer’in yazısı da bu eser hakkındadır.

21. “Dieterici, F., Die Alfijjah des Ibn-Mâlik mit dem Commentar des Ibn-‘Aqil”, *ZDMG*, 4 (1850): 405-406.

Dieterici, İbn Mâlik et-Tâi’nin (ö.672/1274) *el-Elfiyye*’sini Bahâeddin İbn Akîl’in şerhiyle birlikte neşretmiştir. Yazı, bu çalışma hakkındadır.³⁶⁷

22. “Dorn, B., Die Geschichte Tabaristan’s und der Serbedare nach Chondemir. Persisch und deutsch”, *ZDMG*, 4 (1850): 278-279.

Yazı, Alman Oryantalist Bernhard Dorn’un Taberistan bölgesi ve Serbedâriler ile ilgili kaleme aldığı çalışması hakkındadır.

23. “Dozy, R. P., Ouvrages arabes. 1. Commentaire historique sur le poème d’Ibn Abdoun par Ibn-Badrour” *Leipziger Repertorium der deutschen und ausländischen Literatur*, 5/2 (1847): 181-183.

³⁶⁶ Mustafa Çağrı, “Dieterici, Friedrich”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/285.

³⁶⁷ Çağrı, “Dieterici, Friedrich”, 9/285.

Endülüslü Şair İbn Abdûn el-Fihri'nin (ö.529/1134) *el-Şaşıdetü'l-'Abdûniyye* isimli kasidesine muasırı İbn Bedrûn (Abdülmelik b. Abdullah el-Hadramî) tarafından bir şerh yazılmıştır.³⁶⁸ *Şerhu Şaşıdeti İbn 'Abdûn li'bn Bedrûn* isimli bu şerh ise Dozy tarafından neşredilmiştir.³⁶⁹ Yazı, Dozy'nin bu neşri hakkındadır.

24. "Dozy, R. P., Glossaire des mots espagnols et portugais dérivés de l'Arabe. 2. éd", *ZDMG*, 23 (1869): 511-512.

Makale, Dozy'nin Arapçadan türetilen İspanyolca ve Portekizce kelimeler ile ilgili hazırladığı sözlük çalışması hakkındadır.

25. "Fell, W., Indices ad Beidhawii Commentarium in Coranum", *ZDMG*, 33 (1879): 334.

Yazı, Fleischer'in *Beyzâvî* tefsirinde bulunan dizinlerle ilgili bir çalışma hakkındadır.

26. "Fleischer, H. L., De glossis Habichtianis in quator priores tomos MI Noctium dissertatio critica", *Repertorium der gesammten deutschen Literatur*, 8 (1836): 40-41.

Yazı, Fleischer'in Leipzig Üniversitesi Doğu Dilleri Kürsüsüne atanması vesilesiyle yayımlanan çalışması hakkında bir eleştiridir.

27. "Fleischer, H. L., Ali's hundred Sprüche", *Repertorium der gesammten deutschen Literatur*, 14 (1847): 52-54.

Yazı, Fleischer'in Vatvât'ın *Maṭlûbü külli ṭâlib min kelimâti 'Alî b. Ebî Ṭâlib* adlı tercümesi hakkındadır.

28. "Flügel, G. Kitâb al-Fihrist", *Allgemeine Literaturzeitung* (1874): 14-15.

Yazı, Flügel'in *Kitâbü'l-Fihrist* neşri hakkındadır.

29. "Freytag, G. W., Liber arabicus: Fâkihat al-ḥulafâ' wa-mufâkahat az-zurafâ' seu Fructus imperatorum et jociatio ingeniosorum auctore Ahmede filio Mohammedis cognominato Ebn-Arabschah", *Heidelberger Jahrbücher der Literatur* (1854): 42-45.

³⁶⁸ İnci Koçak, "İbn Abdûn el-Fihri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 19/267-267.

³⁶⁹ Mehmet Özdemir, "Dozy, Reinhart Pieter Anne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/514.

Şihâbüddîn ibn Arabşâh tarafından kaleme alınan *Fâkîhetü'l-hulefâ'* ve *müfâkehetü'z-zurefâ'* adlı eser, George Wilhelm Freytag tarafından Latinceye tercüme edilip şerhedilmiştir.³⁷⁰ Yazı, bu neşir hakkındadır.

30. “Freytag, G. W., Libri arabici فاكهة الخلفاء و ما فاكهة الظرفاء Fructus imperatorum et jociatio ingeniosorum auctore Ahmede filio Mohammedis cognominato Ebn-Arabschah primum e codd. editi et adnott. crit. instructi”, *ZDMG*, 8 (1854): 615-618.

Fleischer’ın, Freytag’ın *Fâkîhetü'l-hulefâ'* ve *müfâkehetü'z-zurefâ'* neşri hakkında kaleme aldığı bir yazıdır.

31. “Freytag, G. W., Lexicon arabico-latinum ex opere suo majore in usum tironum excerptum edidit”, *Repertorium der gesammten deutschen Literatur*, 14 (1837): 47-49.

Freytag’ın toplam on bir yılda dört cilt halinde yayımladığı Latince-Arapça sözlüğünün muhtasar basımı hakkında bir yazıdır.³⁷¹

32. “Freytag, G. W., Proverbia arabica quotquot supersunt , tum a Meidanio, tum ab aliis scriptoribus collecta”, *Allgemeine Literatur-Zeitung*, 182 (1840): 233-236; *Allgemeine Literatur-Zeitung*, 183 (1840): 241-248; *Repertorium der gesammten deutschen Literatur*, 28 (1841): 51-53.

Yazılar, Freytag’ın *Mecma ‘u’l-emşâl* neşri hakkındadır.

33. “Furnari, S., Voyage médicale dans l’Afrique septentrionale, ou de l’Ophtalmologie considérée dans ses rapports avec les différentes races”, *ZDMG*, 3 (1849): 481.

Yazı, Salvatore Furnani’nin *Kuzey Afrika’ya Tıbbî Seyahat* isimli eseri hakkındadır.

34. “Geiger, A. (Preisschrift), Was hat Mohammed aus dem Judenthume aufgenommen?”, *Literaturblatt des Orients*, 5 (1841): 49-53; *Literaturblatt des Orients*, 6 (1841): 65-71; *Literaturblatt des Orients*, 8 (1841): 97-102; *Literaturblatt des Orients*, 10 (1841): 132-137, *Literaturblatt des Orients*, 12 (1841): 168-173.

³⁷⁰ Abdülkadir Yuvalı, “İbn Arabşah, Şehâbeddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/314-315.

³⁷¹ Durmuş, “Freytag, Georg Wilhelm”, 13/200.

Makaleler, Geiger'ın “*Muhammed Yahudilik'ten neleri iktibas etti?*” isimli çalışması hakkındadır. Bu yazılar, aynı zamanda *Kleinere Schriften*'in II. cildinde yer almaktadır.

35. “Gliddon, G. R., Hand-Book to the American Panorama of the Nil” *ZDMG*, 4 (1850): 130-131.

Yazı, Mısırolog George Gliddon'un *Nil'in Amerikan Panoraması El Kitabı* isimli çalışması hakkındadır.

36. “Habicht, C. M., Tausend und Eine Nacht”, *Repertorium der gesamten deutschen Literatur*, 19 (1839): 428-435.

Makale, Habicht'in *Binbir Gece Masalları* neşri hakkındadır.

37. “Hammer-Purgstall, J. von, O Kind! Die berühmte ethische Abhandlung Ghasali's. Arabisch und deutsch, als Neujahrsgeschenk”, *Repertorium der gesamten deutschen Literatur*, 15 (1838): 49-54.

Makale, Hammer-Purgstall'ın, Gazzâlî'nin (ö.505/1111) *Eyyühe'l-veled* neşri hakkındadır.

38. “Hammer-Purgstall, J. von, Falknerklee, bestehend in drey ungedruckten Werken über die Falknerey nähmlich das ist: das Falkenbuch (aus der Ambrosiana zu Mailand); Die Habichtslehre (Hofbibl. zu Wien); Kaiser Maximilians Handschrift über die Falknerey (Idem)”, *Leipziger Repertorium der deutschen und ausländischen Literatur*, 30 (1841): 339-342.

Yazı, Hammer-Purgstall'ın Türkçe ve Yunancadan Almancaya yapmış olduğu çeviri eseri hakkındadır.

39. “Hammer-Purgstall, J. Freiherr von, Das arabische hohe Lied der Liebe, d. i. Ibnol Fâridh's Táiyet in Text und Übersetzung zum ersten Male zur Säcular-Feier der k. k. orientalischen Akademie herausgegeben”, *ZDMG*, 8 (1854): 613-614.

Yazı; Hammer-Purgstall'ın ilahî aşktan bahsettiği, aynı zamanda mutasavvıf İbnü'l-Fârız'ın (ö.632/1235) *Tâiyye* kasidesinin çevirisini yaptığı eseri hakkındadır.

40. “Humbert, J., Guide de la conversation arabe, ou vocabulaire français-arabe”, *Allgemeine Literatur-Zeitung*, 69 (1841): 545-549.

Yazı, Jean Humbert tarafından hazırlanan Arapça konuşma rehberi hakkındadır.

41. “İbrahim, M. M., Grammatik der lebenden Persischen Sprache”, *Leipziger Repertorium der deutschen und ausländischen Literatur*, 5 / 3 (1847): 171-174.

Yazı, Mirza Muhammed İbrahim’in *Yaşayan Farsça Grameri* isimli eseri hakkındadır.

42. “Jahn, G., Ibn Ja‘îs, Commentar zu Zamachşarî’s Mufaşşal”, *ZDMG*, 33 (1879): 712-722.

Yazı, Zemahşerî’nin *el-Mufaşşal fî şinâ‘ati’l-i‘râb’ına* Ebü’l-Bekâ ibn Yaîş (ö.643/1245) tarafından yapılan şerhin neşri hakkındadır.³⁷²

43. “Jung, P., Über das Karäers Jepheth arabische Erklärung des Hohenliedes”, *ZDMG*, 22 (1868): 360-361.

Yazı, Paul Jung’un Yahudi mezhebi Karâilik hakkında kaleme aldığı eseri hakkındadır.

44. “Kazem-Bek, A. K., مفتاح كنوز القرآن : Concordance complète du Coran”, *ZDMG*, 17 (1863): 417-419.

Yazı, Oryantalist-Türkolog Alexander Kasimovich Kazem-bek (Mirza Kâzım Bey) tarafından kaleme alınan bir eser hakkındadır.

45. “Kellgren, H., Ibn Mâlik’s Lâmiyat al af‘âl mit Badraddîn’s Commentar”, *ZDMG*, 19 (1865): 673-678.

Abraham Herman Kellgren, İbn Mâlik et-Tâî’nin *el-Elfiyye* isimli eserine zeyl olarak kaleme aldığı *Lâmiyyetü’l-ef‘âl (el-Miftâh fî ebniyeti’l-ef‘âl)* eserini neşretmiştir.³⁷³ Yazı, bu çalışma hakkındadır.

46. “Keramut-Ali, Makhaz-i-Uloom, or Treatise on the Origin of the Sciences”, *ZDMG*, 22 (1868): 565-567.

Yazı, Hint asıllı Karāmat ‘Alî Jaunpūrî’nin bilimlerin kökenini inceleyen eseri hakkındadır.

³⁷² Mustafa Çuhadar, “İbn Yaîş, Ebü’l-Bekâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/446.

³⁷³ Abdülbaki Turan, “İbn Mâlik et-Tâî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/170.

47. “Knobel, A., Commentar über das Buch Koheleth”, *Repertorium der gesamten deutschen Literatur*, 8 (1836): 501-503.
Yazı, Teolog August Wilhelm Karl Knobel tarafından Zebur’un “Vaiz” bölümü ile ilgili kaleme aldığı eseri hakkındadır.
48. “Kosegarten, J. G. L., Taberistanensis id est Abu Dschaferi Mohammed ben Dscherir Ettaberi Annales regum atque legatorum dei ex codice manuscripto Berolinensi arabice edidit et in latinum transtulit”, *Repertorium der gesamten deutschen Literatur*, 20 (1839): 334-338.
Oryantalist Johann Gottfried Ludwig Kosegarten, *Taberî’nin Yıllıkları*³⁷⁴ isimindeki eseri Arapçadan Latinceye çevirerek yayımlamıştır. Yazı Kosegarten’in bu çalışması hakkındadır.
49. “Kosegarten, J. G. L., Ali Ispahanensis liber cantilenarum magnus codd. mss. arab. ed.”, *Repertorium der gesamten deutschen Literatur*, 28 (1841): 48-51.
Yazı, Kosegarten’ın Ebü’l Ferec el-İsfahânî’nin *el-Eğânî* kitabına yaptığını tahmin ettiğimiz çalışması hakkındadır.
50. “Krafft, A., Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der k. k. orientalischen Akademie zu Wien”, *Leipziger Repertorium der deutschen und ausländischen Literatur*, 1/4 (1843): 300-302.
Yazı, Avusturyalı Oryantalist Albrecht Krafft’ın Viyana Şark Akademisindeki Arapça, Farsça ve Türkçe el yazmaları ile ilgili hazırladığı bir çalışma hakkındadır.
51. “Krehl, L., Die Erfreung der Geister von Omar Ben-Suleimân. Türkisch und deutsch mit Anmerkungen herausg.”, *ZDMG*, 3 (1849): 379.
Yazı, Ludolf Krehl’in Türkçe ve Almanca açıklamalarla yayımladığı *Ruhların Zevki* isimli eseri hakkındadır.
52. “Krehl, L., Analectes sur l’histoire des Arabes d’Espagne, par Al-Makkari. Tome premier. Seconde partie”, *ZDMG*, 12 (1858): 374-376.
Makale, Krehl’in Makkarî’nin eserinden faydalanarak Endülüs Arapları ile ilgili hazırladığı seçme eseri hakkındadır.

³⁷⁴ Burada kastedilenin Taberî’nin hangi eseri olduğunu tespit edemedik. Eserin ismi Almanca “*Annalen des Taberî*”, Latince “*Annales Taberistanenses*”tir. Yukarıda çevirdiğimiz gibi “*Taberî’nin Yıllıkları*” anlamına gelmektedir.

53. “Kremer, A. Freiherr von, Bibliotheca Indica; Nos. 110, 112, 113, 121, 139: History of Muhammad’s Campaigns, by Aboo ’Abd Ollah Mohammad Bin ’Omar al Wákidy”, *ZDMG*, 11 (1857): 742-744.
Alfred Freiherr von Kremer, Vákıdî’nin (ö.207/823) *el-Megâzî*’sinin üçte birlik kısmını neşretmiştir.³⁷⁵ Yazı, bu çalışma hakkındadır.
54. “Mehren, A. F. M., Epistola critica Nasifî al-Jazigi Berytensis ad de Sacyum. Versione latina et adnotationibus illustravit indicemque addidit”, *ZDMG*, 3 (1849): 480-481.
Yazı, August Ferdinand M. von Mehren’in Latincesi ile birlikte yayımladığı Sacy’e yazılmış bir mektup hakkındadır.
55. “Mehren, A. F. M., Codices orientalis bibliothecae regiae Hafniensis. Pars altera. Codices hebraicos et arabicos continens”, *ZDMG*, 7 (1853): 128.
Yazı, Mehren’in Arapça ve İbranice kodekslerle ilgili eseri hakkındadır.
56. “Mehren, A. F. M., Die Rhetorik der Araber nach den wichtigsten Quellen dargestellt und mit angefügten Textauszügen nebst einem literaturgeschichtlichen Anhang versehen”, *ZDMG*, 8 (1854): 615.
Yazı, Mehren’in Arap retoriği üzerine kaleme aldığı eseri hakkındadır.
57. Mehren, A. F. M., Codices orientalis bibliothecae regiae Hafniensis. Pars tertia. Codices persici, turcici, hindustanici variique alii bibliothecae regiae Hafniensis enumerati et descripti”, *ZDMG*, 11 (1857): 741-742.
Yazı, Mehren’in Farsça, Türkçe, Hintçe kodeksleri içeren eseri hakkındadır.
58. “Möller, J. H., Paläographische Beiträge aus den herzoglichen Sammlungen zu Gotha”, *Leipziger Repertorium der deutschen und ausländischen Literatur*, 1/2 (1843): 333-334.
Yazı, Johann Heinrich Möller’in Gotha’daki düğ koleksiyonlarına dayanarak hazırladığı paleografi eseri hakkındadır.
59. “Müller, A., Katalog der Bibliothek der deutschen morgenländischen Gesellschaft. I. Druckschriften und Aehnliches”, *ZDMG*, 34 (1880): 215-216.

³⁷⁵ Mustafa Fayda, “Vákıdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/475.

Yazı, August Müller tarafından hazırlanan DMG'nin kütüphane kataloğu hakkındadır.

60. “Nauwerck, C., Notiz über das arabische Buch Tuḥfat İḥwān aş-Şafā, d.h. Gabe der aufrichtigen Freunde. Nebst Proben desselben”, *Repertorium der gesammten deutschen Literatur*, 18 (1838): 525-531.

Makale, Carl Nauwerck'in İhvâni's-Safâ ile ilgili kaleme aldığı eseri hakkındadır.

61. “Nöldeke, T., Über den Dîwân des Abû Ṭâlib und den des Abû'l'aswad Addualî”, *ZDMG*, 18 (1864): 220-240.

Makale, Nöldeke'nin Ebû Talib ve Ebü'l-Esved ed-Düeli'nin divanları ile ilgili kaleme aldığı çalışması hakkındadır.

62. “Petermann, J. H., Brevis linguae arabicae grammatica, litteratura, chrestomathia cum glossario”, *Repertorium der gesammten deutschen Literatur*, 34 (1842): 250-252.

Yazı, Julius Heinrich Petermann'ın Arap dili grameri ile ilgili kaleme aldığı eseri hakkındadır.

63. “Petermann (mit Ramis Efendi), Beiträge zu einer Geschichte der neuesten Reformen des osmanischen Reiches, enthaltend den Hattischerif von Gülhane, den Ferman vom 21. Nov. 1839, und das neueste Strafgesetzbuch”, *Repertorium der gesammten deutschen Literatur*, 1 /1 (1843): 194-196.

Petermann ve Ramiz Efendi, Gülhane Hatt-ı Hümayûnu dahil olmak üzere Osmanlı hukukunda gerçekleştirilen reformlar ile ilgili bir eser kaleme almışlardır. Yazı, bu çalışma hakkındadır.

64. “Petermann, J. H., S. Ignatii Patris apostolici quae feruntur Epistolae una cum ejusdem martyrio”, *ZDMG*, 4 (1850): 271-272.

Peterman, Antakya Piskoposu Aziz Ignatius'a atfedilen mektuplar ve onun şehadetine ilişkin anlatılanlar ile ilgili bir eser kaleme almıştır. Yazı, bu çalışma hakkındadır.

65. “von Platen, O., Geschichte der Tötung des Chalifen Omar aus der Chronik des Dijarbekri arabisch und deutsch mitgeteilt”, *Repertorium der gesammten deutschen Literatur*, 14 (1837): 280-284.

Otto von Platen, Diyarbekrî'nin (ö.990/1582) en önemli eseri olan *Târîhu'l-ḥamîs fî aḥvâli enfesi nefîs*'te Hz. Ömer'in faziletinin anlatıldığı bölümü Almanca bir mukaddime ile neşretmiştir.³⁷⁶ Yazı, bu çalışma hakkındadır.

66. “Preston, T., Makamat, or Rhetorical Anecdotes of Al Hariri of Basra, translated from original Arabic, with Annotations”, *ZDMG*, 5 (1851): 271-274.

Yazı, Theodore Preston'un Harîrî'nin (ö.516/1122) *Maḳāmât*'ı ile ilgili kaleme aldığı eseri hakkındadır.

67. “Redslob, G. M., Coranus arabice”, *Repertorium der gesammten deutschen Literatur*, 14 (1837): 49-52.

Makale, Gustav Moritz Redslob'un Kur'ân ile ilgili kaleme aldığı eseri hakkındadır.

68. “Reinhardt, A., Tausend und eine Nacht: Eine Sammlung morgenländischer Erzählungen aus einer arab. Handschrift übers. von A. Reinhardt. Mit dem Nebentitel: Morgenländische Lebensbilder”, *Allgemeine Literatur-Zeitung*, 69 (1841): 549-550; *Allgemeine Literatur-Zeitung*, 70 (1841): 559-560.

Yazı, Reinhart'ın Arapça bir yazmadan tercüme ederek yayımladığı *Binbir Gece* isimli eseri hakkındadır.

69. “Reinsch, J. G. R., Die beiden Sindbad, oder: Reiseabenteuer Sindbads des Seefahrers”, *Allgemeine Literatur-Zeitung*, , 70-72 (1838): 559-573.

Yazı, Reinsch'in neşredip çevirdiği *İki Sinbad ya da Denizci Sinbad'ın Seyahat Maceraları* isimli çalışması hakkındadır.

70. “Rödiger, E., Locmani fabulae quae circumferuntur”, *Repertorium der gesammten deutschen Literatur*, 24 (1840): 520-523.

Yazı, Emil Rödiger'in *Lokman'ın Masalları* isimli eseri hakkındadır.

71. “R[ühle] von L[ilienstern], [A.], Die Geschichte der Araber vor Muhamed”, *Repertorium der gesammten deutschen Literatur*, 14 (1837): 499-503.

Yazı, August Rühle von Lilienstern tarafından kaleme alınan *Muhammed'den Önce Arapların Tarihi* isimli eser hakkındadır.

³⁷⁶ Abdülkerim Özeydin, “Diyarbekrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/472-473.

72. “Schier, C., Géographie d’Ismaël Abou-’l-Fédâ en arabe publiée d’après deux manuscrits du Musée Britannique de Londres et de la bibliothèque royale de Dresde”, *Allgemeine Literatur-Zeitung*, 295 (1844): 1009-1013.
Carl Schier, Ebü’l-Fidâ’nın (ö.732/1331) eserlerinden yola çıkarak coğrafya alanında bir eser kaleme almıştır. Yazı, bu çalışma hakkındadır.
73. “Schier, C. H., Grammaire arabe”, *ZDMG*, 3 (1849): 477-479.
Yazı, Carl Schier’in Arapça grameri ile ilgili eseri hakkındadır.
74. “Schlechta-Wssehrd [sic!], O. M. Freiherr von, Manuel terminologique français-ottoman contenant les principales expressions et locutions techniques usitées dans les pieces diplomatiques, administratives es judiciaires ainsi que différents neologismes inconnus aux vocabulaires français-turcs en usage”, *ZDMG*, 25 (1871): 294-295.
Yazı, Freiherr von Schlechta-Wssehrd’in hazırladığı Fransızca-Osmanlıca teknik terimler sözlüğü hakkındadır.
75. “Schmölders, A., Documenta philosophiae arabum ... edidit, latine vertit, commentario illustravit. [Am Schluß: Rasā’il falsafîya li-şaiḥ Abī Naşr al-Fārābī wa-li-ş-şaiḥ ar-ra’īs Abī ‘Alī Ibn Sīnā]”, *Repertorium der gesamten deutschen Literatur*, 13 (1837): 166-169.
Yazı, Franz August Schmölders’in Arap felsefesi hakkında yayımladığı eseri hakkındadır.
76. “Seifarth, H., Dictionaire de poche arabe-allemand-français. Arabisch-deutsch-französisches Taschenwörterbuch für deutsche Colonisten und Auswanderer nach Algier, bearbeitet und mit einer kurzen sprachlichen Anleitung zum Lesen und Verstehen des Arabischen versehen”, *ZDMG*, 3 (1849): 476-477.
Yazı, Seifarth’in hazırladığı Arapça-Almanca-Fransızca cep sözlüğü hakkındadır.
77. “Sörensen, T., Statio quinta et sexta et appendix libri Mevakif auct. 'Adhad-ed-dîn el-Igî cum comment. Gorgânii. Ex cod. ms. Bibl. reg. Dresd. ed.”, *Leipziger Repertorium der deutschen und ausländischen Literatur*, 6/3 (1848): 86-88; *ZDMG*, 3 (1849): 378.

Sörensen, Adudüddin el-Îcî (ö.756/1355) tarafından kelam alanında kaleme alınan *el-Mevâkıf* adlı eserin “İlâhiyyât” ve “Sem‘iyyât” bölümlerini Latinceye tercüme etmiştir.³⁷⁷ Yazı, bu çalışma hakkındadır.

78. “Tantavy, M. A. el-, *Traité de la langue arabe vulgaire*”, *ZDMG*, 3 (1849): 474-475.

Yazı, Muhammed Ayyâd Tantâvî’nin (ö.1277/1861) kaleme aldığı *Aḥsenü’n-nüḥab fî ma’rifeti lisâni’l-‘Arab* adlı eserin Fransızca çevirisi hakkındadır.³⁷⁸

79. “Tornberg, K. J., *Annales regum Mauritaniae a conditio Idrisidarum imperio ad a. f. 726 ab Abu’l Hasano Ali Ben Abd Allah Ibn Abi Zer’ Fesano vel, ... Abu Muhammed Salih Ibn Abd el Halim Granatensi*”, *Leipziger Repertorium der deutschen und ausländischen Literatur*, 3/1 (1845): 23-25.

C. Johann Tornberg, Faslı tarihçi İbn Ebû Zer (ö.741/1340) tarafından kaleme alınan *el-Enîsü’l-muṭrib bi-ravzi’l-kırâtâs fî aḥbâri mülûki’l-Mağrib ve târihi medîneti Fâs* eserini yayımlamıştır.³⁷⁹ Yazı, bu neşir hakkındadır.

80. “Trumpp, E., *Einleitung in das Studium der arabischen Grammatiker. – Die Ajrūmiyyah des Muh’ammad bin Daūd. Arabischer Text mit Uebersetzung und Erläuterung*”, *ZDMG*, 30 (1876): 389-390; ayrıca bkz. 487-513.

Ernest Trumpp, İbn Âcurrûm’un (ö.723/1323) en meşhur eseri olan *el-Muḳaddimetü’l-Âcurrûmiyye*’yi Almancaya çevirmiştir. Yazı, bu çalışma hakkındadır.

81. “Uhlemann, F., *Institutiones linguae samaritanae*”, *Repertorium der gesamten deutschen Literatur*, 15 (1837): 159-164.

Yazı, Friedrich Gottlob Uhlemann’ın Samî dilleri hakkında Latince kaleme aldığı eseri hakkındadır.

82. “Ullmann, L., *Der Koran. Aus dem Arabischen wortgetreu übersetzt und mit erläuternden Anmerkungen versehen. 1.-3tes Heft von 6. Crefeld*”, *Allgemeine*

³⁷⁷ Mustafa Sinanoğlu, “el-Mevâkıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/424.

³⁷⁸ İsmail Durmuş ve Philips C. Sadgrove, “Tantavî, Muhammed Ayyâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/578.

³⁷⁹ Câsim el-Ubûdî, “İbn Ebû Zer”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/450.

Literatur-Zeitung, 53 (1841): 417-422; *Allgemeine Literatur-Zeitung*, 54 (1841): 430-432.

Yazı, Ludwig Ullmann tarafından yapılan Kur'ân meali çalışması ile ilgilidir.

83. “Volck, W., Ibn Mâlik’s Lâmiyat al af’âl mit Badraddîn’s Commentar. Revidirte Textausgabe”, *ZDMG*, 21 (1867): 295-296.

Wilhelm Volck, İbn Mâlik et-Tâi’nin *Lâmiyyetü’l-ef’âl*’ini neşretmiştir. Yazı, bu çalışma hakkındadır.

84. “Vuller, I. A., Mirchondi Historia Seldschukidarum pers. e codd. mss. parisino et berolinensi nunc primum ed., lect. var. instr., annot. crit. et philolog. illustr.”, *Allgemeine Literatur-Zeitung*, 219 (1839): 529-532; *Allgemeine Literatur-Zeitung*, 220 (1839): 537-544; *Allgemeine Literatur-Zeitung*, 221 (1839): 552.

Tarihçi Mîrhând’a (ö.903/1498) ait *Ravzatü’ş-şafâ’ fî sîreti’l-enbiyâ’ ve’l-mülûk ve’l-hulefâ’* adlı eserin Selçuklu tarihine ait olan kısmı, Johann August Vullers tarafından yayımlanmıştır.³⁸⁰ Fleischer tarafından yazılanlar bu çalışma hakkındadır.

85. “Weil, G., Die poetische Literatur der Araber vor und unmittelbar nach Mohammed. Eine historisch-kritische Skizze”, *Repertorium der gesamten deutschen Literatur*, 14 (1837): 284-286.

Gustav Weil tarafından kaleme alınan bu eserde Arap şiirinin İslâm öncesi ve sonrası gelişimi ele alınmaktadır. Yazı, bu eserle ilgilidir.

86. “Weil, G., Geschichte der islamischen Völker von Mohammed bis zur Zeit des Sultan Selim (I.) übersichtlich dargestellt”, *ZDMG*, 21 (1867): 296-297.

Gustav Weil tarafından İslâm tarihi ile ilgili yazılan bu eserde, Hz.Muhammed’den (s.a.v.) Sultan Selim’e (ö.926/1520) kadar olan zaman diliminde cereyan eden olaylara dair bilgilere yer verilmektedir. Yazı, bu eserle ilgilidir.

87. “Weil, G., Samachschari’s goldne Halsbänder, von neuem übersetzt, mit kritischen und exegetischen Noten zur Erklärung der von Herrn v. Hammer mißverstandenen Stellen, nebst Verbesserung des Textes nach einem in Kahira

³⁸⁰ Mustafa L. Bilge, “Vullers, Johann August”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 43/134.

aufgefundenen Manuskripte”, *Allgemeine Literatur-Zeitung*, 137 (1837): 481-488; *Allgemeine Literatur-Zeitung*, 138 (1837): 489-496; *Allgemeine Literatur-Zeitung*, 139 (1837): 497-504 ; *Repertorium der gesamten deutschen Literatur*, 9 (1836): 65-67.

Gustav Weil, Zemahşerî’nin *Aṭvâḳu’z-zēheb* adlı eserini yeniden tercüme etmiş ve eserin Hammer-Purgstall çevirisindeki hataları ortaya koymuştur. Fleischer’in yazıları da Weil’in bu çalışması hakkındadır.

88. “Weil, G., Tausend und eine Nacht. Arabische Erzählungen zum Erstenmale aus dem arab. Urtexte treu übersetzt”, *Allgemeine Literatur-Zeitung (Ergänzungsblätter)*, 15 (1839): 113-116; *Allgemeine Literatur-Zeitung*, 16 (1839): 121-128; *Allgemeine Literatur-Zeitung*, 17 (1839): 129-136; *Allgemeine Literatur-Zeitung*, 18 (1839): 137-141.

Gustav Weil, *Binbir Gece Masalları*’nı ana nüshasından çevirerek yayımlamıştır. Fleischer’in muhtelif yazıları da bu çalışma hakkındadır.

89. “Wenrich, J. G., De auctorum graecorum versionibus et commentariis syriacis arabicis armeniacis persicisque commentatio”, *Leipziger Repertorium der deutschen und ausländischen Literatur*, 1/4 (1843): 381-384.

Yazı, Johann Georg Wenrich’in Yunan yazarları hakkında kaleme aldığı eseri ile ilgilidir.

90. “Wenrich, J. G., De poesos hebraicae atque arabicae origine, indole mutuoque consensu atque discrimine commentatio”, *Leipziger Repertorium der deutschen und ausländischen Literatur*, 3 (1845): 179-184.

Yazı, Johann Georg Wenrich’in İbranî ve Arap şairler hakkında kaleme aldığı eseri ile ilgilidir.

91. “Wolff, M., El-Senusi’s Begriffsentwicklung des muhammedanischen Glaubensbekenntnisses, arabisch und deutsch m. Anmerkungen”, *ZDMG*, 3 (1849): 378-379 ve *Leipziger Repertorium der deutschen und ausländischen Literatur*, 6/3 (1848): 86-88.

Yazı, öğrencisi Moritz Wolff’un bir eseri hakkındadır.

92. “Wright, W., Analectes sur l’histoire et la literature des Arabes d’Espagne, par Al-Makkari”, *ZDMG*, 12 (1858): 374-376.

Yazı, Wright'ın Endülüs hakkında kaleme aldığı eseri ile ilgilidir.

93. “Wüstenfeld, F., Ibn Challikani vitae illustrium virorum. Ein Beytrag zur Geschichte der arabischen Literatur”, *Repertorium der gesamten deutschen Literatur*, 25 (1840): 46-47.

Wüstenfeld, İbn Hallikân'ın (ö.681/1282) *Veḫyâtü'l-a'yân* adlı eserinin kaynakları ile ilgili bir çalışma yayımlamıştır.³⁸¹ Yazı, bu eserle ilgilidir.

94. “Wüstenfeld, F. The biographical dictionary of illustrious men chiefly in the beginning of Islamism, by Abu Zakariya Yahya el-Nawawi”, *Leipziger Repertorium der deutschen und ausländischen Literatur*, 1/4 (1843): 303-305; *Leipziger Repertorium der deutschen und ausländischen Literatur*, 2 (1844): 463-465.

Wüstenfeld, Ebû Zekerıyyâ en-Nevevî'nin (ö.676/1277) *Tehzîbü'l-esmâ'sının* neşretmiştir.³⁸² Yazılar, bu eser hakkındadır.

95. Yâziğî, Nâşîf al-, کتاب مجموع البحرين, *ZDMG*, 11 (1857): 739-740.

Nâşîf b. Abdullâh el-Yâzicî'nin (1800-1871) *Mecma'u'l-bahreyn* adlı eseri ile ilgili bir yazıdır.

96. “Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft”, *Allgemeine Literatur-Zeitung*, 276 (1849) 1049-1054; *Allgemeine Literatur-Zeitung*, 277 (1849): 1060-1061.

Fleischer'in *ZDMG* hakkındaki yazılardır.

97. “Zenker, J. T., Bibliotheca orientalis: Manuel de Bibliographie Orientale”, *Repertorium der gesamten deutschen Literatur*, 28 (1841): 46-48.

Yazı, Julius Theodor Zenker tarafından hazırlanan Latince bibliyografik eser ile ilgilidir.

³⁸¹ Görgün, “Wüstenfeld, Heinrich Ferdinand”, 43/166.

³⁸² Görgün, “Wüstenfeld, Heinrich Ferdinand”, 43/167.

SONUÇ ve ÖNERİLER

19.yy. başında Alman oryantalistleri Doğu’yu evrensel insanlık tarihinin bir bileşeni olarak görüyor ve onu kendi özgün gerçekliği içinde anlamayı hedefliyorlardı. Bu yüzden belli bir süre oryantal metinlerin neşri ve çevirisiyle meşgul olmuşlardır. Alman oryantalizminin filolojik dili, bu arka planla doğrudan ilgilidir. 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren hem Alman oryantalizminin filoloji merkezli dili kırılarak Göttingen ekolünün tarihsel-tenkit metodu ön plana çıkmış hem de Almanya’nın sömürge yarışına dahil olmasıyla oryantal çalışmalar siyâsî erklerin hizmetine girmiştir. Alman oryantalizmi hümanist bir aydınlanma çabası olmaktan çıkmıştır.

Fleischer’in Alman oryantalizmi için önemi, onun bir hoca olarak yüzyılın Avrupa’sında kelebek etkisi yaratmasında aranmalıdır. Sacy’nin filoloji metodu Fleischer aracılığıyla Alman oryantalizmine intibak etmiş ve bu sayede oryantalizm, teolojiden ayrılarak bağımsız bir disiplin haline gelmiştir.

Fleischer’in öncülüğünü yaptığı Leipzig ekolü, Alman oryantalizmini karakterize eden önemli unsurlardan biridir. Filoloji merkezli Leipzig ekolü ile onun tam karşısında duran Göttingen ekolünün ve bu ekollerin temsilcilerinin, her iki ekolün benzeştiği yahut ayrıştığı noktaların müstakil olarak ayrıntılı bir şekilde ele alınması şüphesiz ki filoloji alanına katkılar sağlayacaktır. Leipzig ekolünden bahseden araştırmalarda karşımıza çıkan başta “saf filoloji” olmak üzere “gramerci-pozitivizm, filolojik-pozitivizm, dilbilimsel filoloji” gibi kavram ve prensiplerin Arap dili ve belagatı literatüründeki izlerini sürecektir bir çalışmanın ilginç sonuçlara ulaşabileceğini düşünmekteyiz.

Fleischer’in Arap dili ve edebiyatına katkılarının gerçek anlamda tetkik edilebilmesi için bu alandaki yazılarını ihtiva eden *Kleinere Schriften* adlı eserinin ilk cildi başta olmak üzere muhtelif dergilerde yayımlanan makalelerinin münferid olarak incelenmesi gerekmektedir. Bu türden bir çalışmanın, Arap dili ve belagatı alanına birçok yenilik ve zenginlik kazandırması muhtemeldir.

19.yüzyılın ilk üççeyreğinde Alman oryantalistleri İslâm medeniyetinin başyapıtları kabul edilen eserlerin neşir ve çevirilerine yoğunlaşmışlardır. Bu bağlamda hem Fleischer’in en önemli eserleri kabul edilen *Beyzâvî* ve *Zemahşerî* neşirlerinin hem diğer oryantalistler tarafından yapılan neşir ve tercümelerin incelenmesinin gerekli

olduğunu düşünmekteyiz. Zira 19.yy. şartları göz önünde bulundurulduğunda araştırmacıların yazma nüshaların mevcut tüm formlarına ulaşma imkânları günümüzdeki gibi kolay değildi. Üstelik Arapça profesyonel anlamda yeni öğrenilmeye başlanan bir dildi. Bu sebeplerden ötürü neşir ve tercümelerde hataların olması kuvvetle muhtemeldir. Muhtemel hataların dışında oryantalistlerin neşrettiği ve tercüme ettiği bazı eserlerde yahut eserlerin bazı bölümlerinde zaman zaman kasıtlı tahrifler yapmış olabileceklerini düşünmekteyiz. Burada bir anlamda, tahkik edilmiş eserlerin tüm nüshalar bir araya getirilerek yeniden tahkik edilmesi gerektiğini tavsiye ediyoruz.³⁸³ Bir dönem oryantalistleri nasıl ki neşir ve tercüme faaliyetlerine gerekli özeni gösterdilerse, aynı ihtimamın ve belki daha fazlasının ilim erbabı tarafından gösterilmesi elzemdir. Bu alanda araştırma yapan uzmanlarımızın kültür ve medeniyet tarihimiz üzerinde yaratılmak istenen şüphe ve iftiralara karşı teyakkuzda olmaları gerekmektedir.

Fleischer kendini, oryantalizmin akademik hüviyet kazanmaya başladığı bir dönemde eserlerin düzeltme ve incelemelerine adanarak mevcut çalışmaların kalitesinin artmasını sağlamıştır. Dönemin sayısız çalışmasında imzası vardır. Ne var ki Fleischer'ın Alman oryantalizmine en önemli katkısı, arkasında bıraktığı eserlerden ziyade yetiştirdiği öğrencileri olmuştur. O akademik telif yapmak yerine öğrenci yetiştirmeyi önceleyerek ilmî mirasının ve oryantalist söylemin sonraki nesillere aktarılmasını sağlamıştır. Üstelik kurucusu olduğu DMG, epistemik bir cemaat olarak uzun yıllar boyunca oryantalistlerin birlik ve bütünlüğünü temin etmiştir. Onun bu özverili çalışmaları sayesinde Alman oryantalizmi akademik anlamda profesyonelleşmiştir. Ona “Ustaların Ustası” denmesi bu yüzdendir.

Bu bağlamda, oryantalistlerin söylem birliğini temin eden sosyolojik, psikolojik, pedagojik altyapıyı tetkik edebilmek için onların hoca-talebe ilişkilerinin incelenmesinin ufuk açıcı veriler sağlayacağını düşünmekteyiz. DMG'nin ve onun selefi konumunda olan Société Asiatique, Asiatic Society of Great Britain and Ireland ve American Oriental Society derneklerinin “epistemik cemaat” kavramına örnek teşkil eden önemli kurumlar olduğunu düşünmekteyiz. Mezkûr derneklerin ve faaliyetlerinin “epistemik cemaat” başlığı altında incelenmesi ilginç bir çalışma olabilir.

³⁸³ Bu öneri (Tahkikû't-Tahkik), Dr. Öğr. Üyesi Ahmad Alkhalil tarafından tez savunmamız sırasında dile getirilmiştir.

Fleischer’ın oryantal mektup ağının prosopografik yaklaşım için elverişliliğinin tartışmaya açık bir konu olduğunu, bu anlamda multidisipliner bir araştırmanın konuyu aydınlığa kavuşturacağını ümit ediyoruz. Ayrıca Fleischer ile Goldziher arasındaki mektuplaşmaların incelenmesi, Goldziher ve çalışmalarını anlama noktasında İslam Hukuku alanına ayrı bir zenginlik kazandırabilir.

Bütün bunların dışında oryantalistlerin yetişmesini sağlayan Kaiserlich-königliche Akademie für Orientalische Sprachen, SOS, HKI gibi dil okullarında kullanılan yöntem ve tekniklerin incelenmesinin dil alanında eğitim veren kurumlar için önemli bir misal teşkil edeceğini düşünmekteyiz. Bilindiği üzere oryantalistlerin en önemli özellikleri birden fazla dilde uzman olmalarıdır. Bir ideal haline gelen “diller kanonunun”, onları diller konusunda profesyonelleştiren müfredat ve sistemin incelenmesi faydalı doneler içerebilir.

Bu tezde, Alman oryantalizmi ve genel özellikleri, Fleischer ve onun akademik mirası hakkında genel bilgiler vermek suretiyle yetindik. 19.yy. Alman oryantalizmini karakterize eden unsurların ayrıntılı bir şekilde ele alınması ve konuyla ilgili eserlerin Türkçeye kazandırılması bu alandaki boşluğun giderilmesini sağlayacaktır. Fleischer’ın hayatı hakkında günlüklerinden ve anılarından yola çıkılarak yapılacak daha ayrıntılı ve kapsamlı bir çalışmanın ise onu ve kişiliğini anlama noktasında daha faydalı olacağını düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Akîki, N., 1964. *el-Müsteşrikûn*. Kahire: Darû'l Meârif.
- Amâyıra, İ., 2015. "Tarihsel Süreçte Oryantalistler ve Arap Dili –Oryantalist Olgunun Tarihi Kökleri-". çev. Ekrem Gülşen. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/32, 191-208.
- Arjana, S. R., 2019. *Batı Tahayyülünde Müslümanlar*. çev. M. Murtaza Özeren. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Arslan, H., 2023. *Epistemik Cemaat: Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Avcı, R., 2019. "Alman Oryantalizmi ve İslami Dönem Fars Edebiyatı: Bir Literal Geçişkenlik Örneği Olarak Josef von Hammer-Purgstall (1774–1856)". *Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi* 42, 57-76.
- Avcı, R., 2021. *Kurgu ile Gerçeklik Arasında Alman Oryantalizmi*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Avcı, R., 2015. "Sömürünün Ulaşım Aygıtları: Bağdat Demiryolu Özelinde Alman Emperyalizmi". *Mukaddime* 6/2, 263-282.
- Baliç, İ., 1989. "Almanya: III. Ülkede İslâmiyat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/520-522. İstanbul: TDV Yayınları.
- Barkçin, S. Ş., 2023. *Tevhid Medeniyeti*. İstanbul: Mostar Yayınları.
- Bauer, T., 2021. *Neden İslam'ın Orta Çağı Yoktu?*. çev. Hülya Yavuz Akçay. İstanbul: Runik Kitap.
- Bedir, M. 2009. "Schacht, Joseph". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/223-226. İstanbul: TDV Yayınları.
- Beez, M. ve Hanstein, T., 2013. "Auswahlbibliographie zu Heinrich Leberecht Fleischer". *Leipziger Beiträge zur Orientforschung* 30, 197-236.
- Beydilli, K., 1990. "Der Orientalist Johann Gottfried Wetzstein als Preussischer Konsul in Damaskus (1849-1861)". *Osmanlı Araştırmaları* 10/10, 210-215.

- Bezci B. ve Çiftçi Y., 2012. “Self Oryantalizm: İçimizdeki Modernite ve/veya İçselleştirdiğimiz Modernleşme”. *Akademik İncelemeler Dergisi* 7/1, 139-166.
- Bilge, M. L., 1992. “Burton Sir Richard Francis”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/462. İstanbul: TDV Yayınları.
- Bilge, M. L., 2013. “Vullers, Johann August”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/134-135. İstanbul: TDV Yayınları.
- Bulut, Y., 2007. “Oryantalizm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/428-437. İstanbul: TDV Yayınları.
- Çağrııcı, M., 1994. “Dieterici, Friedrich”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/285-286. İstanbul: TDV Yayınları.
- Çuhadar, M., 1999. “İbn Yaiş, Ebü'l-Beka”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/445-446. İstanbul: TDV Yayınları.
- Davutoğlu, A., 2002. “Batıdaki İslam Çalışmaları Üzerine”. *Marife* 3, 39-52.
- Davutoğlu, A., 1993. “Medeniyetlerin Ben-İdraki”. *Divan* 3, 1-53.
- Dayhan, A. T., 2007. “İstişrâk ile İstişhâd Edilir Mi? –Eleştirel Bir Bakış–”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 5/2, 7-45.
- Demirkent, I., 1999. “Franklar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/173-176. İstanbul: TDV Yayınları.
- Durmuş, İ., 1992. “Freytag, Georg Wilhelm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/200-201. İstanbul: TDV Yayınları.
- Durmuş, İ. ve Sadgrove, P. C., 2010. “Tantavî, Muhammed Ayyâd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/578-579. İstanbul: TDV Yayınları.
- Ebert, H. G., 2013. “Heinrich Leberecht Fleischer: Geist und Vermaechtnis”. *Leipziger Beiträge zur Orientforschung* 30, 19-25.
- Ebert, H. G. ve Hanstein T., 2013. “Heinrich Leberecht Fleischer: Portraits und Abbildungen”. *Leipziger Beiträge zur Orientforschung* 30, 9-18.

- Ekiz, N. S., 2023. *Oryantalizm ve Kur'an: Alman-Yahudi Oryantalizminde Kur'an'a Bakış*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Elmalı, H., 1994. "Ebû Zeyd el-Ensârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/270-271. İstanbul: TDV Yayınları.
- Emiroğlu, İ., 1998. "Kur'an'da Akıl ve İnsan". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11, 69-99.
- Erdem, İ., 2009. "Sprenger, Aloys". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/421-422. İstanbul: TDV Yayınları.
- Fayda, M., 2012. "Vâkıdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Ansiklopedisi*. 42/471-475. İstanbul: TDV Yayınları.
- Fleischer, K., 1909. "Aus den Tagebüchern eines Bautzeners Gymnasiasten 1814-1819", *Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, Geschichte und deutsche Literatur und für Pädagogik*. 24/5, 264-275.
- Fleischer, K., 1909. "Aus den Tagebüchern eines Bautzeners Gymnasiasten 1819-1824", *Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, Geschichte und deutsche Literatur und für Pädagogik*. 24/5, 380-393.
- Fück, J., 1955. *Die arabischen Studien in Europa bis in den Anfang des 20. Jahrhunderts*. Leipzig: Otto Harrassowitz Verlag.
- Giddens, A., 2014. *Modernliğin Sonuçları*. çev. Ersin Kuşdil. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Goethe, J. W., [t.y.]. *West-östlicher Divan*. ed. Henri Lichtenberger. Paris: Editions Montaigne.
- Goldziher, I., 1904. "Fleischer, Heinrich Leberecht". *Allgemeine Deutsche Biographie*. 48/584-594. Leipzig: Verlag von Duncker & Humbolt.
- Görgün, H., 1997. "Hartmann, Martin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/248-250. İstanbul: TDV Yayınları.
- Görgün, H., 2001. "Juynboll, Theodorus Willem Johannes". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/588. İstanbul: TDV Yayınları.

- Görgün, H., 2007. “Reiske, Johann Jakob”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/544-545. İstanbul: TDV Yayınları.
- Görgün, H., 2013. “Wüstenfeld, Heinrich Ferdinand”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/166-168. İstanbul: TDV Yayınları.
- Görgün, H., 2013. “Zeitschrift der Deutschen Morgenlaendischen Gesellschaft”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/193-194. İstanbul: TDV Yayınları.
- Gürkan, S. L., 2020. “Milât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/57. Ankara: TDV Yayınları.
- Hallaq, W. B., 2020. *Şarkiyatçılığı Yeniden Düşünmek: Modern Bilginin Eleştirisi*. çev. Ahmet Demirhan. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Hanstein, T., 2013. “Fleischers Promovonden (ab 1867)”. *Leipziger Beiträge zur Orientforschung* 30, 313-341.
- Hanstein, T., 2013. “Fleischers Vorlesungsverzeichnis an der Universität Leipzig (SS 1836 - WS 1887)”. *Leipziger Beiträge zur Orientforschung* 30, 237-262.
- Hanstein, T., 2013. “Verzeichnis der Schüler Fleischers”. *Leipziger Beiträge zur Orientforschung* 30, 263-309.
- Hatipoğlu, M. S., 1996. “Goldziher, Ignaz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/102-107. İstanbul: TDV Yayınları.
- Heidemann, S., 2004. “Die orientalischen Münzen der Universitätsbibliothek in Leipzig - Eine Wiederentdeckung für die Forschung”, *Fundamenta Historiae: Geschichte im Spiegel der Numismatik und ihrer Nachbarwissenschaften Festschrift für Niklot Klüßendorf zum 60. Geburtstag am 10. Februar 2004* 51, 339-352.
- Heschel, S., 2020. “Emperyalizmin Yükselişi ve Alman-Yahudi Oryantalistlerin İslam Araştırmalarına Katılımı”. çev. Necmettin Salih Ekiz-Burak Pekcan. *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi* 6, 55-88.

- Heschel, S., 2020. “Yahudiliği Oryantalizmden Kurtarmak İçin İslam’ı Araç Olarak Kullanan Alman-Yahudi Araştırmaları”. çev. Necmettin Salih Ekiz. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51, 321-345.
- Irwin, R., 2008. *Oryentalistler ve Düşmanları*. çev. Bahar Tırnakçı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Işık, M., 2020. “Oryantalizm ve Batı’nın Doğu Algısı”. *Ağrı İslami İlimler Dergisi (AGİİD)* 7, 135-154.
- İshakoğlu, Ö., 2013. “Wright, William”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/165-166. İstanbul: TDV Yayınları.
- İsmailoğlu Kacı, T., 2023. “Siyaset, Diplomasi ve Edebi-Fikri Akımlar Üzerinde Yükselen Bir Alan Olarak XIX. Yüzyıl Alman Oryantalizmi”. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 8 (Özel Sayı: Dr. Recep Yaşa’ya Armağan), 2778-2836.
- Johansen, B., 2014. “Şarkiyat Araştırmalarının Siyaset, Paradigma ve Gelişimi: Alman Şarkiyat Cemiyeti (Deutsche Morgenländische Gesellschaft) 1845-1989”. çev. Bilal Aybakan. *MÜİFD* 29, 221-241.
- Jung, D., 2010. “The Origin of Difference: Edward Said, Michel Foucault and The Modern Image of Islam”. *Islam in The Eyes of The West: Images and Realities in an Age of Terror*. ed. Tareq Y. Ismael-Andrew Rippin. 15-31. London-New York: Routledge.
- Kahraman, K., 1995. “The Encyclopaedia of Islam”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/181-184. İstanbul: TDV Yayınları.
- Kalın, İ., 2018. *Barbar Modern Medenî: Medeniyet Üzerine Notlar*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Kalın, İ., 2019. *İslâm ve Batı*. Ankara: TDV Yayınları & İSAM Yayınları.
- Kanar, M., 1995. “Fischer, August”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/146-148. İstanbul: TDV Yayınları.

- Karakuş, N., 2017. “Abbasî Halifesi ve Frenk Hükümdarı Büyük Karl İlişkisi”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/32, 463-486.
- Kaya, H. M., 2023. “İnsanımızın Yeni Bir Ruha, Ortak İdeallere İhtiyacı Var”. Söyleşi: M. Zana Öngenç. *Cins Dergi* 96, 56-58.
- Kırpık, G., 2008. “Oryantalizm ve Necip el-Akikî’ye Göre Oryantalizmin Bazı Önemli Temsilcileri”. *Gazi Akademik Bakış* 2/3, 244-258.
- Kızıl, F., 2013. “Avrupamerkezciliğin Bir Yansıması Olarak Oryantalist Söylem: Kültürel Ödünç Alma Kavramı”. *İnsan ve Toplum* 3/6, 323-332.
- Kızıl, F., 2019. *Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidi*. Ankara: TDV Yayınları & İSAM Yayınları.
- Koçak, İ., 1995. “İbn Abdûn el-Fihri”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/267-277. İstanbul: TDV Yayınları.
- Koçyiğit, T., 1967. “I. Goldziher’in Hadisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlil ve Tenkidi”. *AÜİFD* 15, 43-55.
- Köse, F. B., 2023. “Tarih Araştırmalarında Prosopografi Yaklaşımı”. *Mevzu* 10, 425-459.
- Köse, M. ve Küçük, M., 2015. “Oryantalizm ve ‘Öteki’ Algısı”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi* 1/1, 107-127.
- Kurtuluş, R., 1989. “Almanya: IV. Almanya’da İslâm Araştırmaları”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/522-524. İstanbul: TDV Yayınları.
- Kut, G., 1988. “Acâibü’l-Mahlûkat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/315-317. İstanbul: TDV Yayınları.
- Liebreuz, B., 2013. “Johann Jakob Reiskes arabistische Schöler”. *Leipziger Beiträge zur Orientforschung* 30, 169-196.
- Mangold, S., 2004. *Eine “weltbürgerliche Wissenschaft”: die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

- Mangold-Will, S., 2013. "Fleischer und der moderne Orient". *Leipziger Beiträge zur Orientforschung* 30, 157-168.
- Marchand, S. L., 2009. *German Orientalism in the Age of Empire Religion, Race and Scholarships*. New York: Cambridge University Press.
- Müller, A., 1892. "Memoir of Heinrich Leberecht Fleischer". *From the Smithsonian Report for 1889*. 507-525. Washington: Government Printing Office.
- Mürmel, H., 2013. "Fleischers Bautzener Gymnasialzeit", *Leipziger Beiträge zur Orientforschung* 30, 49-62.
- Nebî, M. b. N., 2016. *Kültür Sorunu ve Bir Toplumun Doğuşu*. çev. Salih Özer. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Nietzsche, F., 2020. *Deccal Hristiyanlığa Sövgü*. çev. R. Gözde Türker. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Ortaylı, İ., 1997. "Hammer-Purgstall". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/491-494. İstanbul: TDV Yayınları.
- Örs, D., 2012. "Vatvât, Reşîdüddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/573-574. İstanbul: TDV Yayınları.
- Özaydın, A., 2012. "Becker, Carl Heinrich", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/288-289. İstanbul: TDV Yayınları.
- Özaydın, A., 1994. "Diyarbakır". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/472-473. İstanbul: TDV Yayınları.
- Özaydın, A., 2000. "İbnü'l-İbrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/92-94. İstanbul: TDV Yayınları.
- Özdemir, M., 2003. "Makkarî, Ahmed b. Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/445-446. İstanbul: TDV Yayınları.
- Özdemir, M., 1994. "Dozy, Reinhart Pieter Anne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/513-514. İstanbul: TDV Yayınları.

- Öztürk, A. O., 2015. *Alman Oryantalizmi: 19.yy. Alman Halk Kültüründe Türk Motifi*. İstanbul: Vadi Yayınları.
- Öztürk, M. ve Mertoğlu, M. S., 2013. “Zemahşerî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/235-238. İstanbul: TDV Yayınları.
- Parla, J., 2018. *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parmelee, M. P., 2022. *Kısa Almanya Tarihi: Aryanlardan İmparatorluğa*. çev. Ezgi Karaca. İstanbul: Liberus Kitap.
- Rauch, C., 2013. “Heinrich Leberecht Fleischers Bücher in Berlin: Einblicke in seine Arbeitsbibliothek”. *Leipziger Beiträge zur Orientforschung* 30, 27-47.
- Reindl-Kiel, H., 2019. “Schweigge, Salomon”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek-2/477-479. Ankara: TDV Yayınları.
- Salaymeh, L., 2022. “The Good Orientalists”, *Westernness: Critical Reflections on the Spatio-temporal Construction of the West*. ed. Christopher Gogwilt vd. 105-135. Berlin, Boston: De Gruyter Oldenburg.
- Said, E. W., 2006. *Şarkiyatçılık Batı’nın Şark Anlayışları*. çev. Berna Ülner. İstanbul: Metis Yayınları.
- Sardar, Z. vd., 2004. *Barbar Denen Ötekiler: Batı Irkçılığı Üzerine Bir Manifesto*. çev. Emine Buket Sağlam. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Schmidtke, S., 2024. “From Wissenschaft des Judentums to Wissenschaft des Islams: Eugen Mittwoch between Jewish and Islamic Studies”. *Historical Interactions of Religious Cultures* 1, 103-145.
- Schmiede, H. A., 1996. “Fleischer, Heinrich Leberecht”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/163-164. İstanbul: TDV Yayınları.
- Schorsch, I., 2013. “Beyond the Classroom: The Enduring Relationship between Heinrich L. Fleischer and Ignaz Goldziher”. *Leipziger Beiträge zur Orientforschung* 30, 75-114.
- Serdar, Z., 2001. *Postmodernizm ve Öteki: Batı Kültürünün Yeni Emperyalizmi*. çev. Gökçe Kaçmaz. İstanbul: Söylem Yayınları.

- Sıbâî, M., 2021. *Oryantalizm ve Oryantalistler*. çev. Mücteba Uğur. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Sinanoğlu, M., 2004. “el-Mevâkıf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/422-424. Ankara: TDV Yayınları.
- Şakiroğlu, M. H., 1989. “Amari, Michele”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/599-560. İstanbul: TDV Yayınları.
- Şatıroğlu, A., 2012. “Marco Polo’nun Doğu İle İlgili Gözlemleri”. *İstanbul University Journal of Sociology* 3/5, 127-142.
- Taşagıl, A., 1998. “Hitâynâme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/404-405. İstanbul: TDV Yayınları.
- Taşcı, Ö., 2018. *Alman Oryantalizm Geleneği: Kelam ve İslam Felsefesi Örneği*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Taşcı, Ö., 2013. *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslam: Kelami Konular Bağlamında Bir Karşılaştırma*. Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Taşcı, Ö., 2006. “C.H. Becker (1876-1933) Örneğinde Uygulamalı Oryantalizm (Angewandte Orientalistik) Anlayışı-Oryantalizm Çalışmalarının Siyasallaşma Süreci”. *AÜİFD* 47/2, 143-164.
- Taşcı, Ö., 2011. “Der Islam ve Die Welt des Islam’da Yayınlanan Kelamla Alakalı Yazıların Değerlendirilmesi”. *Kelam Araştırmaları* 9/1, 41-46.
- Thorbecke, H., 1888. “Dem Andenken Heinrich Leberecht Fleischer’s”. *ZDMG* 42, 695-700.
- Tülücü, S., 1999. “İbn Liyûn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/ 159-160. İstanbul: TDV Yayınları.
- Tez, Z., 2015. *Avrupa’da Türk İzi: Oryantalizm ve “Turquerie”*. İstanbul: Hayykitap.
- Topuzoğlu, T. R., 2009. “Seâlibî, Ebû Mansûr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/236-239. İstanbul: TDV Yayınları.

- Turan, A., 1999. “İbn Mâlik et-Tâî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/169-171. İstanbul: TDV Yayınları.
- Tüccar, Z., 1994. “Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/244-246. İstanbul: TDV Yayınları.
- Ubûdî, C., 1999. “İbn Ebû Zer”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/ 449-451. İstanbul: TDV Yayınları.
- Uğur, H., 2019. “Avrupa’da Oryantalizmin Ortaya Çıkışı ve Dozy’nin, İslam’ın Aslılığı Hakkındaki İddialarına Karşı İsmail Fennî Ertuğrul’un Savunması”. *Necmettin Erbakan İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48/48, 175-195.
- Vezzan, A. M., 2013. *Oryantalizm ve Oryantalistler*. çev. Yavuz Fırat. Kayseri: Kimlik Yayınları.
- Yalt, A. R., 1990. *Fransızca Türkçe Büyük Sözlük*. İstanbul: Serhat Kitap Yayın Dağıtım.
- Yaşar, H., 2018. *Alman Oryantalizminde Kur’an’a Bakış*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Yuvalı, A., 1999. “İbn Arabşah, Şehâbeddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/314-315. İstanbul: TDV Yayınları.
- Yücel, A., 2021. *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Watt, W. M., 2013. *İslam’ın Ortaçağ Avrupası Üzerindeki Etkisi*. çev. Ümit Hüsrev Yolsal. Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Weber, W., 1935. “Der Alte Orient”, *Der Orient und Wir –Sechs Vorträge des Deutschen Orient-Vereins, Berlin Oktober 1934 bis Februar 1935*. ed. Hans Heinrich Schäder. 1-30. Berlin-Leipzig: Walter de Gruyter&Co.
- Wokoeck, U., 2009. *German Orientalism: The Study of the Middle East and Islam from 1800 to 1945*. New York: Routledge Chapman & Hall.

İNTERNET KAYNAKLARI

Brill, “Encyclopedia of Islam Online”. Erişim 31.07.2023.

<https://brill.com/display/package/eio>

Deutsche Biographie, “Fleischer, Heinrich Leberecht”. Erişim 29.01.2024.

<https://www.deutsche-biographie.de/sfz16392.html#ndbcontent>

DMG, Deutsche Morgenländische Gesellschaft. “Die Bibliothek der DMG”. Erişim

21.02.2024. https://www.dmg-web.de/page/bibliothek_de

DMG, Deutsche Morgenländische Gesellschaft. “Fotosammlung”. Erişim 21.02.2024.

https://www.dmg-web.de/page/fotosammlung_de

DMG, Deutsche Morgenländische Gesellschaft. “Satzung”. Erişim 21.02.2024.

https://www.dmg-web.de/page/satzung_de

DMG, Deutsche Morgenländische Gesellschaft. “Die Sonderbestände der DMG”.

Erişim 21.02.2024. https://www.dmg-web.de/page/sonderbestand_de

DMG, Deutsche Morgenländische Gesellschaft. “Zielsetzung”. Erişim 21.02.2024.

https://www.dmg-web.de/page/zielsetzung_de

DMG, Deutsche Morgenländische Gesellschaft. “Sektion Indologie und Südasiastudien”. Erişim 22.02.2024.

<https://www.dmg-web.de/indologie/index.html>

DMG, Deutsche Morgenländische Gesellschaft. “Sektion Islamwissenschaft”. Erişim

22.02.2024. <https://www.dmg-web.de/iswi/index.html>

DMG, Deutsche Morgenländische Gesellschaft. “Deutsche Orientalistentage”. Erişim

22.02.2024. https://www.dmg-web.de/page/dot_de

DMG, Deutsche Morgenländische Gesellschaft. “Weiterführende Links”. Erişim

22.02.2024. https://www.dmg-web.de/page/links_de

Jewish Encyclopedia, “Levy, Jacob”. Erişim 05.03.2024.

<https://www.jewishencyclopedia.com/articles/9889-levy-jacob>

KOHA, Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü. Erişim 03.03.2024.

<http://koha.ekutuphane.gov.tr/>

Latinitium, “Öriens”. Erişim 31.07.2023. <https://latinitium.com/latin-dictionaries/?t=lsn32983,lsn33000>

Martin-Luther-Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt, “Fleischers Briefe an Hassler aus den Jahren 1823 -1870”. Erişim 25.02.2024. <https://menadoc.bibliothek.uni-halle.de/publicdomain/content/titleinfo/531214>

Martin-Luther-Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt, “On the geographical distribution of the languages of Abessinia and the neighbouring countries / by Charles T. Beke”. Erişim 01.04.2024. <https://menadoc.bibliothek.uni-halle.de/publicdomain/content/titleinfo/923098>

Nişanyan Sözlük, “Şark”. Erişim 13.01.2024. <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/%C5%9Fark>

OII, Orient-Institut Istanbul. Erişim 22.02.2024. <https://www.oiist.org/tr/>

Open Access Publications and Research Data Repository of the University Libraries in Saxony-Anhalt, “ZDMG”. Erişim 21.02.2024. <https://opendata.uni-halle.de/handle/1981185920/112960>

Peter Lang, “Heinrich Leberecht Fleischer-Leben und Wirkungen”. Erişim 27.04.2024. <https://www.peterlang.com/document/1046531>

Universitäts-Bibliothek Heidelberg, “Seetzen, Ulrich Jasper; Kruse, Friedrich”. Erişim 13.03.2024. <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/seetzen1859bd4>

Universität Leipzig, “Heinrich Leberecht Fleischer”. Erişim 25.02.2024. <https://research.uni-leipzig.de/agintern/UNIGESCH/ug166f.htm>

Universität Leipzig, “Refaiya Handschriften”. Erişim 15.05.2024. <https://www.ub.uni-leipzig.de/aktuelle-ausstellungen/refaiya-1853/>

EKLER

Heinrich Leberecht Fleischer'in portresi.³⁸⁴

³⁸⁴ Hans-Georg Ebert ve Thoralf Hanstein, "Heinrich Leberecht Fleischer: Portraits und Abbildungen", *Leipziger Beiträge zur Orientforschung* 30 (2013), 10.

Heinrich Leberecht Fleischer'in fotoğrafı.³⁸⁵

³⁸⁵ Ebert ve Hanstein, "Heinrich Leberecht Fleischer: Portraits und Abbildungen", 16.

Günümüzde Heinrich Leberecht Fleischer’in doğduğu evin üzerinde yer almakta olan plaket.³⁸⁶ Plaketin üzerinde şunlar yazmaktadır:

“Oryantalist-Filolog Prof. Dr. Heinrich Fleischer’in Doğum Evi, 21.02.1801. Baba memleketi Bad Schandau ve (eğitim aldığı ve hocalık yaptığı) üniversite şehri olan Leipzig’in fahri vatandaşıdır. 10.02.1888’te Leipzig’te vefat etmiştir.“

³⁸⁶ Ebert ve Hanstein, “Heinrich Leberecht Fleischer: Portraits und Abbildungen”, 18.

Fleischer’ın Berlin Kraliyet Kütüphanesinde yer alan kitapları için yapılmış ekslibris.³⁸⁷

³⁸⁷ Rauch, “Heinrich Leberecht Fleischers Bücher in Berlin: Einblicke in seine Arbeitsbibliothek”, 43. “Ekslibris” Latince kökenli bir kelime olup “kitaplığından, kütüphanesine ait” gibi anlamlara gelmektedir. Kitapların kime ait olduğunu gösteren bir tür mühürdür.